

A CSONGOR ÉS TÜNDE SZIMBÓLIZMUSA.

(Első közlemény.)

1. A dráma útja az irodalomtörténetben.

Midőn elkészülte után egy évvel, 1831-ben a *Csongor és Tünde* megjelent nyomtatásban Székesfehérvárott, írók és olvasók egyaránt hidegen fogadták. Még ugyanabban az évben szóba került ugyan az akadémiai nagyjutalom odaítélésénél, de Pázmándi Horvát Endrének már megjelenésekor elavult *Árpádiászával* szemben csak dicséretet nyert; színpadra pedig csak félévszázad múlva, 1879. december 1-én került a Nemzeti Színházban, a nagy költő születésének emlékeztére, tehát ekkor is inkább kegyeletből, mint rejtett értékeinek fölismerése miatt.

A mű nagyszerűségét megjelenése idején talán csak az elmélyedő természetű Kölcsey sejtette; erre mutat egy 1831-ben Bártfay Lászlóhoz írt levele, mely Gyulai Vörösmarty-életrajza óta eléggé ismeretes: «*Csongort* olvasám Pesten, s mivel a drámai actio nem képzeletem szerint ment, alkalmas hidegséggel. Itthon elolvasám másodszor magamban s harmadszor ismét sógorasszonyomnak. Ezen harmadik olvasás megkapott. Ezer oda nem valók és másképen valók mellett is, *Csongor* kincs. Hidd el nekem, édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint *Csongor* sok helyeiben. Minden dramaturgiai kritikázás ellenére, akárki mit mond, én a nemzetnek *Csongorért* szerencsét mondok, s a ki engem nem ért, ám lássa: azért nem ért-e, mert nem akar, vagy azért, mert nem tud?»¹

A kortársak valójában akkor sem tudták volna őt megérteni, ha akarták volna, mert hiányzott még belőlük az ehhez való fogékonyság. Nemcsak a kortársak, hanem még a Gyulai nemzedéke sem tudott *Csongor és Tünde*ben egyebet látni naiv népmesénél. Gyulai Pál is az alapúl szolgáló Árgirus-mesével méri össze a drámát. Mindkettőnek alapeszméje szerinte »a tiszta, hű szerelem győzelme minden akadályon és cselszövényen át». Gyulai mereven arra az álláspontra helyezkedett,

¹ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza és Kölcsey Minden Munkái*. 1887. 10: 224. l.

hogy «Vörösmarty nem akarta semminemű philosophiai abstract eszme allegoriájává átalakítani a naiv népmesét.» Nagy kritikuskunk tekintélyével szemben egyedül Beöthy Zsolt mert ellenvéleményt megkockáztatni a dráma első színrekerülése alkalmából; szerinte, ha csak a Gyulai által megállapított alapeszme lebegett volna a költő előtt, «semmi szüksége nem lett volna rá, hogy a mesébe betoldja a kalmárt, királyt, tudóst és Balgát, kik Csongort sem cselszövényekbe nem hálózzák, sem szerelme elé akadályokat nem gördítenek».¹ Azt Gyulai is jól látta, hogy a három vándor epizódját csak az ellentét igazolhatná, ha t. i. Csongor maga is kétségbe nem esnék, mikor másodízben találkozik velük. Beöthy szerint azonban «a kalmár kincses ládáinak, a király vad hatalomvágyának, a tudós anyagiás bölcselkedéseinek nem maga a szerelem az ellentéte ... Hanem az, amit Csongor lelkében a szerelem csak képvisel: az eszményiség. Ez az, amit a sors csapásai sem tudnak lesujtani, mint a kalmárt és királyt, s ami megóv a kétkedésnek ama sötét éjtszakájától, melybe a tudós süllyedt». Beöthy szerint «az eszményiség harcai, hányattatásai, veszélyei képezik a dráma tárgyát», a megoldás pedig nem egyéb, mint «az eszményinek kibékülése a valóval». Csongor nem juthat ugyan Tündérországba, Tünde is ki van onnan tiltva földi szerelméért, de a földön mennyet alkothatnak maguknak. E gondolat, mint Beöthy mondja, nem teszi a drámát «üres allegóriává».

Beöthy mélyebbre látott Gyulainál, de a kortársak mégis ennek nagyobb tekintélyéhez igazodtak. Egyébként Gyulai a felszínen maradva is nagyra értékelte a drámát kimeríthetetlen költői bája s különösen nyelve miatt. Már neki is feltűnhetett, amit csak egy mai tanulmányíró (Barta János) fejtett ki mélyebbről, hogy valami véghetetlen könnyedség ömlik el az egész alkotáson: «Mintegy varázsütésre épül föl e mű, mint henne a tündérpalota» — jellemzi találóan Gyulai e könnyedséget. Ő hozza kapcsolatba a drámát először a *Szentivánéji álommal* is, kifejezést adva egyúttal azon szinte közhellyé vált igazságnak, amely szerint Vörösmarty e műve a magyar költői nyelv zeneiségének legnagyobb diadala: Ha Shakespeare tündérvígjátékában méltán látják «az angol nyelv hangzatosságának legkitűnőbb diadalát» — mondja Gyulai — a magyar kritikus «e tekintetben szembe teheti vele *Csongor és Tündét*, mely amannál, bár úgy látszik hatása alatt keletkezett, csak drámai compositióra nézve áll alantabb».

Kölcey jól sejtette, hogy »dramaturgiai kritikázás» kíséri majd a drámát a megértés és értékelés jövődjé útján. Gyulai a mű szerkezetét elejétől végig elhibázottnak látja: «Az expositio is jobb a mesében, egyszerű és világos, ellenben a drámá-

¹ Beöthy Zsolt: *Színműtrók és színészek*.

ban nem vagyunk mindennel tisztában, magával a két főszeméllyel sem, azon meg utoljára sem tudunk eligazodni, hogy miért üldözi Mirigy a szerelmeseket». Ugyancsak ez a kifogása a mű szerkezete ellen Loósz Istvánnak is, aki Gyulai nyomán hasonlítgatja össze részletesebben a drámát a mesével;¹ mintha csak Gyulai szavait fűzné tovább, midőn ő is megállapítja, hogy «magával a két főszeméllyel sem vagyunk tisztában. Csongor és Tünde a nélkül, hogy találkoztak vagy beszéltek volna egymással, mindjárt az első látásra egész szenvedéllyel szerelmesek lesznek, ami némán abban nyilatkozik meg, hogy egymás keblén szunnyadnak a lombsátor alatt. De hogy bővebb tájékozást szerezhessünk érzelmük felől, nincs is egymással jelenetük».²

A dráma szerkezetének e feltűnő következetlenségeit Bayer József, drámairodalmunk nagyérdemű kutatója, csupán a kezdő drámaíró gyakorlatlanságának tulajdonítja. Az öt főalak Bayer szerint «magában véve kitűnően van megalkotva, ha egyenként kutatjuk, de közös munkájukban a kezdő kéz ügyetlenségét látjuk».³ Egyébként Bayer, úgy látszik, inkább Beöthy felfogásához hajlott: a drámát a bécsi Raimund allegorikus tündérvígjátékainak hatása alatt keletkezett «tündéries bohózat»-nak tartja. Ezen az alapon feldereng már előtte a tündérfa szimbólikája: «A tündérfa tehát a szerelem fája volna» — állapítja meg róla, de ezután már csak kérdések fénycsóváit meri belevetni a homályba: «Kincseket termő gyümölcsei a szerelem érzéki része?... e fának titkát nem szabad tudni? Tán Tünde Csongort magához akarja vonni Tündérországba, de Csongor szerelme hatalmas gyűlölője üldözéseitől földivé válik és elveszti eszményi tartalmát?» Minderre hasztalan keresünk Bayer szerint választ, — pedig kérdéseiben már benne van a felelet, csak Bayer nem volt biztos benne, mert dramaturgiai szempontok zavarják meg éleslátását. Ezért azután Ledér, a «megszemélyesített bűn», beleszövése a drámába szemében «a darab leggyöngébb, legfelelősebb része s alig egyébreváló, mint hogy Balgával egy mulatságos jelenetet tegyen lehetségessé».

Bayer a mű alapeszméjéről vallott önálló nézetével haladt túl jóval Gyulain és Beöthyn. Szerinte ugyanis a bölcselkedővé vált Csongor nyilatkozata («Elérhetetlen vágy az emberé.

¹ Loósz István: *Csongor és Tünde*. Egyet. Phil. Közlöny, 1882.

² Ezzel szemben Loósz látja meg először, hogy Mirigy szimbólikus alak, «az üsgonosz képviselője». Indítékainak határozatlansága szerinte csak «azt bizonyítja, hogy ezek egyike sem komoly motívum. Az üldözésnek egyedüli oka saját lényének gonoszságában van. Mint a rossz kútfeje kezdetől fogva minden jónak és szépnek ellensége és ezért szolgáltak rá haragjára Csongor és Tünde is».

³ Bayer József: *A magyar drámairol. tört. II. k.*

Elérhetetlen tündér, csalfa cél») hoz legközelebb bennünket a dráma célzatához: «Tehát Csongor az elérhetetlen eszményekért hasztalan fáradó ember volna?» De akkor mit jelent — kérdi Bayer — a dráma végén a tündérfa ellenében kiemelkedő tündérpalota és a hulladozó aranyalmák? «Az elért célt, midőn a megért gyümölcs önmagától hull le — vagy megsemmisülését az eszményi törekvéseknek?» Bayer sok finom megérzése után végül is erre a paradoxonnak látszó megállapításra jut: «A mese az eszményi szerelem dicsőítése marad, de amelynek nyomán ott fakad az érzéki szerelem egész hevével». A megérzés kitűnő, csak Bayer még nem tudja igazolni.

De jött ezután Ady nemzedéke, amelyben sokkal nagyobb fogékonyság élt a diszharmonikus költői szépségek iránt. Ez a nemzedék ösztönös őskeresésében a «tépett» lelkű Vörösmartyuban találta meg lelki rokonát.¹ Magát Adyt is, a nemzedék vezéregyéniségét, élénk vonzalom fűzte Vörösmartyhoz és bizonyára nem véletlen, hogy legnagyobb szimbólista költőnknek éppen a *Csongor és Tünde* kedves olvasmányai közé tartozott.²

A dráma értelmezésébe azonban nem az idősebb költő, hanem az új nemzedéknek egy másik, akkor még fiatal költő-tagja, Babits Mihály hozott döntő fordulatot a *Nyugatban* megjelent tanulmányával.³ Mig az előzők mind vagy dramatizált népmesét (Gyulai) vagy dramatizált tündérmesét (Loósz) vagy tündéries bohózatot (Bayer) láttak *Csongor és Tünde*-ben, Babits kimondja, hogy a magyar irodalom fő művei közé tartozik e drámai költemény, «mely a világirodalom legnagyobb filozófiai költeményei közt is méltán foglalna helyet». Egy csapással végez elődeinek dramaturgiai kritikázásával is, mert szerinte »Vörösmartynak eszeágában sem volt kerek és jól motivált mesét írni: sokkal nagyobb dolgot akart és csinált». A fordulópontot az előzőkkel szemben Babits szemléletmódjának újsága jelentette: ő már nem az *Argirus*-mese felől közeledik a drámához, hanem önálló, a mesétől független műalkotásként fogja fel; Vörösmarty szerinte «a meséből csupán szimbólumokat vesz, melyekbe gondolatait öltözteti; egyéb minden az övé». A külső forma, mely előzőit a *Szentivánéji álom*ra vagy Raimund allegorikus vígjátékaira emlékeztette, Babits szemében a «Faust-féle drámák felé» tágul, bár ennek ellenére ő is inkább allegóriát lát még benne: «Allegória ez és mégsem allegória, mert önkénytelen és félig öntudatlan; de talán ilyen az igazi allegória». Ilyen az igazi szimbólizmus is, csak Babits

¹ Ennek a ténynek szimbólikus kifejezése a Vörösmarty-akadémia megalakítása is, amelyet a *Nyugat* körül csoportosult írók és költők alapítottak 1918 novemberében: elnöke Ady Endre volt.

² Ady Lajos: *Ady Endre*.

³ Babits Mihály: *A férfi Vörösmarty*. Nyugat, 1907. és *Irodalmi problémák* c. tanulmánykötetében.

még nem mert akkor kirekesztően erre az álláspontra helyezkedni, pedig nagyon sok mindenre rányitotta szemét a nyomába induló másik fiatalnak.

Babits veszi észre először a gyermekkorral összefüggő álomszimbolikát a mű elején: «Csongor keresi Tündét, aki egyszer még otthon, atyja házában, a kertben, ahol gyermekkorát töltötte, egy tavaszi éjtszakán az övé volt, mint ahogy otthon, gyermekkorunk álmában a mienk a boldogság. Hogy azután örökre eltűnjön — hová? Tündérhonba; és egész életünkben keressük, ahogyan Csongor keresi Tündéjét». Már Loósznak is feltűnt az ördögfiak gyakori szerepeltetése a drámában, de csak Babits tudja őket méltatni igazán: Ezek az alakok szerinte még Shakespeare Puckjánál is élettől duzzadóbbak, nyelvük pedig «egy egészen különös, durva, csúnya, gyermekes, gyökérszagú, vad és bizarr képekkel teli, furcsán bájos magyar nyelv, a legesodálatosabb dolgok közül való, amiket Vörösmarty nagy művészete valaha megálmodott». Babits itt kétségtelenül megéreztette, hogy a manók mit szimbólizálnak s nem sok választhatta el attól, hogy ezt világosan felismerje. Annál jobban látja azonban Mirigy alakjának szimbolikusságát, «akinek lelke egy rettenetes lejtő, az emberi szellem örök lejtője s e lejtőről belátunk és szinte becsúszunk mindenbe, ami rossz és perverz kívánság és kíváncsiság öntudatlan ülhet mélységeinkben, mint a sárkány barlangja fenekén...» Csongor és Balga viszonyát is mélyebben fogta fel Babits az előzőknél: míg azok Gyulai nyomán Balgában a spanyol Graciosók mintájára alkotott komikus mellékfigurát láttak csupán, Babits a fellegekben járó Csongor olyanfajta szimbólikus kiegészítőjének tartja, mint amilyen Don Quijote-nak Sancho Pansa: «Az a mód, ahogyan a legapróbb részletekig és árnyalatokig kiegészíti Csongor alakját, az ellentétnek és párhuzamnak az a szerfelett drámai vegyülete, mely a fény és árny viszonyához hasonlít, ellenállhatatlanul felhossa a gondolatot, hogy íme, a legigénytelenebb és legostobább lélek is kénytelen átszenvedni a kielégíthetlenség és célérhetlenség kínjait, akár a legmagasabb, legszárnyalóbb». Az Asszony, aki szemben áll Balgával, az Emberrel, már nem járja az emberiség közönséges vágyútjait, — mint Babits mondja — hanem a tündérek szolgálatába szegődött: «az asszony, még a legföldiesebb és éppen a legnőiesebb, a tündérek szolgálatába szegődött — nincs-e ebben valami szimbólikus? Azoknak a tündéreknak a szolgálatába, akiket hiába kerget az ember. És az, hogy Ilma maga sehogyse hajlandó a tündérségét komolyan venni, csak tréfálkozik vele — nem szimbólikus-e szinte?»

Mindezek után Babits mégis szükségesnek tartja kijelenteni: nem állítja azt, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbólumokra épen így gondolt, mert a szimbólum ezerféleképen lefordítható

a fogalmak nyelvére, — s ezzel vissza is lép a dráma szimbólikus értelmezésétől. E helyett inkább a mű alapgondolatát kezdi boncolgatni, mely szerinte «ezer színben és változatban mindig csak az, hogy Csongor keresi Tündét». De hol, hogyan keresi? Babits észreveszi már, hogy Ilma talányos útbaigazító szavai («Sik mezőben hármass út, Jobbra, balra szerte fut, A középső célra jut») az arany középutra céloznak: «Csongor azonban olyan három úthoz ér, amelyek mindegyike középsőnek látszik» — állapítja meg Babits — «s itt találkozik a nagy Vándorokkal (a nagy V itt egyszer nem affektálni, hanem jelenteni akarja a mélységet) — s a versforma megváltozik, a jelenet ünnepies, drámai lesz, érezzük, hogy a dráma egyik főjelenetéhez értünk». A három szimbólikus vándor, Kalmár, Tudós, Fejedeleme mellettük Csongor, a szerelmes, Babits szerint «a kielégítetlen emberi vágyak örök típusai». A vándorok és az Éj jelenetei nem epizódok, — állapítja meg Babits Gyulaival szemben, ellenkezőleg: e jelenetekben csomósodik össze a költemény minden szála s innen végigtekintve tragikus szint ölt minden. Babits e csomópontokon állva nihilizmusba hajló filozófiát olvas ki a tragédiából, mint előtte Bayer a «tündéries bohózat»-ból. Gyulai Babits szerint teljesen félreértette Vörösmartyt: «a dráma alapeszméjével nem az ellenkezik, hogy a válaszüton Csongor is elveszti reményét, hanem a befejezés. A tragédiából ismét mese lesz, a királyfi megkapja a tündérisasszonyt.» Egyelőre, amint Babits ezt más helyen nagyszerűen megállapította: «A nihil szörnyű hatalmait a lírai erosz tartja háttérben».¹

A mű szerkezeti következetlenségét Babits sem tagadta, csak túltette magát rajta. Annál nagyobb meglepetés volt ezután Németh Antal felfedezése, hogy a belső összefüggések mágius rendje mellett — talán öntudatlan, talán öntudatos — kompozíciós rend uralkodik e látszólag álomszerűen kusza szövésű alkotásban.² A kerthez kapcsolódó első és utolsó kép szerinte: Wunscherfüllung «A második és tizedik kép: mindkettő Csongor-jelenet, filozófikus, a szerelmen túli perspektívák megtartása. A harmadiktól kilencedik képig: vándorlás, keresés, harc a rontás ellen. A harmadik képnek, Hajnal országának megfelelője a második részben az Éj-jelenet. A negyedik kép ugyanúgy vidámabb hangokat üt meg az ördögfiak mókáinak meglevenítésével, mint a nyolcadik, amely Mirigy vízió-szuggerálása, amikor más leányalakot akar elfogadtatni Csongorral és ezáltal bűnbe akarja vinni. Az ötödik és hetedik egyformán Ledér-jelenet. A dráma fordulópontja pontosan a közepére esik, amikor

¹ Babits Mihály: *Az európai irod. története.*

² Németh Antal: *Vörösmarty.* Jegyzetek egy megíratlan tanulmányhoz. Debreceni Szemle, 1934.

a hatodik képen Csongor alva várja Tündét és e miatt örökre el kell válniok».¹

Németh Antal megállapítása szerint a dráma első fele optimista, második fele pesszimista és a megfelelő párjelenetek egymást kiegészítik, ellensúlyozzák, magyarázzák, megvilágítják. E sajátosságos szerkezet logikusan szerinte is «a pesszimista befejezést követelné meg, mint azt Babits Mihály is más okokból megérezte és bizonyította.» A befejezés Németh Antal szerint annak bizonyossága, «hogy a formaművésznél erősebb volt Vörösmartyban az expresszív szubjektivizmus: halhatatlan drámahőssé objektivált önmaga, aki valamikor csak álmaiban egyesült szerelmével, azután elmentek egymás mellett a nélkül, hogy valósággá lehetett volna vágya, legalább a költészet világában magáénak akarta tudni a soha el nem ért ideált».

Egyébként Csongorban Babitshoz hasonlóan Németh Antal is elérhetetlent hajszólo embertípust lát, amilyen Faust, csak-hogy Csongor — mint Németh Antal mondja — «nem egy középkori tudós meséjében jelenik meg, ami által adaequat kifejeződése lesz a német szellemnek, hanem a mesekirályfi csillogó köntösében, ami viszont a magyarság lelkiségére jellemző mozzanatot. Csongor ugyanúgy a ponyvának és az egyszerű emberek meséjének Árgyilusából nő mítikus arányúvá, mint Goethe örök emberszimbóluma a német Népkönyv és a vásári Faust-Puppenspieleek naiv figurájából.» *Csongor és Tünde* szerinte sem csupán az *Argirus*-mese fölülmulthatatlan feldolgozása a *Szentivánéji álom* alapján, hanem — mint Babits már céloz reá a Tudós szavaival kapcsolatban («élhetetlenség és halhatatlanság») — «az emberi lét hamleti kérdései fölött töprengő költői vízió, melynek humoros mozzanatai az élet teljességének érzékeltetését szolgálják a fájdalmasan borongó, elmélkedő és a humorra való erős hajlamból összeszótt magyar temperamentum hű tükréeként».

Németh Antal mint a Nemzeti Színház igazgatója ez új felfogás érvényesítésével mutatta be *Csongor és Tündét* a színpadon is — első ízben 1937 februárjában. Az előadást Mitrovics Gyula, a neves esztétikus ismertette ugyanakkor az *Esztétikai Szemle*ben.² Babits Mihály Vörösmarty-tanulmányára való hivatkozással Mitrovics mindjárt előljáróban megállapítja, hogy az újszerű rendezés «a mesejátékot a bölcséleti dráma színvonalára,

¹ A jelenetek rendje Németh Antal szerint ez:

- | | |
|-------------------------------------|-----------------------------|
| 1. Kert. Tündérfa. | 11. Szoba. Ledér-jelenet. |
| 2. Hármás út. | 10. Varázskút. |
| 3. A Hajnal országa. | Mirigy machinációi. |
| 4. Mirigy házának udvara. | 9. Kietlen táj. Éj országa. |
| Az ördögfiak machinációi. | 8. Hármás út. |
| 5. Szoba. Ledér-jelenet. | 7. Kert. Elvadultan. |
| 6. Kert. Csongor alva várja Tündét. | |

² Mitrovics Gyula: *A Csongor és Tünde felújítása*. Esztétikai Szemle, 1931.

Az ember tragédiája mellé emelte». A darab az új előadásban szimbólikus díszletezést és magyar népmesei stilizáltságot kapott: «A Németh Antal rendezése határozottan népmesei jelleget ad az egésznek, és ez teljesen meg is felel a fantasztikus, olykor szimbólikus helyzetek és jelenetek folytonosságának». Az, hogy a költő a pogány kún-idők távolába tolja a mesét, Mitrovics szerint «ha jól értelmezzük, mégis alig jelenthet egyebet, mint történelem- és időfelettséget». Nemcsak itt tapint rá az igazságra, hanem akkor is, midőn a szereplőkről szólva nagy általánosságban kijelenti: «Voltaképen egyik szereplő sem igazi földi realitás, egyik sem valódi egyéniség, hanem vágyaknak, törekvéseknek, szenvedélyeknek képviselője».

A kimondott tételt csak be kell bizonyítani: erre vállalkozom a következőkben.

2. Égi-földi antagonizmus.

A dráma szimbóliizmusa korántsem átlátszó, úgyhogy átfogó szempont hiányában csak tapogatózni lehetett a roppant bizonytalan talajon. Vörösmartynál — maga mondja egyik versében — a szépség, «mint a hinár, Veszedelmes mély fölött jár». Babits a költő és a rokonlélek biztonságával járt ezen a veszélyes területen s mutatott rá olyan mélységekre, amelyeket előtte nem is sejtettünk, mégis jobbnak látta visszalépni a szimbólumfejtés bizonytalan teréről, óvakodva attól, hogy túlságosan messzire menjen. Ahhoz, hogy valaki a szubjektív belemagyaráztatás vádjá nélkül tovább mehessen s tájékozódni is tudjon ezen a töretlen területen, delejtüként valamilyen átfogó egységes szempont kellett a drámában megnyilvánuló világnézeti kettősség értelmezésére. Hogy Balga és Ilma a realizmus képviselői szemben Csongor és Tünde idealizmusával, az szinte közhely lett Gyulai óta; Babits Mihály a legszárnyalóbb és a legostobább lélek ellentétévé finomítja; Császár Elemér égbenjáró, eszményies, gyöngéd lelkek és földön járó, durva, tenyeres-talpas, érzéki lények ellentétéről beszél;¹ Mitrovics Gyula viszont az emberi életszínvonal két síkját, mintegy alsó és felső zónáját látja ebben a kettősségben.

Végző szimbólikus értelemhez ez a kettősség csak akkor jut, ha összekapcsoljuk Vörösmarty sajátos emberfogalmával: «Ember vagyunk, a föld s az ég fia, Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen» — mondja Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* c. költeményében, ahol ez a sajátos dualizmus bizarr módon a könyvek szemléletében is visszatükröződik, mint az anyag és a szellem ellentéte. Zolnai Béla, aki az égi-földi problematikára Vörösmarty lírájában rámutatott, már e kettős-

¹ Császár Elemér: *A százéves Csongor és Tünde*. Budapesti Szemle, 1931.

ség felől próbált közeledni a *Csongor és Tündéhez* is, csak kiindulópontja elhibázott, amennyiben ő Csongor és Tünde egymás iránt érzett szerelmében lát égi-földi kettősséget, pedig e tekintetben a dráma idealizmusát és realizmusát szembesítő régi felfogás is útbagazithatta volna.

Ezt a hagyományos felfogást kell csak összekapcsolni Vörösmarty emberfogalmával az égi-földi kettősség jegyében, hogy átfogó szempontot kapjunk a *Csongor és Tünde* szimbólikus értelmezésére. Van Vörösmartynak egy levele, mely ennek a kettősségnek szubjektív oldalára is fényt vet; a költő saját életének fény-árnyékszerűen váltakozó hangulatairól ír benne Fábián Gábornak 1827 februárjában (Gyulai szerint ez volt Vörösmarty «legküzdemesebb éve»): «Az én műzsácskám nem igen pengeti a lantot, meghúzza magát a kályha megettéli bundájában, s a drága időt vagy elkáromkodja, vagy ásitó, mint nyárban a legyet fogó kutya. Ki fene szeressen egy ily kölletlen teremtet? De mégis szeretnem kell őtet; mert mikor a mészáros leüti a marhát, azt mondja mentségül: mért nem lett püspökké! — S mit mond a sors, mikor engem inségekkel pofoz? Fél füllel hallottam, de tudom, hogy kapát emlegetett, talán csak a mellett kellett vala maradnom. Mit gondolsz, Gábor, *micsoda paraszt ember lett volna belőlem?* Ha a helyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kék kötényhez szegődtem volna; a helyett, hogy a fejemet rövid s hosszú szótágon törtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem vagy csáli-hajszot ordítottam volna, talán most itt a Duna mellett csibéket árulnék, s jó sorra verném részeg fővel szurtos feleségemet, még a szentet is leütném lábáról, ha előmbé jönne. De ez magam előtt is igen sanyarú kép: jobb így, mint van: csak az esik sajnosan, hogy mikor kedves felhőntüli világomban örömet repdesnék, megkordúl a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: *mit eszünk esztendőre, Marti?* Akkor nincs az a tag, ami merőn állna bennem, noha különben elég férfiú vagyok. Azonban elég ezen a húron, most más nótát kezdünk. *Meglehet, hogy holnap egészen mást írtam volna; de tudod, mit mondott Pilátus, én sem változtatok.*»

Ezekben a sorokban már Csefkó Gyula is «a *Csongor és Tünde*-i eszmélődés és önbírálat csipős ízét»¹ érezte. Vörösmarty valóban úgy alkotta meg később Balga alakját, ahogyan ekkor rossz óráiban magát parasztnak elképzelte: «Szomja, éhe mondhatatlan», s már első nap verni kezdi feleségét; maga az *Arki* név is — Balga igazi neve — a *Marti* paródiájának látszik csupán. Azonkívül Balga sorsa is szorosan összekapcsolódik a drámában Csongoréval, aki éppen úgy elérhetetlen égi lény után eped, mint azt Vörösmarty magáról írja («a földön is angyal

¹ Csefkó Gyula: *Vörösmarty fantasztikus művei.*

után jártam»), s míg Csongorban a «felhőntúli» világban repdeső énjét szimbólizálja. Balgában nagy és szomorú humorral az ember eszményi törekvéseitől elválaszthatatlan, alantjáró földi énjét szólaltatja meg:

Hát én mindig én legyek
S untalan csak szomszúhozzam?
És e gyomort és e torkot
Csak bolonddá tartogassam...?

Az emberlét tragikus kettőssége ölt itt szimbólikus formát, ami Madáchnál is kifejezésre jut Ádám szavaiban, egészen Vörösmarty levelének értelmében:

— ha képzetem magasb körökbe van,
Az éhség kényszerít hunyászkodottan
Leszállni ismét a tiprott anyaghoz.

A «Zwei Seelen sind in mir» magyar változata ez: csakhogy Faust kételkedése szimbólikusan két külön alakba van vetítve *Csongor és Tündében*, mert Vörösmarty így látja az embert: «A félig isten, félig állatot» (*Előszó*). Csongor annak szimbóluma, ami isteni benne, Balga annak, ami állati:

Oh én boldog állat
Minden emberek között!

kiált fel a «durva szolga», midőn Leder kacérkodik vele. Csongorhoz (a lelki emberhez) nem is érhetnek el testi kísértések, legfeljebb csak légies fantáziaképek (a kút leánya): ezért rendezi úgy a költő, hogy Lederrel Csongor helyett Balga (a testi ember) találkozzék. Mivel azonban a lélek földi kötöttségében mégis az érzékekre van utalva, Csongort úgyszólván mindenütt Balgának kell nyomra vezetnie Tünde keresésében, ahogy Tündének is Ilma mutatja meg Csongort.

Balgának ilyenformán nem a spanyol Gracioso, nem is Sancho Pansa, hanem Caliban, Prospero durva szolgája a legközelebbi rokona a világirodalomban. Erre vall magának Vörösmartynak egy kevésbé ismert verse, mely *Calibán* cím alatt jelent meg a *Pályalombok* közt 1830-as dátummal: tehát körülbelül a *Csongor és Tündével* egy időben keletkezett s a készülő nagy mű forgácsának látszik. Innen nyeri jelentőségét is; Vörösmarty ebben az «öt felhúzás»-ból álló furcsa költeményben ugyanis Csongor és Balga viszonyát parodizálja: a Költő Calibán nyakába ülvé akar feljutni a Heliconra, mint Csongor Balga segítségével Tündérhonba (ez utóbbi a tudós szavai szerint szintén «*Költők világa*, szép tündérvilág»). Calibán, akárcsak Balga, szintén oda vágyik, ahová a gazdája:

Költő vagy te is, én velem a Heliconra sovárgasz.
Jól van, menni fogunk, én lovag és te lovam.

Útközben a folyton botladozó szolgára az ütlegekkel együtt Balgát idéző jelzők zuhognak: «mackó» (Balgá: medve), «ostoba, tökféjű szörny» («Balgá» is ijesztően rút), «bűnfia» (Balgá: bűnfia, bűn cseléde, bűnvirág). Le is festi ezt az alakot a gazdája bosszúból (haragszik Calibánra, mert ez «határ nélkül» festeti vele embereit s magát gazdáját is, — utóbbin valószínűleg Vörösmarty szubjektív hősei értendők):

Festettél, most majd én foglak festeni, ülj meg:
 Erdemet is tettél és a mű kölcsön esik.
 Itt szemed, itt orrod, füleid két barna vitorlák,
 Itt szád, mint barlang táogat és tüzet ad.
 S gyomrodban forr a rágalmak mérge, de im itt
 Szarvad is ördög vagy, Tukai, én szaladok.

Ez a bosszúból elrajzolt kép is Balgára hasonlít («Itt egy ember — *táogat*» III. felv.), a bűn cselédére, akit Ilma ír le *ördög* gyanánt a negyedik felvonásban: fülei vitorlák, pofáján «szinte fénylik a sötétség», csókjapedig megégeti Ilmát, úgyhogy ez ijedten menekül tőle. Még az is, amit Balga mosolyáról mond ekkor Ilma («Oh, az Istenért, ne tedd azt, Tégy akármit, üss agyon, Csak ne kezdj el mosolyogni. Oly vagy akkor, mintha társát *Koncovő eb megmorogja*») visszatükröződik Calibán sanyarú sorsában («*Koncot* adék gazdád s táplálód, és te *morogsz rám?* Rajta, morogni neked, de nekem ütni szabad»). Még szerencse, hogy ezen az állati életszinvonalon a legkeservesebb helyzeteket megoldja olykor egy hasraesés: ezzel végződik t. i. a furcsa költemény. Vajon nem szimbólikus-e az, hogy Balga is hasraesik szorongatott helyzetében, midőn Csongor a varázsszerek segítségével elröpül? Ilma esetében ez a szimbólizmus nem ölt ilyen groteszk formát, ellenkezőleg: az Ilmává lett Böske maga is tud repülni, ha már egyszer Tünde szolgálatába szegődött. Ennek szimbólikusságára Babits már nagyon szépen rámutatott: Vörösmarty szemében a nő — még ha romlott is, mint Ledér — sohasem sülyedhet olyan mélyre, hogy nőiességét meg ne őrizze.

Új szempontunk értelmében a dráma főszemélyei (Csongor és Balga, Tünde és Ilma) az emberi természetben rejlő égi-földi kettősség érzékeltetését szolgálják. Csongor és Tünde a tiszta lelkiesség szimbólumai, — tér és idő felett álló szellemlények; eget, csillagot átrepülnek s «*A nagy mindenség bennük tükrözik*» (Tünde a «*fény leánya*»: «*sugárból alkotott test*», mert «*Az ember lelke fényfolyam*»), de a durva földön szánandóan gyámoltalannak: itt szükségszerűen egészíti ki őket «földi», azaz testi alteregójuk. Csongort csak azokban a jelenetekben látjuk Balga nélkül, amelyekben álmodik. A költő számára az álom is ébrenlét: a lelki ember (Csongor) ébrenléte; e miatt nem válik el a drámában határozottan álom és valóság. Csongor és Tünde találkozása az első felvonásban csak vágyálom: a szellemi ember

találkozása maga-alkotta szellemlénnyel. Ezért nem szerepel Balga (a testi ember alszik!) az első felvonásban, csupán Tünde földi megfelelője, az Ilmává lett Böske, mert — mint Babits írta — «még a legföldiesebb nőből is tündér lehet». És ne felejtsük el, hogy Ilma a dráma végén is, mint Balga megtalált életpárja, a másik, az eszményibb világ (Tünde) szolgálatában marad: «Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan» mondta Goethe erről.

BALLAI MIHÁLY.

A ROMANTIKUS TOLDY.

(Második közlemény.)

4. A történelem iránt tanúsított érdeklődése, a magyar multba való elmélyedése átvezet munkásságának másik nagy ágához, az irodalomtörténethez. A két tudomány egymással szorosan összefügg, mert az irodalom nálunk egészen máig szoros kapcsolatban volt a nemzet politikai történelmével s azt hol megelőzte és az új eszmék szálláscsinálója volt, — így 1848-ig — hol pedig a politikai lélek rezdülésével együtt lüktetett az irodalmi érzés, mint a szabadságharcotól napjainkig. Tudománya mindaddig nem volt megalapozva. Pedig milyen szükség volt rá! A magyar nemesi közönség egyrésze — s akkor magyar műveltség szempontjából csak ez számított — valamelyest ismerte az irodalmat Horányi Elek *Memoriájából*, sőt a fiatalabbak és műveltebbek olvasták már Pápay Sámuelnek a *Magyar literatura esméretét* is, de a nagy tömeg mit sem sejtett a magyar irodalom létezéséről. Ezek közé tartozott számos, különben derék magyar ember, ki nem vett a kezébe magyar könyvet, idetartozott a városok német polgársága és főleg idetartoztak a magyar hölgyek. Mint látjuk, írónk mintegy légüres térben élték: nem volt közönségük, nem kellett senkinek. Ezzel a közönséggel először közölni kellett, hogy *van* magyar irodalom, mielőtt vele megszerettetik azt. S csinján kellett vele bánni. Azt, aki bátran vállalkozott, hogy felnyitja a leszorított szemeket, izzófejű álmodozónak nézték, eszméit pedig hóbortnak. Az ilyenre Bécs gyanakodva, a magyar nemesség pedig bizalmatlanul tekintett. Ezen a ponton sajátságos módon találkozott a két szélsőség, a magyar nemesség és a gyűlölt császárváros. Mindkettő egyaránt távol akarta tartani a műveltséget, a haladást a magyar tömegektől. Természetesen más és más ok játszott közre. Bécs attól tartott, hogy a művelt magyarság tekintélyesebb erőt képvisel majd elnyomó törekvéseivel szemben, a nemesség pedig attól félt, hogy a felvilágosult magyar tömegek nem hajolnak meg többé a nemesi jogok előtt. Épen ezért a nemzet inkább befogadta az idegent, inkább olvasta a németet, — attól nem kellett tartani — azonkívül a legtekintélyesebb magyar írótól, Kazinczytól is azt hallotta, hogy a magyarság haladásának záloga az idegennek a magyarba való beolvasztása.¹

¹ V. ö. Greguss Ágost: *Üdvözlő beszéd Toldy Ferenchez*. Kisfaludy Társaság Évlapjai. VII. k. 38—47. l.

A magyar irodalom megismertetésére, majd megszeretetésére Toldy vállalkozott. Felismerte, talán helyesebben: megérezte, hogy az irodalomtörténet sajátosan romantikus tudomány.¹ Ennek a tudománynak fontosságára a magyarság még nem ébredt rá. Meg kell tehát vele ismertetni irodalma multját. Toldyt az irodalomtörténeti munkára részint hiányérzete, részint a romantikus elméletírók tanulmányozása, részint pedig nemzeti önérzete készítették. Hiányérzete régi keletű: a szó szoros értelmében gyermekkorától készül a magyar irodalom vázolására. Már 1821 novemberében írja iskolatársának, Bajzának: «Ha az Isten éltetemet hesszúra nyújtja, alkalmas állapotot, időt, tehetséget ad, amily kellend, ki fog még valaha dolgoztatni tőlem a magyar literatura lyceonja.»² De mivel az volt a célja, hogy munkáját mennél többen olvassák, elhatározta, hogy olyan nyelven ír, amely hazánkban a műveltebb osztály, a gyakorlati tudományok nyelve. Így esett választása a németre. Közrejátszott ebben természetesen a német romantikusok olvasása, valamint az is, hogy az első rendszeres irodalomtörténetet Haliczky András, német irodalom-tanára adja kezébe. Ez a *Charaktere deutscher Dichter und Prosaisten* Küttertől. Végül nemzeti önérzete készítette irodalomtörténeti munkára. A hazai viszonyokat láttuk. Toldy nyitott szemmel járt, észre kellett vennie, hogy közönségünket közönyéből fel kell rázni. De nemcsak befelé, hanem kifelé is nézett. Jól látta, hogy a külföld gyakran épen nem viseltetik irántunk ellenséges érzülettel, hanem sokkal rosszabbat tesz: nem vesz rólunk tudomást. 1824-ben Lengyelországban járt, ott is látnia kellett jelentéktelenségünket, amelynek oka elmaradottságunk. Mély megindultságot érzünk ki hangjából, mikor így szól: «Fájdalommal tapasztalja a hazafi, mily méltatlan vetélkedések forognak fenn magyar culturánkról nemcsak külföldön, de magunk között élő idegeneknél, sőt a magyaroknál is.»³ A történelem itt sajátos módon megismétli önmagát: Czittinger Dávidnak is, Bod Péternek is a sértett nemzeti büszkeség, a lenézés adta kezébe a tollat, Toldyt is az a vágy hevíti, hogy megmutassa Nyugatnak a magyar értékeket. Így született meg a *Handbuch der Ungarischen Poesie*.⁴

A *Handbuch*nak van előzménye is. 1825-ben Majláth János Stuttgartban kiadott egy lírai gyűjteményt *Magyarische Gedichte* címmel. Majláth gyűjteményében a lírai költészet fejlődését rajzolja és ezt összeveti a politikai történet

¹ V. ö. Julius Petersen: *Die Wissenschaft von der Dichtung*. Berlin. 1939. 31. l.

² Id. Kuncz Aladár: *Toldy Ferenc*, Budapest 1907. 36. l.

³ *Felső Magyarországi Minerva*, 1827. 1142 — 3. l.

⁴ *Handbuch der Ungarischen Poesie*, stb. In Verbindung mit Julius Fenyeri, herausgegeben von Franz Toldy. 2 Bde. Pest und Wien 1828.

kialakulásával, Schlegel hatása alatt arra mutat rá, hogy az előbbi az utóbbinak függvénye: a politikai élet virágzásával és tespedésével párhuzamosan fellendül és elhanyaglik költészetünk.

A *Handbuch* mást és többet akar nyújtani, mint a *Magyarische Gedichte*. Teljes képét akarja adni a magyar irodalom történetének, mégpedig fejlődési rendben. Nem elégszik meg a magyar írók nevének és adatainak pusztá felsorolásával, vagy épen a lexikális véletlennel, hanem a nemzeti lelket s annak kialakulását művészi formában akarja kifejezni. A magyar észt, a magyar szellemet s annak az irodalomban való lecsapódását akarta ez a munka a történelem sodrában megrajzolni. Így Toldy műve szervesen beleilleszkedik abba az eszmeáramlatba, melynek lánc-szeméi Péczeli csinnal faragott köz-helyei, — ezekkel akarta a száműzött magyar nyelvet főuraink házába visszacsempészni — Kármán könnyed és mégis mélyen-járó fejtegetései az *Urániában*, amelyekkel a magyar hölgyek részvétét akarta felébreszteni a magyar irodalom ügye iránt, s végül Kisfaludy hasonló célkitűzése az *Aurorában*. A nélkül, hogy részletesebben foglalkoznánk a *Handbuch* keletkezésével, beosztásával,¹ megvizsgáljuk, hogy Toldy elérte-e kitérített romantikus célját: a magyar társadalom érdeklődésének felkeltését és a külföld hön óhajtott értékelésének felébresztésével a magyar irodalmi becsület helyreállítását.

A hazai közönség részvételére a legjellemzőbb Szemere Pálnak utóbb, az ötvenes években elhangzott nyilatkozata: «Sok jót csináltál első kézikönyved után és sokat fogsz még, de nagyobb hatású munkát sohasem léssz képes írni, mint amilyen az a maga idejében volt.»² Szemerének ez a megállapítása talán minden egyébnél élesebben világít rá a *Handbuch* jelentőségére. Észreveszi, hogy benne nem az abszolút értéket kell keresni, hanem a hatást, amelyet korára tett, s ha ítéletei, értékelései talán nem állják is meg helyüket az idő sodrában, ha meglátásaiban sok helyes mellett számos helytelent, elhamarkodottat fogunk is találni, mindez csak kiigazításra szorul, az alap megvan, legfeljebb csak szélesíteni, erősíteni kell azt. A mellett ez a könyv, annak ellenére, hogy a romantika hívta életre és romantikusak voltak célkitűzései, mégis a magyar közönséget kigyógyította izlésromantikájából:

¹ Toldytól függetlenül s öt megelőzve Stettner-Fenyéry már 1819-ben foglalkozik *A Magyar Poesisz Litteraria Híztóriájának* megírásával. Vidékről 1826-ban került Pestre s ekkor szövetkezett Kazinczy tanácsára Toldyval a *Handbuch* megírására. Toldy részben Fenyéry adatai alapján írta munkáját, a szemelvények egy részét is tőle vette át s vele, valamint Paziazz Mihállyal és Stettner Györggyel fordította németre. V. ö. Waldapfel id. m. 282. s. k. l.

² Bp. Szle. id. 390. l.

a közönség izlését a pusztán nemzeti fensőbbiséget hangoztató művek felől — melyekben amúgyis kevés volt a történelmiség s főleg a sok hazapuffogatásban merültek ki — visszavezeti a szép művészi irányába. Így Toldy művészileg csekélyebb értékű műve a fejlődésben értékesebb lesz, mint utána következő számos művészi munka. Maga mondja: «Ugy vettem észre igen sokszor és igen sokszor meg is vallották derék férfiak előttem, hogy irodalmunk rendszeres ismeretét e kísérletből merítették.»¹

Ami Toldy másik célját, a nemzeti becsület megvédését és irodalmunk iránt a külföld érdeklődésének felkeltését illeti, legcélravezetőbb, ha röviden felmérjük, mit tudtak Toldy könyve előtt külföldön a magyar irodalomról. A felénk irányuló érdeklődés távolról sem állt arányban azzal a csodálattal, amellyel a magyar írók adóztak nyugati szomszédaiknak. A korabeli német újságok néha-néha hoznak rövid kis könyvismertetést, de csak íróink németre fordított munkáiról, s ezek között is sok, magyar íróktól névtelenül beküldött önbírálatot találunk. Ez utóbbiak természetesen gyakran teljesen értéktelen műveket bőven és érdemen felül méltatnak, — s nem ritkán épen a tekintélyesebb német lapokban — ugyanakkor derekasabb magyar munkák — akár azért, mert nem találnak német fordítót, akár pedig mert a szerzők nem olyan élelmeselek, hogy dicsérő kritikát küldjenek magukról — nem kerülnek a német közönség elé. Ez az esetlegesség okozta azután azt, hogy szomszédaink irodalmunkról sem összefüggő, sem értékrendet szem előtt tartó képet nem kaptak. A rokon- és ellenszenv, az irodalmi barátságok és ellenségeskedések nagyobb szerepet játszottak, mint a művészi becs, vagy maradandó érték. Akadt ugyan mindig néhány lelkes ember, aki életcéljának tekintette a magyar irodalom ismertetését, — így a lelkileg nem, de nyelvileg németté vált Gaál György, Igaz Sámuel, Majláth gróf s alkalomszerűen még számosan, — de mindez szerény és figyelemre számot alig tartó, elszigetelt iparkodásnak tekinthető. Ez okozta azután, hogy külföldön a magyar irodalmat alsóbbrendűnek, nyelvünket durvának, merevnek és pallérozatlanoknak tekintették. A magyar közönség irodalompartoló részének fájt ez a közöny, ez a semmibebevétel, — ennek ad kifejezést Edvi Illyés Pál a *Morgenblatt für gebildete Stände* című újságról szólva: «Egész esztendei folyamaton által elvétele ha fordul elő a Magyar Literaturáról holmi.»² Másutt jó szemmel veszi észre a recenziens, hogy a német folyóiratok egyrészének a magyar irodalom szenzáció, a magyar műveket úgy mutatják be az éhes közönségnek,

¹ U. o.

² *Tudományos Gyűjtemény* bírálata. 1823. X. 77—78. l.

mint a vándorcirkusz vadállatait: a puszták lakóinak vad és férfias költészete csemege az elpuhult bécsi polgárnak. Nekik Európa Pozsonynál ért véget, ami ezen túl van, az már Ázsia; lakói félvadak, költészetük is ennek megfelelő: «A Literatura szót csak azért szövik be sok éhes Ujságírók Ujságaik tizimébe, mivel ez nálok mintegy szükségben segítő tzikely; ... s mind jó az a papírost betölteni.»¹

Toldy *Handbuch*jára tehát valóban szükség volt. A külföld a fejlődő magyar irodalmat nála nem összefüggéstelen képekben kapja, nem is a pusztá időrend fonalára fűzve, hanem fejlődéstörténeti sorba foglaltan, rövid, legtöbbször találó méltatásokkal kiegészítve. Nem csodálhatjuk, ha a korabeli német újságok a kiéhezett ember mohóságával vetik rá magukat és ingyenként izlelik az egyes költeményeket. «Magyarország szépirodalma számára már régóta égető szükségét jelentett ilyen munka hiánya. Mindkét munka szinte meglepetés-szerű hatással van ránk (a *Handbuch*ra és annak kivonatára, a *Blumenlese*re vonatkozik a megjegyzés), hiszen hosszú századok csak mostohán bántak a magyar nyelvvel és akadályozták fejlődését. A felvett anyag oly nagy tárgyi ismerettel és ízléssel van kiválasztva és elrendezve, a magyarázó jegyzetek összeállítása oly gondos, az egész munka oly célszerű és tökéletes, hogy nem tudjuk, mit dicsérjünk inkább, a kiadók szerencsés gondolatát-e, vagy pedig ennek sikerült és eléggé nem méltányolható kivitelét.»² Más újságok ismét más húrokat pengetnek. Az eddigi lenézésnek egy csapásra vége: amit eddig csak egyesek félve mertek hangoztatni, azt most bátran kimondják: «... A magyar nyelv rendkívül hajlékony, költői nyelv, mely egyformán alkalmas az antik és modern formák számára.»³ Alább nem tud a recenzens egy enyhe túsúrást visszatartani, de ugyanakkor észreveszi s bár nem fejezi ki határozottan, érezteti, hogy a magyar irodalom leg-sajátosabb meghatározójegye a nemzeti gondolat: «Habár a magyarok között mindig voltak és vannak kiváló tehetségű költők, mégis a nép a költői szellemnek nagy általánosságban hijával van.»⁴ Pedig nincs nép, melynek történeti helyzete több indítást nyújtott volna a költészet számára, mint éppen a magyar. Ezenkívül a magyar kiváló tulajdonságokkal megáldott nép: szabadságszerető, nagylelkű, bátor, tüzes, kedélyes,

¹ U. o. 1826. II. 91.

² *Blätter für literarische Unterhaltung*, Leipzig, 1830. jún. 26. «55» jelzésű bíráló.

³ *Wiener Jahrbücher*. 1829. 45. k. 179—96. l. A bíráló valószínűleg Gévay Antal, bécsi udvari és állami levéltáros.

⁴ Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk Toldynál is. (*Tud. Gyűjtemény* 1828. XI. kt. 107. l.) Mind a német recenzensnek, mind Toldynak igaza volt a gazdag külföldi népköltési gyűjtések után és Erdélyi s Kriza fellépése előtt.

szíve könnyen lángot fog, felfogása gyors, éleseszű, képzelőereje élénk, lelkének mélyén valami egészen sajátos bánat rejtőzik, mely különös zenéjében nyilvánul meg; . . . és mégis külső hatásokra volt szüksége, hogy ezer év után végre szilárd alapot találjon nemzeti költészete számára. Végül szomorúan kell megjegyeznünk, hogy a magyar szellemi életben sohasem alakult ki olyan közös irány, törekvés, melyben mindnyájan egyesültek volna. A magyar kultúra színvonala szükségessé tette idegen eszmék befogadását, de a szellemi élet vezetői mérhetetlen kárt okoztak a magyar irodalomnak azzal, hogy ezeket az átvett eszméket elmulasztották magyar ruhába öltöztetni.¹ A bírálók még elfogultak, még nem tudják mellőzni azt a régtől fogva beléjük idegződött balítéletet, hogy önálló magyar költészet nincs, ami van, az nem érdemli meg az említést, a többi a klasszikus és a német irodalomnak tükrözése. Baróti, Virág, Berzsenyi, illetőleg Ányos, Kazinczy és Kisfaludy Károly mellett nem veszik észre az izmos magyar tehetségeket, mint amilyen Vörösmarty, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, hogy csak a kiválóbbakat említsük. A német bírálók közül a legmélyebben Gustav Hotho, a berlini egyetem esztétika- és művészettörténelem tanára látott. Ismertetőjének bevezetésében a bemutatott anyagot is kevésnek tartja. Úgy látja, hogy a magyar irodalom a lírai és epikai műfajok gazdagságában és a dráma szegénységében elűt a germán és román népek költészetétől. Rokonságot vél felfedezni épen ezen sajátságok alapján a magyar és az orosz, illetőleg lengyel költészet között. Két iskolát különböztet meg a szemelvények alapján: a franciást és a latinost. Az előbbit általában színtelennek tartja, az utóbbiaknál — ide érti Barótit, Virágot, Kazinczyt — szerinte hiányzik a belső erő, energia és az emelkedettség. A régebbi költők között csak egy önálló tehetségre mutat rá: Kisfaludy Sándorra. Benne látja a magyar érzésvilág első független kifejezőjét. Akárcsak Toldy *Handbuch*-jában, külön részt szentel bírálatában Hotho a XIX. század költőinek. Elismeréssel adózik Kazinczy nyelvújításának, Kisfaludy Károly drámaírói tehetségének, Kölcsey meleg érzésektől duzzadó, lendületes lírájának s végül Vörösmartynál a nemzeti tartalommal bensőségesen egyesülő nyelvnek; de végső következtetése számunkra nem fölemelő: «Más irodalmak alkotásaira világtörténelmi feladatok megoldása vár: ezek a művek döntő jelentőségűek a költészet egyetemes fejlődésében. Nem így a magyar irodalom. Ez, ahol nemzeti akar lenni, megmarad lezárt multja szemléleténél. Tanul és műveli magát, hogy az általános nyelvi tökéletességet az idegenből a saját költői nyelvébe tudja átültetni. De ez a műveltség nem hoz létre új,

¹ Wiener Jahrbücher. id. h.

egyetemesen fontos anyagot. Ami a modern európai élet jelenét mozgatja, ami aktuális belső erjedés és harc, az nem motivuma a magyar költészetnek. Ennek főcélja az elmúlt tettek művészi, epikus megéneklése és olyan lírai hangok megütése, melyeket a képzelet, költői tehetség és általános humánus műveltség bárhol elő tud csalni. Ez a költészet külső forma szempontjából több műfajban versenyre kelhet más irodalmakkal, de sajátos tartalmát olyan nemzeti érzés teszi, amelyet egészen betölt a multban neki jutott viszonylagosan nagyobb fontosság, s amely, hogy valakinek költői élvezetet nyújtson, ahhoz magyarnak kell lenni.»¹ A bírálat kemény, de *Csongor és Tünde*, *Az ember tragédiája*, Petőfi lírájának, Arany epikájának maradandó kincsei előtt nem mondható igazságtalannak. A német műbíráló mindenestre igen helyesen mutatott rá költészetünknek befelé forduló s hangsúlyozottan nemzeti jellegére. A magyar költészet valóban mindig önmagából vett indítékot, fajunk árvaságának, testvértelenségének megfelelően távortartotta magát a nagy európai eszmeáramlatoktól. Amikor pedig megvolt a hajlandóság arra, a XVIII. század végén, hogy kivegye részét a kontinensünket megmozgató legnagyobb eszméből, s a francia forradalom hármias eszményét akarta költészete indítékává tenni, hatalmi szóval vetették vissza a kibontakozó gondolatot a Lajtán túlra. A német műbíráló ismertetésének talán legtalálhatóbb megállapítása azonban az, ahol azt mondja ki, hogy a magyar irodalmat csak a magyar értheti meg igazán. Ezen a sajátosan magyar zamatú és magyar hangulatú irodalmon a magyar klasszikusok fellépése sem tudott változtatni, sőt ezt csak elmélyítette, — ez a magyarázata annak, hogy legmagyarabb költőnk, Arany János, nem kelthetett feltűnést a magyar nyelv határain túl.

Németországon túl a magyar nyelv és irodalom még ismeretlenebb volt. Az irigyelt és a XIX. század eleje óta szerelmesen áhított Nyugat-Európa a magyart hol exotikus népnek tekintette, hol pedig egyáltalában nem vett tudomást létezéséről. Angliában például annyival kevesebbet tudtak Magyarországról, nyelvünkről és irodalmunkról, amennyivel távolabb fekszik tőlünk London Bécsnél. Előkelő londoni társaságban Toldyt arról faggatták, hogy van-e külön magyar nyelv, mások pedig — mindig a felső tizezerről van szó — úgy tudják, hogy a magyar nyelv a németnek elrontott tájszólása.² Ebben a tudatlanságban, ebben a főúri nemtörődöm-

¹ *Berliner Jahrbücher*, 1830. június 921—28. Ezt, valamint az előbbi német bírálatokat idézi Pálos Bernardin: *Irodalmunk ismertetése XIX. századeleji német folyóiratokban*, Pécs, 1929. c. dolgozatában az 50—55. lapokon.

² *A magyar irodalom Angliában*. Toldy Ferenc Kritikai Berke. ÖM. VIII. k. 306—317. l.

ségben a *Handbuch* igen sokat tehet. Felnyithatja a szemeket, legyőzheti a közönyt, felébresztheti az érdeklődést. Toldy könyve mindezt meg is tette. John Bowring, később angol főnemes és a Kisfaludy-Társaság kültagja, idegen nemzetek népdalainak lelkes fordítója, miután a *Handbuchot* számos angol folyóiratban ismertette, Toldy gyűjteményét alapul véve 1830-ban kiadott egy angol nyelvű magyar antológiát.¹ Bowring angol könyve révén «legalább egymillió emberrel több tudja azon kevésbé tudott igazságot, hogy magánálló nemzet vagyunk tulajdon nyelvvel, szép nyelvvel s nevelkedő literatúrával.»² A magyarság közvetve a *Handbuchnak* köszönhette, hogy az 1830. esztendőben tizenkilenc jelentékeny angol újság és folyóirat behatóan foglalkozott a magyar irodalommal s közülük tizenhat szemelvényeket s bő tartalmi ismertetést közölt. Jellemző a kor ízlésére, hogy a tizenhat különböző újságban és folyóiratban — köztük oly jelentékenyekben, mint a *The Star*, *The Sun*, *Weekly Dispatch*, *The Spectator*, stb. — közölt negyvenkét szemelvény között — néhány több helyen is megjelent — tizenkilenc népdal szerepel.³ A Bowring-féle antológia százhatvankét fordított darabjából hatvanöt népdal volt: az angol közönséget a mű-költésnél jobban érdekelte az, ami a nép lelkéből fakadt.

Toldy tehát, a magyar nyelv⁴, a magyar irodalom szerepmese, elérte kitűzött romantikus célját: a külföldi szemlék ettől kezdve szívesebben és gyakrabban foglalkoznak költészetünkkel, — nem mindig elismeréssel ugyan, de legalább nem hallgatnak agyon, az angol felsőbb rétegekben pedig Bowring *Poetryje*, s az ezt követő ismertetések nyomán egy időre a magyar irodalom jött divatba. Ezt a felébredt érdeklődést állandóan táplálni hálás dolog lett volna, de a Kisfaludy Károly köré gyűlt fordító és átültető romantikus nemzedék tudósai közül csak az egy Toldynak volt európai műveltsége, széles látóköre, kellő nyelvtudása, az új idöket, az új irányt megértő fogékonysága s szervező bátorsága, — ő pedig megtette a magáét.⁵ A *Handbuch* nem művészi, nem remekbe készült munka. Célja gyakorlati s így vitathatatlan, hogy az úttörőknek számos hibája megvan benne. A fősúlyt inkább az adatok teljességére, mint művészi megelevenítésére és elrendezésére veti. Szempontja romanticizmusából következőleg történeti volt: az írók nem pusztán esztétikai szempontból ítélendők meg,

¹ *Poetry of the Magyars* stb. by John Bowring L. L. Dr. stb. London, 1830.

² *Kritikai Berek*, 309. l.

³ U. o. 310. l.

⁴ ... Egy kincsünk van, mely csak a miénk, s ha nem ismertetik is, megérdemli az ismertetést: az nyelvünk. U. o. 307. l.

⁵ Brisits Frigyes: *Vörösmarty és az Akadémia*. IK. 1936. 391. l. és Császár Elemér: *A negyvenes évek kritikai munkássága*. IK. 1924. 102. l.

hanem a fejlődés, a korviszonyok szem előtt tartásával is. Erdélyi János mélyebben látott, Gyulai Pálnak érzékenyebb volt az intuíciója, de olyan lelkesedéssel, a magyar műveltség gazdagsága és eredetisége kimutatásának olyan céltudatosságával, mint Toldy, egyik sem fáradozott. Semmi sem tudta Toldyt kizökkenteni szellemi élvezetéből, a magyar irodalom gondja és öröme neki is elmélyedés és felvidulás volt. Ez feledtetni tudja, hogy megállapításai nem mindig helytállóak, több közöttük az elhamarkodott. De a legtöbbször az idő egy betűnyit sem változtatott, — úgy mentek ezek át a köztudatba és a katedrára, amint azt a *Handbuch* megállapította. A szintézishez ekkor — mindössze huszonnégy éves volt — még hiányzott az ereje, magasabb szempontja, szélesebb látóköre, de az azt megelőző és feltételező analízist becsülettel elvégezte. Aki nálunk az irodalomtörténettel foglalkozik, nem kerülheti el, hogy ne éljen az első rendszeres magyar irodalomtörténet, a *Handbuch* megállapításaival. Elfogadhatja őket, szembeszállhat velük, kiegészítheti, vagy megtagadhatja őket, de meg nem kerülheti. A *Handbuch*bal alapított meg Toldy egy nálunk ilyen értelemben véve egészen új magyarságtudományt, az irodalomtörténetet. Az irodalomtörténet gyökeréig romantikus: minden nemzet, amely keresztülesett a romantika gyermekbetegségén, megírja irodalmának történetét, mint a nemzet szellemi életének tükrképét.¹ Természetes, hogy nálunk a romantikus elmélet legkiemelkedőbb alakja, Toldy hívja életre ezt a romantikus tudományt. Viszonylagos irodalomtörténeti értékére elég fényt vet, ha összehasonlítjuk Horvát Istvánnak három esztendővel később keletkezett irodalomtörténeti előadásával.² Toldynál rendszer és önálló szempontok, emitt hézagos előadás, téves adatok, ott tudományos kritikával megrostált anyag, Horvátnál délibábos fejtegetések. Horvát István, vagy valamely vele egyivású tudós nem lehetett volna a magyar irodalomtörténet kiindulópontja. Igaza volt Gyulai Pálnak: Toldy «a magyar irodalomtörténet atyja, s a vállán fog emelkedni mindenki, ki e térre lép.» ő a «magyar tudós mintaképe, ki a tudományt erős nemzeti érzéssel párosította».³

5. Ugyanakkor, mikor a *Handbuch* terve benne megfogant, növekvő csodálattal olvasgatja újra és újra barátjának, Vörösmartynak epikus munkáit. Benne látja a magyar költészet beteljesülését, — nemcsak most, amikor ez még vitathatatlanul igaz, hanem később, Petőfi és Arany után is. Számára mindig Vörösmarty marad a legnagyobb magyar költő, utána az idő

¹ Négyesy László: *Toldy Ferenc emlékezete*. Kisfaludy Társaság Évkönyvei, XI. k. 135. l.

² Magyar Irodalmi Ritkaságok. 28. k. Horvát István *Magyar irodalomtörténete*. Bp. 1934.

³ Gyulai id. m. 111—12. l.

megáll: mindenki, aki később jön, már csak epigon. Úgy látja, hogy a romantika elméletirőinek megállapításai jórészen alkalmazhatók Vörösmarty elbeszélő költészetére is. Elmélyed e költészet tanulmányozásában, s rövidesen napvilágot látnak az *Aesthetikai Levelek Vörösmarty epikai munkáiról*.¹ Császár Elemér észrevette, hogy ez a munka — annak ellenére, hogy egykorú íróról és műről szól — nem kritika a szó köznap értelmében, hanem tanulmány, mellyel az elméletíró a közönség műélvezetét akarta tudatosítani, ízlését finomítani, véleményét irányítani.² Maga Toldy megmondja műve előszavában, hogy ő nem recenziót akar írni, — valóban, az *Aesthetikai Levelek* mélyenjáró értekezéssé kerekednek, mely már legelsőül is váratlan éleslátással mutat rá Vörösmarty eposzainak szépségeire. De nemcsak ezért fontos ez a tanulmány, hanem azért is, mert ez az első szélesebbkörű értékelése az író romantikus genie-jének. A romantikus magyar irodalom ekkor még az alkotás lázában ég, a közönség még csak most kezdi megszokni az új hangokat, az új irányt, — még nincs senki, aki az alig megízlelt zamatokat, a még alig felfogott hangokat tudatosítsa számára. Érthető, hogy Toldy tanulmányát, a magyar romantika lételveit első ízben hangoztató elméletet szívesen fogadta. A *Handbuch* csak indítékaiban romantikus, az *Aesthetikai Levelek* minden ízükben azok. Szerencsés volt a forma is: egy barátjának — hihetőleg Bajzának — írt leveleit, melyekben Toldy a klasszikus ízlésű fiatalemberrel szemben a romantika elveit védte, Kisfaludy felszólítására átírta népesebb, élvezhetőbb formába és így terjesztette közönsége elé. A levélformának lényege szerint bizalmasabb, közvetlenebb a hangja s ez alkalmat ad Toldynak arra, hogy Vörösmarty epikáját ízekre tagolva, részenként elemezze, nem hallgatva el a kifogást, kiemelve az elismerést.³ Toldy sűrűn forgatta a német romantikus elméletirőket, különösen Jean Pault, Tiecket, a két Schlegelfivért, Bouterwecket, Eberhardot, majd Lessinget és Schellinget, de a kisebbek közül is Jenischt, Köppent. A német esztétikusoktól azonban csak a kiindulópontot vette s azt nem igyekezett erőszakkal a magyar írók műveire alkalmazni. Az *Aesthetikai Levelek*ben kevés a német elmélet visszhangja, a tanulmány

¹ *Tudományos Gyűjtemény* 1826. VII—VIII. k. 1827. III—V. k. Önállóan is fenti cím alatt. Újra megjelent: Toldy F. Kritikai Berke (Ö. M. VIII. k.) 10—167. l.

² Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*. Bp. 1925. 183. l.

³ Császár id. m.-ban azt állítja, hogy a levélforma Toldynál csak írói fogás s az *Aesthetikai Levelek* nem missilis levelek. Ennek az állításnak a bizonyítékait minden utánjárás mellett sem találtuk meg, így el kell fogadnunk Toldy kijelentését, hogy «Kisfaludy Károly felszólítására ... ezen leveleket, melyek egy társunkhoz kevés gonddal írva valának, bővebben kidolgozva kiereszteném.» *Kritikai Berek*, 3. l.

zömét önálló eszmélkedések teszik; az eredeti művekben akkor még szegény magyar elmélet-irodalomnak értékes alkotása a magyar romantika elmélete.

Toldy tudatának és érdeklődésének középpontjában mindig Vörösmarty és epikája áll, minden jelenséget hozzá mér, belőle származtat, vele magyaráz. Vizsgálódását az eposzi kor meghatározásával kezdi. Nem minden kor tudja szerinte megteremteni az igazi epikust, a nemzet gyermekkorra derűsen napirendre tér a mult emlékei felett, az aggkor pedig már képtelen visszaneézni a multba. Az igazi nemzeti eposz számára tehát a termékeny időszak a nemzet férfikora, amikor az ifjú vére már lecsillapodik s szeretettel ugyan, de nyugodt kebelrel néz vissza öskorába.¹ De ez nem jelenti azt, hogy Toldy nyugalmat vár az eposztól, ellenkezőleg, az ő epikus eszménye az, aki rettegés nélkül nézi, állja a vihart. Az epikus korban megalakul az epikus nyelv, de «nem a nyelv teremti a művet, hanem a művész teremti magának a nyelvet.»² Vagyis Toldy Schlegel Frigyessel a teremtő, alkotó nyelv mellett tör lándzsát: ha megvan a nemzetnek a művésze, az majd a rendelkezésére álló nyelvvagyból megalkotja a nemzeti eposzt. Nem mondja ki, de érezteti velünk, hogy nemzetünk most lépett a férfikorba s megjött gondviselészerűen teremtő nyelvművésze, Vörösmarty. Az eposz csak akkor éri el célját, ha a nemzet multját romantikus «tündértükörben» tudja megmutatni, — «ez a poezis culminatioja» Ilyen költője nem minden nemzetnek van, mert ezt nem lehet tanulni. Ezzel az elmélettel a fiatal Toldy leköti magát az őseredeti, eltanulhatatlan költészet mellé s szembe száll a «poeta doctus» fogalmával, amit pedig két évtized mulva megkíván a magyar irodalom legeredetibb tehetségétől, Petőfitől.

Herder szerint a cselekmény az epikus műben mindennél, magánál a jellemzésnél is előbbrevaló, s mintegy a háttér, színpad, mely előtt a jellemek mozognak. Toldy Jean Paullal azt vallja, hogy a jellem az elsődleges, épugy, mint a szellem is megelőzi az anyagot. A mese, a cselekvény a jellemek egymásrahatásából, összeütközéseiből születik meg, «tehát karakterek szülik és igazgatják a fabulát, nem ez ragadja magával a karaktereket.» A jellem három összetevő erő eredője: a nemzetisége, a vallása és az egyéné. A három közül a legfontosabb az utolsó. A klasszikus költők és elméletírók nem foglalkoztak az emberrel, mint jellemmel, épen ezért a magyar irodalom is szegény az életszerű jellemekben. Az új irány jogcímén száll szembe Toldy a klasszikus irodalom hasznossági elméletével, mely minden műben azt böngészte, hogy hasznos-e

¹ U. o. 12. l.

² U. o. 14. l.

az erkölcsre, tanító értékű-e. Toldy most még az eszményiség esztétikai álláspontján áll, ő a műtől azt várja, hogy elsősorban szép legyen, hisz a szép magában foglalja a hasznosat és a jót is: «Elmult már azon kor, melyben az *utilit* szűk mellel vadászták, nem vevén észre, hogy a valóban *dulce* már magában *utile* is, ha nem hangzik is úgy, mint egy lecke».¹ A szép kiegészítő vonásának a jellegzetest tartja, a kettő egymással szoros kapcsolatban van: a jellegzetes nem véthet az esztétikai szépség ellen, s ez nem lehet eljellegzetes nélkül, valamint «a festett képben a színeknek is mindig az árnyék és világosság törvényeinek kell engedelmeskedniük».

A romantika értékítéletei hangzanak ki szavaiból, mikor az epikus költő meghatározó jegyeit sorolja fel. A klasszika térben alkotott: jellemei, személyei plasztikusan domborodnak ki a háttérből. A romantika jellemei síkban mozognak, nem válnak el a háttértől, rajta élnek. Ezt aláhúzza a romantikus költő festői nyelve, mely nem kizárólag a tartalom, hanem egyúttal a hangszínezés által fejezi ki mondanivalóit, azt mintegy lefesti. A klasszicizmus végső következményeiben plasztikus, a romantika festői művészetté akar átalakulni, s ennek megfelelően a klasszikus költő szobrász, aki térben alkot, szemben a két síkban ábrázoló romantikus festővel. Toldy a romantikus elméletnek megfelelően az epikust festőhöz hasonlítja, «a festő ugyan képét egyszerre adja, mert lapon fest, az epikus pedig egymásután, mert időben fest; de külsőségekre egyik úgy szorul, mint a másik».² Mindkettő ugyanis embert, testet és lelket rajzol. A költő megnevezi és leírja a személyt, akit azután az olvasó képzeletének kell az epikus festése nyomán megelevenítenie. Szembenáll a klasszikus szobrásszal s a romantikus festővel a drámaíró, ez, Toldy szerint, akár klasszikus, akár romantikus, nem farag, nem fest, hanem «a karakteristikából akarja . . . a személyt megismertetni.»³ A drámaíró a néző elvonó és alkotó tehetségét foglalkoztatja ugyanakkor, mikor a romantikus epikus költő, ugyanazon cél érdekében csupán a képzeletünkre hat. Az imádkozó Árpádot Vörösmarty színes, kifejező és festői jelzőkkel állítja elének. Toldy szerint a romantikus költő olyan szemléletesen ábrázolja itt a Mindenható előtt lelkét meghajtó vezért, finom árnyalataival, megkapó beállítással annyira el tudja velünk képzeltetni, hogy ez nem annyira a «képfaragót», mint inkább a «képirót» ihleti alkotásra. Lelkesen kiált fel e sorokat olvasva: «Mily tableau! Ha festő volnék, mennyi időt, gondot és munkát fognék erre szánni! Hiszen ez képírásnak van

¹ U. o. 19. l.

² U. o. 32—33. l.

³ U. o. 33. l.

festve! Árpád a kis halom ormán áll, igen, mert neki, mint fő személynek, a kép előlő részén (Vordergrund) van a helye, az estveli szél ingatja a deli hősnek barna fürtjeit, s *kék* szemében könny ragyog («mint kék levelen szép reggeli harmat») stb. Hátuljában (Hintergrund), mintegy átellenében a halomnak, felhős esti homályban az alpári vár látszik táborával: mily élet zsibong ebben s az a figyelem a fő személyre! Árpád halmának megette egy kis távolságban a magyar hadak őr-tüzeik körül sűrögnek. De a *világítás!* a halmot, mint az egész prospectusnak concentrálopontját az ezüst hold tölti be fényével, kivált pedig a hősnek arcát, fegyvereit, melyeken az arany a hold halavány csillámaival vegyül. Alpárra csak gyöngye világ esik a felhők közül: kiváltkép pedig a vár falaira, honnan Zalán Kladnival kémleli Árpádot. A magyar tábor világítását részint a holdtól, részint a tüzekről kapja, így kettős tónja van. — A festő itt mind a compositio, mind a karakterek, mind a tónusok körül magának sok érdemet szerezhetne, s végtelen hathatós képet adhatna.»¹ Itt Vörösmarty festői nyelvének tolmácsát magát is elkapja a szent ihlet: a romantikus költőnek romantikus magyarázója száraz prózában is költői magaslatoakra emelkedik. Toldy a magyar romantika kiteljesülését a *Tündérvölgyben* látja, itt megtalálja a legjellegzetesebb romantikus beállítást, a szabad lebegést: «Vörösmartynak legsajátabb oldala... ezen... mívbén... egész tisztaságában mutatkozik: t. i. a romantika. Fabula, személyek szabadon lebegnek az ég alatt egy költött bűbajos világban, mely phantasticus teremtésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol, mely, ha Vörösmarty egyéb munkáiban inkább mint plastikus tündöklék, itt tökéletesen mint festőt tünteti fel.»² A klasszikus — plasztikus, romantikus — festői ellenpárok kifejezését itt találjuk Toldynál a leghatározottabban. De a többi romantikus indítékot is keresi Vörösmarty epikus alkotásaiban. A romantikus vágyódás legjellemzőbb kifejezését a szerelemben találja meg. Ez a vágyódás sokszor személytelen, tárgyatlan volt s a költő vele csak az elérhetetlen megközelítését akarta kifejezni. Fölveti a kérdést, hogy milyen volna Árpád mint szerelmes jellem. Elismeri, hogy «interesszáns jelenés» volna, de jó érzéssel állapítja meg, hogy *ebben* az eposzban *ez* az Árpád visszás jelenség lenne a szerelmes ember szerepében. Árpád annyira felette áll az emberi gyengeségeknek, annyira személytelen, elvont jelenség, hogy őt mint gyöngéd szerelme el sem tudjuk képzelni. Őt egyetlen gondolat tölti be: nemzete sorsa, ez «másnak többé helyt nem adhat.» De ha a főhős nem is, lehetnek szerelmesek a mellékszereplők.

¹ U. o. 38—39. l.² U. o. 145. l.

Ete, a magyar *ember* megszemélyesítője valóban szerelmes is, lelkét két szerelem tölti be: a népe és Hajna iránt érzett vonzalom. A sorrend nem véletlen: Ete szerelménél is jobban szereti népét, *ez után törődik azzal*. De benne is, Árpádban is megtaláljuk a romantikus költészet másik indítékát: a mély vallásosságot is. A magyarok vallása azonban nem misztikus-romantikus elrévülés: ez csak a keresztény, nevezetesen a katolikus vallásban van meg. De a magyarokkal szemben keresztény népek álltak, ezeknél a költő kifejezésre juttathatta volna a kereszténység eszméit. Toldy fájjalja, hogy «a költő Zalán s népének religiójáról, rítusairól megfélekedezett, s *machinák*kal nem segítette. A görögök lobogóin a Krisztus és a Szűz Mária képeit látjuk, különben ezeknek hitét nem is sejtethetők. Én ezt olyan hiánynak tekintem, melyet a költő könnyen s szép phantasiája hatalmával gyönyörűségünkre kitölthetne.»¹ A kereszténységet mint romantikus indítékot nem a *Zalán futásában*, hanem Vörösmarty legkeresztényibb eposzában, a *Cserhalomban* találja meg. Szent László, «az istenétől, dicsőségtől s szeretettől lelkesített bajnok» mellett az öreg Ernyeiben és leányában látja a kereszténység kiteljesülését. «Morális fennségében ragyog a christianismus *Ernye*i és *leánya* alakjában. Az a jámbor magát odaadás, az a megnyugvás a búban, mely egy magasabb hatalom kegyes igazságában való bizodalmon épül, — a mennyei való rokonságra mutatnak. A magyarság itt egy szent szeretet rózsaszínében mosolyog és vonz.»²

BERCZIK ÁRPÁD.

¹ U. o. 133—134. l.

² U. o. 80 l.

TELEKI LÁSZLÓ ÉS KEGYENCE.

(Második közlemény.)

II. A Kegyenctől a szabadságharcig.

«A 20-as évektől kezdve erősen elpolitikaiasodott német és francia költészet — írja Szekfű Gyula — mindenüvé árasztja a liberális hangulatot: a magyar fiatalok is elsősorban lelkesedni akarnak, s ezt kapják meg Heinétől, Victor Hugótól, Lamartine-től... Victor Hugo *Hernanijának* bevezetése már 1830-ban kijelölte az utat: a romanticizmusnak igazi meghatározása nem egyéb, mint a liberalizmus az irodalomban.¹»

A külföldi útjáról hazatérő Teleki ebbe az eszmevilágba érkezik, elemi erővel éli ki magát a nagy megújhódási programban. A fiatal mágnások ellenzékieskedő társasága kiváló környezetet adott a Telekiben erősen ébredező radikalizmusnak. A Károlyi Györgyné, Batthyány Lajosné szalonjában pezsgő élet a megújhódó magyar élet bölcsője lett. Ebben a szellemi áramlatban született meg Teleki László *Kegyence*.

Már 1841 elején hirdeti a sajtó, hogy a *Kegyence* elhagyta a nyomdát.² A nyár végén pedig a Nemzeti Színházi hirdetményekben közli Asztalos Károly, országos igazgatóválasztmányi titoknak:

«Hétfőn szeptember 6-án 1841. Fánecs Lajos javára bérszünettel először adatik: *«Kegyenc»* Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Írta gróf Teleki László. Zenéjét készítette Erkel Ferencz, nemzeti színházi első karmester. Táncz és csoportozatokat betanította Hasenhut, nemz. szính. balétmester. Az új diszitményeket festette Engert József, nemz. szính. diszítő. Pest aug. 26. 1841.»³

Az ifjúkor irodalmi kedvtelései után a nemzet elé lépett a harminc éves tragédiáíró. Az előadás is igen előkelő közönség előtt zajlott le, de megbukott. Teleki nem kis bosszúságára pl. előadás közben Pulszky Ferenc elaludt. Hiába mentegette

¹ Szekfű: *Magy. Tört.* VII. 150—152. l.

² «*Kegyenc*, szomorújáték 5 fvsban. Írta gróf Teleki László. Pest, 1841. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-ad rétt, 151 lap. — Jelen művel kezd meg a kiténő műveltségű mtos szerző drámai literaturánk szaporítását, mit e könyvnek pompás kiadásával előttünk kétszeres érdekűvé tőn. Tartalma a hajdankorból, 3-dik Valentinián római császár (5-dik évszázad közepe) idejéből vett történet. Sietünk tehát ez érdekes új tüneményre a t. közönséget figyelmeztetni.» *Honművész.* 1841. I. 167. l.

³ *Nemzeti Újság*, 1841. 69. sz.

magát, hogy három napig mulatozott, meg hogy a próbákon mindig résztvett, sokáig megmaradt némi ború iránta az igen érzékeny grófban.¹ De személyén át a nagy közönség iránt sem érezhetett több tiszteletet a szerző, mert az becsesnek hitt művét nem tudta kellően értékelni. Valóban a *Kegyenc* Teleki életében, tehát húsz év alatt összesen háromszor került színre², viszont a legjelesebb kritikusok kezdettől a század végéig komoly tanulmányokban fejtegetik, dicsérik, gáncsolják. A századvégi esztéták tragikum-elméletében méltó helyet kap, s mégsem jó tragédia. *Bánk bán* mellé dicsőül, s mégsem állja meg helyét a színpadon. Ennek egyik okát mindjobban kiküszöbölték, terjedelmességét már a második előadástól kezdve megnyirbálták, de a lényegen ez sem sokat változtatott. Tehát a *Kegyenc* ma is *Bánk bán*on kívül legjobb történeti tragédiánk, de vannak szerkezetében és jellemeiben oly botlások, amelyek megölik színházi életlehetőségét. Viszont épen ezek teszik a *Kegyencet* azzá, ami, kiküszöbölésük jellegzetességétől fosztaná meg a bizarr egészet.

A tragédia Petronius Maximus főúr véres bosszúja a pipogya, kéjenc III. Valentinianus császáron, aki — Condillac rövid elbeszélése szerint — «tobzódásban tölté életét, meggyalázta Maximusnak, egy hatalmas férfiúnak nejét. Maximus, hogy bosszúját kitölthesse, Aetiust romlásba döntötte és a birodalom kormányát magához ragadta... Csak három hónapig uralkodott. Genserik megérkezése alkalmával, kit Eudoxia, Valentinianus özvegye hívott segítségül, a nép meggyilkolta.»³

A tragédia közvetlen forrását Mérei Kálmán kutatta föl Gibbon,⁴ Millot⁵ és Condillac műveiben és pontosan meghatározta, mit vett Teleki egyik, mit a másik forrásból. Mivel azonban felveti többek közt, hogy a források Eudoxia elcsábításáról mit sem tudnak, célszerű a Gibbon-szöveg néhány mondatát idézni:

Petronius Maximus senator magánéletét gyakran úgy tüntették fel, mint az emberi boldogság ritka példáját. Fényes palotája és asztala, vendégszerető és finom volt. Erdem-ít megjutalmazta a fejedelem és a tanács: háromszor volt itáliai praetori főnök, kétszer consul és elnyerte a patriciusi rangot. A sérelem, melyet Valentinian császártól szenvedett, kimentí a leg-

¹ V. ö.: Pulszky: *Életem és korom*. Bp. 1884. I. 439. l.

² V. ö.: Vértessy Jenő: *Teleki László és a Kegyenc* EPhK. 1908. 426. l.

³ Mérei Kálmán: *Teleki László gróf «Kegyenc»-e*. (Bp. 1893. 209 l.) c. művében idézi: Des Herrn Abts von Condillac *Geschichte der ältern und neuern Zeiten*... von Johann Christoph von Zabuesnig. Augsbürg. 1781. VI. k. 329—330. l.

⁴ Gibbon's *Geschichte des Verfalles und Unterganges des römischen Weltreiches*... von Johann Sporschil, Leipzig. 1843. II. kiadás 1167—1168. és 1171—1173. l.

⁵ Des Herrn Abt Millot *Universalhistorie*... von Wilhelm Ernst Christiani. Wien, 1794. IV. k. 186.—188. l.

véresebb bosszút is. Mint bölcsész meggondolhatta volna, hogy azon esetben, ha nejeének ellentállása őszinte volt, erénye sértetlen maradt, holott az többé sohasem volt helyreállítható, ha a házasságtörő akaratába beleegyezett. Az eszélytelen Maximus kielégítette bosszúját és nagyravágását, lábainál szemlélte Valentinián vérző holttestét és hallotta, midőn egyhangúlag császáruul üdvözöltetett. De trónra emeltetésének napja boldogságának utolsó napja volt.

Uralkodása körülbelül három hóig tartott. Fiának, Palladiusnak az elhunyt császár leányával való házassága oda célozhatott, hogy a trónöröklést családjának biztosítsa, de az erőszak, melyet az özvegy császárnén, Eudoxián elkövetett, vak ösztönből vagy bosszúból származhatott. Saját feleségét, ezen tragikai eseményeknek okát, az időszerű halál elragadta, és Valentinián özvegye kénytelen volt az illendő gyászt megsérteni és a vakmerő bitor öleléseinek engedni, kit ő méltán elhunyt férje orgyilkosának tartott. A bosszús nő Karthagó felé vetette szemeit és Genseriket rávette, hogy használja fel az alkalmat a támadásra. Maximus, midőn a vandálok Tiber partjain kiszálltak, hirtelen futással akart menekülni, de alig jelent meg az utcán, közápor által fogadtatott és egy római vagy burgundi katona magának tulajdonította az első megsebesítés érdemét. A császár holtteste a Tiberisbe vettetett. — Genserik az ostiai kikötőből a védtelen város kapuihoz közeledett... Maga Eudoxia csakhamar megbánta esztelenségét, mert nemcsak minden ékszereit oda kellett adnia, hanem magukkal vitték két leányát is... Egyetlen örököse volt a theodosiusi családnak s idősebb leánya, Eudoxia, akarata ellen, neje lett Genserik legidősb fiának Hunneriknek...¹

A tragédia eredeti kidolgozásának megértéséhez okvetlenül idéznünk kellett Gibbonnak e fontosabb adatait. Hunnerik és Eudoxia kényszerű házasságából vehette Teleki Placidia és Gaudentius kikényszerített eljegyzését.

Aetius személyének bekapcsolása eredhet Millot művéből, de Aetius Gibbonnál olvasható jelleme is mintát adhatott Telekinek, miképen bonyolítsa Maximussal romlásába Valentiniánt:

Aetius már Valentinián anyjának uralma idején jeles szerepet játszott a birodalom életében, «a női kormányzat különös fontosságú előnyében részesült, udvarias és buzgó hízelkedésével megszállta a ravennai udvart, sötét terveit a hűség álcájával fedte el és végre ravasz összeesküvés által megcsalta úrnőjét és távoli versenytársát, mit aligha gyaníthatott a gyenge nő s a bátor férfiú. Titkon rávette Placidiát, hogy hívja vissza Bonifácot Afrikából, Bonifácnak meg titkon azt tanácsolta, hogy ne engedelmeskedjék. Az egyiknek a rendeletet úgy tüntette elő, mint halálos ítéletet, a másiknak a visszautasítást mint jelét a lázadásnak, és midőn a hiszékeny és gyanútlan vezér saját védelmére a tartományt felfegyverezte, Aetius megtapsolta ügyességét, hogy előre látta a forradalmat, melyet saját hűtlensége idézett elő.»²

Ez a cselekedet ismétlődik lényegében Maximus életében is Teleki elgondolása szerint: hasonló csapdába ejteti Aetiust és Valentiniánt.

Teleki a felsorolt adatok bőséges ismeretével tervezte meg tragédiáját. Tekintélyes ivnyaláb őrzi a dráma tervezetét és első kidolgozását. Itt-ott már alig-alig olvasható a sok javítgatással megtüzdelt, át- meg áthúzgált szöveg. De igen értékes

¹ Gibbon Edvard: *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története*. Az angol eredetiből átdolgozta: Hegyessy Kálmán. Pest, 1868. 228—294. l.

² Gibbon: *Id. m.* 231. l.

adatok rejlenek a kuszált sorokban, amelyeket egész terjedelmükben közlünk.¹

Hogy könnyebben megérthessük az eredeti terv részben vázlatos szövegének a nyomtatásban megjelent szöveghez való viszonyát, ime e táblázat:

<i>Eredeti terv:</i>	<i>Nyomtatott szöveg:</i>
I.—III. fv.	I. fv. — III. fv.
IV. fv. 1, 2, 3. szín.	IV. fv.
IV. fv. 4, 5. szín.	V. fv. 1, 2. szín.
IV. fv. 6. szín.	—
V. fv. 1, 2, 3. szín.	—

Maxim lelkében a császárság romlott légkörében felgyülemlett útálat és gúny keserű bosszúvá robban, midőn Valentinian és Heracles aljas cselére eszmél. Pillanatok alatt elborítja a boldogságban kiegyensúlyozott valóját a szenvedély viharzása, amely egyéni romlásáért a fennálló egész állami renddel fizettet.

«Végre megtanulom érteni azt is, miként lehet embernek élni, gyilkolva önmagát, s miként válhatik gyámoltalan polgár mérgiből habzó tenger, mely egy hatalmas fejedelmet biralmastól elborítja!» «Becsemre mondom! Jelszava ez egy dicső játéknak, melyt én adandok mulatsággul Rómának s melynek költségeit azzal fizetendem, mi még enmagamból megmaradt, be zajos lesz az! Milyet még Róma nem látott, hogy a nézők belei kimozdulandnak helyükből! Szökdelni, keringeni fog egy fejedelem egész időszaka, hatalma s dicsével, míg elszédül s egybe-rogyik.» (Nyomtatott szöveg: I. fv. 2. jel.)

E rettentő kirobbanás viharában megcsendül az ártatlan női intelem: «Várákozzál, ki ott fontol s ítél, elvégzi munkáját. — Csak bosszut ne, Petron, ne azt a kétélű pallost, mely csupán Istennek kezébe való, — s mely, midőn halandó daczolva nyul hozzá, egy csapásra sujt le bűnöst és büntetőt!» (Julia, I. fv. 2.)

A féktelen szilajság és a keresztényi megalázkodás óriási tusája e párfajelenet. A sértett önérzet és hatalomvágy világpusztító lángja előnti a józan kitérést tanácsoló észt, nincsen megállás. Kész a terv a pokoli elégtétel megszerzésére. E szenvedélyes jelenetben emelkedik a tragikum magaslatára a hős, rettentő fájdalmában az emberi méltóságból az állatias bosszúvágyra bizza lelkét a *Kegyenc*, és az egymás után pergő események ebből a mételyezett forrásból fakadnak. Eltökélt szándéka megsemmisíteni, elpusztítani a fejedelmet birodalmastól; hogy bizalmába férközhessék, Juliát is oda dobja neki ágyasul.

«Julia egyedül. — Sopánkodik — a férje, Maxim jó és azt mondja, hogy nekik válniok kell és ő a császár szeretője lesz ezután. —» (II. fv. 3. jel. a tervezetben.)

¹ L. az *Adattárban*.

Ezt előre is közölni akarja feleségével, de a végleges kidolgozásban már meglepetésszerűen, elrejtőzés ürügyével csempészi a császár kezére, célozva bizonyos rejtett okokra:

«Különösök, váratlanok fognak itt nemsokára történni, de ne engem okozz, ne hozz rólam ítéletet, míg védelmemet nem hallod.» (II. fv. 4. jel. nyomtatott szöveg.)

De Julia nem érti, nem értheti meg Maxim messze célját, midőn a császár megjelenik, ájulva kiált fel:

«Maxim! Te ördög vagy! Az ég ily viszonyt nem engedhet meg!» (II. fv. 4. jel. nyomtatott szöveg.)

Ezzel végképen a császár bizalmába férkőzik Maxim, egymás után döntögeti ki a pilléreket Valentinián hatalma alól s végül szörnyű elégtételül leszúrja a gyáván fetrengő császárt. A bosszú kielégült, vér mosta le a becsületen esett sérelmet, kezében a korona, a főhatalom. S most jő az igazi elégtétel: Juliával megosztani az új, boldog életet. Hiába kínálta fel magát a bosszúnak foganásakor, magából nem tudta egészen kiölni az érző embert. Julia átadásakor is kicsordult belőle a szív:

«Érzem, fájdalom! Még ember maradtam!» (II. fv. 4. jel. a nyomtatott szövegben.)

Mikor pedig a trónrajutás nagy mámorában rohan meghalázott Juliájához s őt haldokolva találja, lélekben összerogy az égi bíró előtt:

«Békülni kívánok, Istenem, emberi nemeddel, elég volt a bosszú, elég a vér! Látod a béke nemtőit szorítom most buzgóan mellemhez, ennek karjai közt szelíd, jámbor akarok lenni, egy boldogító lény.» (IV. fv. 5. jel az eredeti tervezetben.)

A bosszúszülte tragikai vétség itt nyeri el büntetését: akiért ölt, rombolt, azt magát is elpusztította. A bosszú kétélű fegyver, ime, lesújtott bűnösre, büntetőre egyaránt. De még nincsen megállás, a felzaklatott világ rohan és ragadja őt is magával a teljes testi összeomlás felé.

Az író maga is felette küzdött hőisével, mutatja ezt a nagy lelki összeütközésnek sokszoros megoldása. Olyannyira, hogy a hős a kezdet bosszújának épen ellentétébe csap át. Hiába tűzte ki célul mindenek elpusztítását, hiába érvényesítette ördögi mivoltát, az égi hatalom legyőzi őt. Ez az emberi énbredése bizonyos következetlenséget támaszt Maxim jellemében. Amíg az eredeti útján haladt, érthető volt szenvedélyes szélsősége. Ha a tragédia csúcsát a Maxim-Julia első nagy párjelenetben látjuk, a cselekedetek sora e férfi feldult lelkéből természetesen folyik. Egészen elképzelhető Julia átadása, tehát segítő eszközül felhasználása is, hiszen célja úgyszólván a környező mindenség elpusztítása. De az életöszton erősebben küzd még magánál Maximnál is, a már monogám életű, feleségével békés szerelemben élő kétlelkű emberben felváltva cselekszik két énje.

«*Maxim*: Ládd fejedelem, bennem két lény rejtezik, egy zajos, fényűző, dicsvágyó, ennek ő nem társa, mert ennek élettársra, milyen ő, nincs szüksége, ez cimborákkal megelégszik. Ő ezen ember zajos kacajjai és kedvesapongásai elől visszavonul és elrejtőzik, — de mikor ez a tobzódó lény bennem elalszik, egy másik ébred fel bennem, — szelidebb szeszélyű, csendesebb örömet, belső boldogságot kereső, ezen második valóságnak istene ő!» (I. fv. 1. jel. az eredeti kidolgozásban.)

Tehát az első kitámadást, a bosszú nagy művét voltaképpen az első szilaj lény vállalja magára, a második lényét ért fájdalom megtorlásáért. Midőn e szörnyű műveletben Julia is megsemmisül, ez a második lény uralkodik és ez bűnhődik rettenetesen. De ilyen feltevés mellett ez a megoldás nem elégít ki. Maxim kettős lénye két külön tragikus vétséget követ el: a bosszúvágy hangsúlyozása mellett felébred benne a dicsvágy és hatalomra törekvés is és itt hibázik második énje, mely nem tiltakozik a hitves átadása ellen eléggé. Ezért bűnhődik titkolt második énje Maximnak, midőn aljas tetteivel eléri a trónt. — Az első lény tragikai vétsége pedig az általános bosszúvágy és kaján öldöklés nyomán hasonló bukásban veheti el csak büntetését: a testi összeomlást.

Csakis így képzelhető el Maximnak egyébként magyarázhatatlan megtorpanása, amikor már eresztékeiben recseg, ropog körülötte a világ rendje.

Teleki nyilván mélyen beleérezett maga is a Gondviselés felé vágyódó, bűnös lélek szenvedésébe és kissé érzelmi alapra játszotta vissza a pokoli ész művét. Előtte lebeghetett Bánk lelki halála is mint kiváló, tragikus bűnhődés. Ezért a kibonyolítási kísérletek között addig módosította, rövidítette a drámát, míg maga is megszokta a gondolatot és megelégedett Maxim lelki vereségével. Az eredeti első felvonás és a megjelent kidolgozás szövege között meglehetősen sok különbség észlelhető. Az eltérés nagyrészt a rövidítések miatt támadhatott, de épen Maxim és Valentinián viszonyára, hasonlóképen magára Maximra kellő világot vető részek estek ki az egészből.

A bánki bűnhődés így hangulatos befejezést biztosított ugyan, de nyitott probléma maradt, vajjon miért kellett az ártatlan Juliának a sok szenvedésen átesnie. Általánosságban a kor ízlésével felelhetünk erre. Vörösmarty a *Dramaturgiai töredékekben* megszabja: «Jöjjön elő a bűn minden szörnyűségével, de ne tétessék kíváнатossá, s ne legyen szeretetre s követésre méltó; álljon elő a hiba ezer alakú különbféleiségben, de lakoltassék meg, szenvedjen az erény, de dicsőüljön is, álljon elő hatalmaival élet, világ, sors, de zsarnoki önkényük ne találjon mindenütt gyáva küzdőkre, cudar tisztelőkre.»¹

Sőt épen Vörösmartynál elő is fordul a *Kegyenc* kezdettől fogva támadott botlása: a hitves átadása. A *Marót bán* Hasz-

¹ *Athenaeum*, 1837. I-II.

szánja okvetetlenül szeme előtt lebeghetett Telekinek, ezt látszik igazolni Pallad kétségbeesett igyekvése Julia elrejtésében, nehogy a tömeg rábukkanjon. Bod is berohan Hasszán sátrába és inkább megüli Idát, de az ne szégyenüljön meg a pogány karjaiban. Valami shakespeare-i szellem is átszövi Julia átadásának motívumát. Maximban kezdettől fogva, ha elnyomva is, de él Julia iránt érzett nagy szerelme és a hitves eltaszítása percében sem ül gyűlölet vagy kétség a férj szívében. Önkénytelenül felmerül a gondolat, vajjon nem *Othello* ihlette-e a költőt a bizzarr indítékra:

- Desdemona: Mond csak Emiliám, lelkedre mond,
Hiszed-e, hogy van nő, ki ily galádul
Megcsalja férjét?
Emilia: Szó sincs róla, van.
Desdemona: Te megtennéd-e az egész világért?
Emilia: Te nem?
Desdemona: Nem én, tanum a napvilága.
Emilia: A nap világa mellett én se tenném,
De a sötétben megtenném biz én.
Desdemona: Tennél ilyesmit az egész világért?
Emilia: A világ nagy dolog, díjnak temérdek,
S apró a vétek.
Desdemona: Nem tennéd te meg.
Emilia: De biz én azt hiszem, megtenném, s aztán ha már megtettem, jóvá tenném. Persze nem tennék ilyesmit egy karikagyűrűért, vagy egy darab batisztért, vagy egy pár ruhadarabért, kalapért, vagy egy kis pénzecskeért, de az egész világért, ugyan ki nem szarvazná fel férjét, hogy azután koronát tehesen a fejére? Még a purgatóriumtól sem irtóznám.» (IV. fv. 3. jel.)

Talán épen ez indította a szélsőségekre hajlamos költőt e motívum használatára s annál hihetőbb Maxim emberibb, második lényének tragikus bűnhődése hitvese halálában. Egybe szedve Maxim tettének több forrásból szövődő szálait, megállapíthatjuk, hogy Maxim jellegében rejlik a főhiba, kételtűsége kelt zavart bennünk. Felületes, nagyravágyó énje indítja el a tragédiát, hogy másik énje elégtételt nyerjen, s emberibb, mély érzésű énje bűnhődik és bukik el a színen, mert a költő az események között beírta a kettős vétségnek egy bűnhődésével. Míg Maxim lélekben összeomlik, Julia szerelmében, hitében megújodva boldogan tér örök álmra.

A kritika már a dráma megjelenésekor ostromozta a hitvesátadás motívumát. Vörösmarty,¹ Henszlmann² egyaránt megmagyarázhatatlannak minősítették. De ők még a hős egységes, következetes jellemének feltételével ítéleztek a dráma fölött.³

¹ *Athenaeum*, 1841. 870—873. l. és 884—888. l. (41)

² *Regelő*, 1842. I. 4. sz.

³ V. ö. Császár Elemér: *A magy. irod. kritika története a szabadságharcig* vonatkozó helyeivel.

Az eredeti első felvonás megrövidítése miatt nem állhatott a kritika előtt egészen világosan Petronius Maximus valódi jelleme. Az egykori és későbbi kritika szemében a drámának másik lényeges hibája Eudoxia elcsábítása és megsértése az udvar előtt. Ez az ok nélkülűnek látszó cselekedet épen a befejezés megrövidítése miatt adódott. Ugyanis Julia elvesztése után Maxim első énje ismét erőre kap és daccal folytatja boszszúja művét. Hogy minden szálát eltépjen, lehetetlenné teszi a leendő hitveséül tisztelt, özvegy császárnét. Trónrajutása után újabb lökés kell a cselekmény folytatásához, tehát vérig sebzi és sérti Eudoxiát. A gyűlöletes Maxim ellen támad Eudoxia és szövetkezik a vandalokkal. Aetius fia, Gaudentius, is ott van már az ellenség táborában. Sőt Sidon szerepére is kellett gondolnia Telekinek. Az aljas ember még meg tudta volna «hálálni» Maximnak a multat. De a «Ne gunyolj Róma!» szavakkal, kínos összeomlás után már elszakad a cselekmény fonala. Így Eudoxia megsértése valóban oktalanságnak érzik, Sidon epizódikus szerepe is félbemaradt toldalékul hat. Ezért is hagyták ki Sidon egész alakját később, mivel romantikus borzalomkeltésnél többre nem értékelték tetteit. Igazi szerepe Eudoxia körében fejlődött volna ki, minden oka meglett volna Maxim elpusztítására, az «adóslevél» végső lerovására.

Pallad és Placidia sokban emlékeztetnek Shakespeare *Romeo és Juliájára*. Az örök szerelem minden korban egyformán ábrándos légiessége szinte kéri az egyébként franciás ízű rémdráma-indítékok tömegéből. Aetius alakja — mondhatni — a férfias józanság szimbóluma. Bukása mintegy az erkölcs bukását jelenti és kaput tár a pusztulás minden hatalmának. A szereplő személyek közül Valentinián császár alig több, mint a romlott, kéjbetorzult Róma festett cégére. Ha kritikusai nem tartják is jó jellemnek, élő, drámai alaknak, okvetlenül alaphangját játssza az erkölcsök sirján tomboló, elfajult himpellérek orchestrumának. Körülöttük élénk táru az V. század emberi méltóságtól elrugaszkodott világa. S a tragédiának általában legsikerültebb, legbecesebb részét teszi épen az a kép, amely az I. felvonásban mesterien a cselekvénybe vezet bennünket. Telekinek erős érzéke volt az ellentétek éles megfigyeléséhez, ismerhette a kor történetét is. Mégis meg kell említeni, hogy Dumas *Caligulája* 1838-ban már bemutatkozott a magyar színpadon is Vajda Péter fordításában. A francia dráma nagy udvari tablója hangulatával, mesteri rajzával: Caligula pipogya gyávaságának és rosszaságának megkapó rajzával igen értékes támaszt nyújthatott a *Kegyenc* megszerkesztéséhez.

Alapjában a tragédia első felvonása erősen fölülmulja a többi és elemi erővel, könnyedén ömlik a későbbi eseményeknek nem egészen simán folyó szövevényéhez képest. A bírá-

lók kivétel nélkül szóltak a szerkezet ellen is. El kell fogadni, hogy Teleki hatalmas anyagot ölelt fel. Tervezetében híven dramatizálta az egész vonatkozó történelmet. A divatos francia romantika szenvedélyes sokszerűségében, a színi hatás gazdag eszközeivel különösen a nagy monológokban élte ki magát és Vörösmarty szerint «a felébresztett vagy fellázadt indulatok, szenvedélyek zajában mondatnak el a beleszánt dolgok s élénk, zajló, viharos tekintetük azon áltatást szerzi, mintha jelen volnánk a tettek-, s eseteknél, melyek ezen szellemi mozgást okozták.»¹ A minden mozzanatot többször is megokoló író a nagy anyaghalmozásban állandó rövidítésre, tömörítésre kényszerült, ebből magyarázható, hogy a fellépő homályosság itt ott az okság elvét kezdte ki. Sőt az egész tragédiának ideges szaggatottságot kölcsönöz a sok változtatgatás.

Ezek után világosabban érthető a kritika állandó bizonytalansága a *Kegyenc*cel szemben. Vörösmarty a francia ízlés alapján megállapítja:

«Egyre-másra véve Teleki László ezen első drámai művének erőnyeit s hiányait, nem lehet őszintén nem örövendeni a literatura ily nyereségének. Ő a drámai mezőn új s eredeti pályát tört, cselekvény-gazdagságban, egyes lelki állapotok festésében s az egésznek irányában magáévá tette az új francia iskola érdemét, de meg kell még attól tanulnia a célszerű elosztást, gazdálkodást s őrizkednie azon szörnyekben gyönyörködő tulságoktól, melyenektől Maximus characterét tisztának mondani nem lehet.»²

Henszlmann még élesebben rávilágít a franciás ízlés érvényesülésére.³ A *Kegyenc* hőseit nem V. századi bukott erkölcsű rómaiaknak, hanem a XIX. századi francia színművek embereinek tartja. Alig két esztendő múlva már élesen állást is foglal a francia színiköltészet káros befolyása ellen:

«Nálunk szintolly csekély a művészetek iránti valódi érzet és vonzóság mint a franciáknál, mi is szintűgy mint a franciák polgári életünkben a retorikait, a hatásost, a pathost annyira megszoktuk, hogy ezáltal ki-elégítettén csak ritkán érzünk vágyat a művek lényegét kikutatni ... Más részről a franciákat azért szerettük meg annyira, mert a darabjaikban sok szabadelvűségre vonatkozott deklamációk fordulnak elő.»⁴

A *Kegyenc* romantikája Vörösmarty (1837) és Henszlmann (1843) dicsőítő és ostromozó véleménye között foglal helyet (1841), még a minden mozzanat kellő megokolásának, jellem és cselekmény logikus összefüggésének elvén alakult. Tagadhatatlan a francia romantika nagyfokú hatása, de nem a részletek üres kongatásában, hanem magában a lényegben.

A magyar életnek kirobbanásra készülő egész feszültsége is bele van rejtve az V. század idegen keretébe. Itt adhatunk magyarázatot a kritikusoknak többször megpendített s cáfolgatott tételére: Teleki Maxim jellemében magát, egyéniségét

¹ *Athenaeum*, 1837. II. 20. 1.

² U. o., 1841. II. 888. 1.

³ *Regelő*, 1842. I. 46. 1.

⁴ U. o., 1843. I. 292. 1.

adta, a nagy római világégés mesteri rajzában nyilván ihlette saját kora politikai mozgalmassága, hősei saját életének romantikus eszmehirdetői.¹

A dráma kidolgozásában végig *Császár* szerepel, a nyomtatásban tompul *Caesárrá* a név. A birodalombuktató, ellenséges elem *vend* néven lép fel, csak a kiadott szövegben homályosul vandállá. Pedig hát a Gaj Lajos-féle pánszlávizmus már a negyvenes évek előtt fellángolt a magyar egység ellen. A birodalom gyöngé, befolyásolható uralkodói: Ferenc, utána V. Ferdinánd egyaránt alkalmasak voltak az abszolutizmus szabadságölő szellemiségének meggyűlöltetésére. A besugók, rendőrkémek kijátszására minden lehető módot megragadtott a forradalmi szellem. Ilyen ókori keretbe szorított radikalizmus és korbírálat a *Kegyenc* eredeti kidolgozásának első felvonása, mely a nyomtatott szövegben sokat enyhült. Főképen pedig a második felvonásnak egész második színe át meg át van szöve rejtett célzásokkal. Palladius elfogatásának egész tárgyalása burkoltan fedi a Lovassy—Kossuth üldöztetés törvényellenességét.

Fulgent: ... Nem könyörgést értettem, hanem barátságos egyeződést s békélést, mit magunkra nézve is legűdvősbnek látok. Róma ősi helyzetének említése nem ide való. Szép volt a közegyformaság, de azt az idők viszonytagsági végkép eltörölték. Császárok (kéziratban: császárok!) alatt élünk most, ez mindent kifejez. Ha cselekedni akarunk, jelen körülmények természetiből induljunk ki, nem régi viszonyok emlékéből:

Maxim: ...Óh, az idők folyama nem áll meg! Bele merült polgári jogaink egy része, de maradt még valami, ezt is engedjük elmosni, — míg nép s ember van, addig van még elmosandó is. — Szabadságtól szolgaságig hosszú az út, ha felít megtettük, miért állnánk meg? Annyival inkább mért hátrálnánk? Hagyjuk az időt folyni, ne usszunk ellene, különben eltikkadtan beléfulladunk.

Caius: Fulgent! Tanácsod nem helyeslem.

Többen: Most engedni csufság volna!

Fulgent: Ha ily balul magyarázzátok minden szavaimat, úgy inkább hallgatok. — Nem tehetek róla, ha e csekély esetben oly nagy sérelmet nem látok!

Triget: Csekély! — Ha senátorral így bánnak, úgy más polgár mit várjon?

Fulgent: A senátort nem akarták megsérteni, az eszükben sem volt!

Caius: Mégis megsértették! A tett itt az eldöntő, nem az akarat! (II. fv. 2. jel.)

Mig Petronius Maximus és a senátorok Palladius törvénytelen elfogatásán vitáznak, míg Teleki Valentinián birodalma ellen szítja a hangulatot, valójában Kossuth a börtönben raboskodott már második éve, Wesselényit 1839-ben három esztendőre ítelték, a megyék pedig «egymás után küldték fel az erélyesnél-erélyesebb hangú feliratokat az ifjak és főként Wesselényi érdekében, akiben a nemzet vértanúját ünnepelték.»²

¹ V. ö.: Keszler József: *Ellenőr*, 1880. 454. sz. — Hoffmann Frigyes: *EPhK.*, 1879. Ferenczi Zoltán: *Ellenzék*, 1883. 246. sz. Sebestyén Károly, *Magyarország*, 1903. 225. sz.

² Szeffü: *Id.* m. 141. l.

Teleki László is sok rejtegetés, burkolgatás, rövidítés után nagy művét ilyen szavakkal indította útnak:

«Mit kívántam e munkámban fűteni, mi legyen azon főszeme, melyt az egész színműn keresztül ügykeztem vinni, azt itt igazolás gyanánt előadni s fejtegetni fölösleges, — mert ha kitűzött célokat nem vétettem volna egészen el, úgy az olvasó fölvilágosító jegyzetek nélkül is érteni fogna, ha pedig elvétettem, s szindarabom maga magának nem elég megfejtés, úgy — szerencsétlen teremő én! csak silány holttetemet tudék alkotni, melynek semmi-nemű bármí mesterségesen összeszőtt előszó sem fog soha lelket adhatni...»

Amint az előadások száma igazolja, kora mégsem méltányolta a nagy művet. Közrejátszhatott ebben a tragédia nyelvén sokszor érthetatlenségig nehéz tömörsége s nem egy új szóképzése. Bizonyára rontotta hatását az előadó művészek készülletlensége is. A kritikusok állandóan kifogásolták a színészek szerep-tudatlanságát.

Vajjon Telekit hogyan érintette darabjának hideg fogadtatása, adatok hiányában meg nem határozható. Tény az, hogy egyelőre visszavonult a drámaköltéstől. Viszont teljesen nem kedvetlenedett el az irodalomtól, mert nem sok idő múltán hírt ad a *Honderű*¹ néhány irodalmi újdonságról: Gróf Teleki László beszélyei, b. Kemény Zsigmond: *Izabella királyné és a remete* című regénye nem sokára sajtó alá mennek. Később még többet is elárul a szerkesztő: «Belső becsét a *Honderű*nek emelni fogják ez év folyamán... gróf Teleki László... és sok más reménydús fiatal lelkes írók válogatott munkái.»² De ebből nem sok vált valóra, Telekitől nem jelent meg semmi. A következő évben pedig már megindult az *Életképek* és *Pesti Diratlap*. Az új folyóiratok rokonszenvesebbek voltak az ifjú írók előtt, természetesen, hogy Teleki is, Vörösmarty útján haladva, inkább vonzódott a két másik folyóirat felé. Azonban ezekben a lapokban is hiába keresünk Telekitől irodalmi cikkeket: már ekkor a mindig erősebben zajló politikai élet terén helyezkedett el. A 1839. évi, majd az 1842. évi erdélyi országgyűlésre Fogaras megye követévé választotta, 1843-ban pedig a «magyar országgyűlésen lépett fel és csakhamar a mágánás-táblai reformpárt vezére lett. Ettől kezdve a reformmozgalmaknak egyik legelső és legünnepeltebb tenkintélye lett és maradt. Bár talán legbensőbb barátságban volt Széchenyi István gróffal, kinek iskolájában nevedett, mindamellett nem kevésbé csatlakozott Kossuth törekvéseikhez, mindaddig, míg a kérdés egyetemesen nemzeti volt, és míg Deák Ferenc az alsótáblai reformpárt vezére volt, ő ugyanaz volt Batthyány Lajos gróffal a mágánások táblájánál.»³

¹ 1843. I. 453. I.

² 1843. I. 490. I.

³ *Magyar Sajtó*, 1861. 3. sz.

Ekkoriban résztvesz az *Erdélyi Híradó* pályatétteleinek elbírálásában¹ s közben élénk társasági életet él. Nagy Szilveszter-esték, far-angi multságok és egyéb tüneményes estélyek váltogatják egymást. Az ifjú mánás-világ ily alkalmakkor is hangsúlyozza reformpártiságát. Károlyi Györgyné, Batthyány Lajosné jár jó példával elől.

Az 1844. év elhatározó fontosságú volt az ifjú gróf életében. Édesanyja március 12-én meghalt.² A harminchárom éves gróf teljesen magára maradt. A korán elhalt atya erős kezét valamennyire pótolta az édesanya jósága. Most már egyedül állt az ifjú politikus a radikális liberalizmus zászlóvivői körében. A *Honi iparvédegylet*, melyet Kossuth még 1841-ben alapított, 1844-től kezdve mint *Védegylet* lendült virágzásnak, Teleki lett tevékeny alelnöke. Majd 100 ezer pengős tőkével gyáralapító részvénytársaság alakult gróf Keglevich Gábor elnökségével. Széchenyi másodelnök lett, a választmányban helyet foglalt Teleki László is. A Tudományos Akadémia gróf Kemény Józseffel és Pyrker László egri pátriárka érsekkel együtt tiszteleti tagjává tette.³

A társadalmi és tudományos megtiszteltetések mellett a politikai életben is mind erősebb iramban tevékenykedik. A pestmegyei tisztújításon a fehér tollas párt ellenében a zöld tollasok ügyét viselte szíven. A választás napján «a szénapiacon a fővárosi nemesség és szavazattal bíró honorátorok, gróf Teleki Soma és Teleki László, s a lovon daliás kinézésű Besze János vezérlete alatt magyar díszruhába öltözve, s Morelli nemzeties hangászkarától kísérve a széna-piacon fogadák és üdvözlék a vidékről érkezett zöld leveles pártot, mely nemzeti lobogók alatt jött a fővárosba, s egyesülve a kardos nemességgel Szentkirályi Móric és Nyáry Pál üdvözlétére sietett...»⁴

Ekkortájt újították fel *Kegyencét* «Laborfalvy Róza kisasszony jutalomjátékául», de nem nagy sikerrel. Meg is jegyzi a kritika: «a drámában, melynek utolsó fölvonása, némelly hátrányos kitétel dacára is, művészileg van gondolva és írva, — szerepét senki nem tudta. Urak! nem elég konstrukciót konstrukcióra sugó után elmondva dikciót, értelmet, indulatot, festést, mindent össze meg összedarabolni...»⁵

¹ *Regelő*, 1842. I. (Tárcája 30. sz. 234—235. l.) «Fejtesse nek fel a collegium mint tudományos pályára készítő intézet rendszerének hiányai, s a műveltségnek ebből folyó akadályai; mutattassék ki, mennyire hátríthatnának el ezek és azok központi egyetem s erre készítő gymnásiumok kapcsolatban levő rendszere által.»

² «Nyolc hóig tartó súlyos mellvízkór kioltá élete lángját, mely 61 évig lobogott üdvesen és boldogítva mindenütt, hová csak fényének sugarai elhatottak.» *Honderű*, 1844. II. 356. l.

³ *Regelő*, 1845. I. 17. l.

⁴ U. o., 1845. I. 188. l.

⁵ *Honderű*, 1845. I. 359. l.

Teleki már nem vetett súlyt erre, minden percét elfoglalták a reformmozgalmak. A Vörösmarty életéből emlékezetes *Nemzeti Kör* s az abból 1845-ben kivált *Pesti Kör* 1846-ban Teleki László gróf és Vörösmarty elnökségével mint *Ellenzéki Kör* egyesült s egészen politikai sikon mozgott. A hazafias érzésű reformpártiak fáklyászenével tisztelték meg Telekit és Batthyány Kázmért mint iparvédegyleti elnököket,¹ majd a budai színkörben nagy táncvigalmat rendeztek, «melyben gr. Károlyi Györgyné ömeltósága, gr. Batthyány Kázmér, Kossuth Lajos és gr. Teleki László urak magasztos éljenzéssel fogadtattak, sőt a két elnök úr az iparbarátok harsány örömrivalgásai között ősi szokás szerint körül is hordoztatott.»² A vidám társasági és eleven politikai élet percei közé azonban befurakodott a gondok árnyéka is. Évekkel előbb felmerült a horvátkérdés, a fizetett izgatók pánszlávizmusa. A mozgalom már nagy méreteket öltött, 1845 őszén Pestmegye fényes küldöttséget rendelt ki Bécsbe a horvát ügyek ellensúlyozására.³ Tagjai közt voltak: Batthyány Kázmér és Lajos, Kossuth, Ráday, a két Teleki, Eötvös, Szentkirályi Móric és mások.

A következő évben Teleki ismét felkarolja a színpadot. Amint hajdan édesanyja is tette, műkedvelő társulatot szervezett. Ő maga volt az elnöke. Igazgatója Vahot Imre. Rendező-tanítója Szentpétery, pénztárnoka Obernyik és jegyzője Klée.⁴ A több rendbeli előadások jövedelme jótékony célokra, u. m. árvaház, gyermekkórház, iparegyesület, stb. van szentelve s ezek előmozdítása tekintetéből buzgó pártfogásra kéretik a közönség.⁵

Április 25-én tartották az első előadást. A *Műkedvelő* (Mocsáry Lajos), *Hűség próbája* (Kisfaludy Károly) és *Éljen a hon!* (Vahot Imre) egyfelvonásos darabokkal szórakoztatták a közönséget. De a kritikusok egyaránt kifogásolták, hogy a Nemzeti Színház műkedvelőknek nyitja meg kapuját. «A nemzeti színház főérdeke a színművészet és nem az egyébként kétségtelenül igen nagy becsülést érdemlő jótékony intézetek... S hozzá még a színlap hirdetése szerint, nem kevesebb, mint tizenegy jótékony és hazafiui intézet javára megy a jövedelem, ugy hogy egyik sem nyer valami érezhető segílyt...»⁶

«Hinni szeretjük, — írja Irinyi József — ezen műkedvelői első előadás a rendes előadások során utolsó is volt.»⁷ A sok kritizálás ellenére is egy évre rá már az ötödik előadását tar-

¹ *Honderű*, 1845. II. 400. l.

² U. o., 1845. II. 415. l.

³ U. o., 1845. II. 475. l.

⁴ U. o., 1846. I. 316. l.

⁵ *Életképek*, 1846. I. 514. l.

⁶ U. o. I. 574. l.

⁷ U. o., 575. l.

totta a társulat. Igaz, hogy háromszor a budai szinkört használták, amit annál is helyesebbnek tartottak a bírálók, mert a magyar nyelv terjesztésére akkoriban több szükség volt Budán.¹

A jótékonysági ünnepélyek között előkelő hely illeti meg Liszt Ferenc jótékony célú hangversenyeit. A nagy művészt körülvette Eötvös, Teleki László, Batthyány Kázmér.² Fényes lakomát adott tiszteletére a két Kör, itt köszöntötte egymást a nemzet két nagy fia: Liszt és Teleki.

Az év őszén zajlott le «a negyvenes évek legnagyobb sajtósensatioja.»³ Frankenburg Adolf *Életképek* c. népszerű és tekintélyes hetilapját a kormány előbb kemény cenzurával, figyelmeztetésekkel akarta megtörni, majd meg akarta vásároltatni a lapot. Petrichevich Horváth Lázárt és Kanitz Manó pesti nagykereskedőt bízták meg a rábeszéléssel. Sikertelenül. Frankenburg mindig Kossuthtól kért tanácsot. Midőn tovább nem lehetett kijátszani a kormányt, — Apponyi kancellár ugyanis közölte, hogy megszüntetik az *Életképeket* és Frankenburgnak a *Honderühöz* kell társulnia, — Kossuth, Vörösmarty, Bajza, Nyáry Pál határozott szerződéssel akarták az ellenzék számára megmenteni a lapot. Több értekezlet után Ráday Gedeon intendáns a Nemzeti Színház hivatalos lapjává tette az *Életképeket* a jövőbeli, «enyhébb színírálatok kikötésével.» A szerződést Teleki László lakásán fogalmazta meg Kossuth Lajos, ott is írták alá 1846. szeptember 10-én gr. Batthyány Kázmér, Kossuth Lajos, gr. Ráday Gedeon, Pulszky Ferenc és gr. Teleki László. A sok jószándék mégis megbukott, a szerződések nem biztosíthatták Frankenburgot kellő évjáradékról és a lap zavartalan megjelenéséről. Így hát Frankenburg elment Bécsbe, a felajánlott tolmácsi hivatalra, a lapot pedig Jókai vette át. Az ő mérsékelt hangja után végül is 1848-ban igazi forradalmi, radikális közlönnnyé lett.

Ez volt Teleki utolsó irodalmi vonatkozású tevékenysége a nagy nemzeti események kirobbanása előtt. Már ezt a lépést is a politika sugallta és azokkal együtt tette, akikkel megosztotta a szabadság-mozgalomnak minden dicsőségét, később minden szenvedését.

1847-ben már odáig lángolt a nemzeti gondolat, hogy maga Teleki is «felcsapott a pesti polgári őrhadba.»⁴ A 48-i pozsonyi diétán is Nemzetőrség alakult a polgárságból és ifjúságból. Ennek kapitánya lett Teleki.⁵

¹ V. ö. *Honderű*, 1846. I. 496. l.

² V. ö. *Életképek*, 1846. I. 626 l.

³ Bányai Elemér: *Irodalmi szerződések*. Urania, 1907. 485. l.

⁴ *Honművész*, 1847. II. 18. l.

⁵ Szemere Bertalan mint jellemző, komikus esetet írja le: «...kimenének gyakorlatra. Egyszer ő parancsnokolván, kiáltá: «balra fordulj, indulj!», de azonnal megbánta s kiáltá: «...nem, jobbra fordulj, indulj!» s a század fele balra, fele jobbra ment.» *Naplóm*, II. 227. l.

A márciusi bécsi események hatására a magyar reformerek sem halogatták az ügyeket. Az országgyűlés küldöttséggel juttatja feliratát Bécsbe. «Roppant néptömeg várta a küldöttség megindulását... A tömeg Batthyányt első magyar miniszternek kiáltá ki. Gyalog mentek a várig. Kossuth Lajos és Teleki László fölemeltetve mutattattak be a kíváncsi tömegnek.»¹ Ekkor már Teleki László közismert, szélsőségesen radikális ellenzéki politikával opponált. A *Nemzeti Kör* és Károlyi Györgyné, Batthyány Lajosné szalonja véglegesen meghatározta az ifjú gróf politikai irányát. Heves határozottságát meg is éneklik humorosan: «Charivari. Szónoki mellkép a la Lisznai Kalmus:

«Legvégire hagytam a javát: — Teleki.
Soh sem kell ám mondani: te! le! ki!
Mert ha bár nincsenek is számos teleki,
Belőle legdicsőbb szónokunk tele ki!»²

«1848 márciusában Pest megye követévé választatván egész augusztusig az alsó táblánál ült, mint egyike leggeniálisabb tagtársainak. Lamartine hívta meg legelőször Magyarországot, hogy képviselőt küldjön a francia Köztársasághoz. Az 1848. aug. 31-i pesti országgyűlés egyhangulag Teleki László grófot választotta ezen állomásra. Ő szeptember 9-én érkezett Párizsba és hivatalosan elfogadtatott Bastide és Cavaignac által, Pascal Duprat pedig kijelöltetett, hogy francia követé menjen Pestre.»³ Ez már nem valósult meg. A rohanó események a magyar életet szerte zúzták kíméletlenül. Alig egy esztendő múlva a boldog gyermekkor, ideálokért lelkesedő, vidám ifjúkor, a pezsgő társasági élet csak hontalan menekültek emlékeiként maradtak meg. És gróf Teleki László elindult tizenkét esztendő s kálváriájának útján a tragédia felé...

ROMHÁNYI GYULA.

¹ *Életrajzok*, 1848. I. 447. l.

² U. o. II. 183. l. — Az anekdota eredetileg Teleki Sámuel kancellárról szólt. V. ö. Tóth Béla, *Magyar Anekdotalépcső*.

³ *Magyar Sajtó*, 1861. 3. sz.

ADATTÁR.

A KEGYENC VÁZLATA ÉS ELSŐ KIDOLGOZÁSA.

(Második közlemény.)

Heraclius: bosszankodva néz a fejedelemre — s inteni látszik neki.

Császár: Hogy értsem én ezen meglepő feddést.

Aetz: Úgy fejedelem, mikép intézve van, mint őszinte nyilatkozatot. nem mint feddést — Ugy hogy szeretem ugyan fejedelmem, hazámat

Heraclius: Hazáját a Sehonnai (magába morog)

Aetz: fejedelmem és hazámat — mondom — érdekeik előmozdítására minden áldozatot tenni kész vagyok, de inkább mintsem oly szégyen történjék Róma főtanácsán — s nekem azt közlelőül kelljen szemlélnem s mintegy abba részt vennem. Hah! — inkább elrejténém magam a világ elől örökre. (A Senatorok intenek és morognak — nagyon helyben hagyják az *Aetz* beszédét.) Inkább magam is ezután annak valamely zugában egy hosszú álmat próbálnék alunni, mely lelkem körül sötét fátyolt vonna, elfeledtetné velem is, mint sok másokkal mindent, múltat, jelent és jövőndőt. De mit szóllok én — ha! ha! ha! — Hisz látom, nündez csak kegyes fejedelmi tréfa volt (nevet) — Jól intézéd el uram — Úgyesen szedtél rá — Mesterünk vagy ebben is — S még ezenfelül mily meglepő lélekjelenlét és erő még akkor is enyelegni s elméskedni tudni, midőn egy új nagy csapás feletti gond és aggodás annyi embert szótlaná tesz — Hahaha! Most értem már, na ez nekünk is példaul szolgálhat (Juliánhoz, Caustin és Avenár) és ti ha ha ha ha ti is bele voltatok avatva — valóban szép gondolat — dicső gondolat. A sok kellemes lakomákat, a jótékony hölgyeket, színházt, köböt mindent elhagyni — Rómát a bájolót a kilejteltért (!) — Rómát az asszonyt Rómáért a férfiúért — Mily változékony nép — ily ledérek vagytok ti, még a gyönyörökhöz sem hűk ha! ha! ha! — ez képzelmem feljül haladja (nevet) Ti nektek vér kell kegyetlenek. No de ebbéli szomjakok könnyen olthatjátok, még pedig nemes hős régi Római vérrel — Csak sebeszt ide — ha! ha! ha! egy kis érvágás nem lesz eredménytelen, haszonvetetőbbé teszi a fejt, ha ha, ha. — Róma, Senatorok, mit mondtok ily daliákhoz. Látjátok én is értek tréfát (nevet) Bár elmém most igen komoly tárgyakkal van elfoglalva (Az udvaroncok igen megszegyenülten állanak, egymásra néznek és nem szólnak).

Heraclius: (magában) Hah, átok rád. Hát ő azt gondolja, neki minden szabad! ő — mivel jobb ő nállamnál — hazafisságával kérkedik, hisz nincs hazája a boldogtalannak, valamint nekem sincs — közérdekért áldozott ő?

— nem önzés volt minden tettének rugója — s megbocsáthatatöbb önzés az enyémnél — az ő önzése zsarnoki tetteket szült, az enyim csak örömöket — férfiakat csalt ő a maga, én csak hölgyeket fejedelmem számára. — Az ő erénye a birodalomnak egy egész provinciájába került, Afrikába, az én alacsonyágom mi rosszat szült, egypár férji s atyai könnyet? Valóban úgy látom a hasonlítás ált én nem vesztek.

Császár: (Gyenge bosszankodással) Kedves barátom most ezúttal amint látom czélt nem érünk, csak ne neheztelj — majd máskor talán jobb kedvébe találjuk —

Heraclius: O szeretve tisztelt fejedelmem, hogy neheztelnék — Hisz megelégedésem nekem elég jutalom — Ami hatalmadon túlhang, azt kívánnom balgaság volna — Én a patricz kegyiben nem igen erősen állok, ebből ered minden.

Császár: Most gondolkozzunk tervünkről — Ládd, már szélledni akarnak.

Heraclius: Csak rajta hát — ne késsél. De tudod, elébb nyeretni kell, ez közfogás (!)

Aet: Én hát megyek, még néhány rendeletim vannak tenni valók — hónap viradatkor tanácsot tartunk, addig ki-ki főzze ki véleményét magába — Isten veled fejedelem.

Császár: Hát már indultok oly hamar? nem ez nem lehet — hónapig elég idő lessz gondolkozni. Mi? Sicilia, ez adna nekünk annyi aggodalmat? hány Siciliát lehetne még abból alkotni, a mi megmarad? Nem patricz — ne roncsl el ünnepeimet — Valóban én nevetni szeretnék a ti komoly arczaítokon. Jertek ide — fel kell vidúlnotok. Látjátok — én még nem játszottam

Fulgencz: (Avienhez) Most játszani? valóban az idő jól van kiválasztva?

Császár: Maxim — neked nagy szerencséd szokott lenni a játéokban. Oh híres szerencséd — szeretnék véled megmérkőzni

Fulgencz: (Maximhoz halkan) Ne ügyelj rá, ez jó — Itt bizonyosan valami terv készül — nem tudom, mi, de érzem — pedig nem jó terv

Maxim: Engedj meg Uram, de —

Császár: Semmi ellenvetést (megfogja karjánál és egy játszó asztalhoz vezeti) Ide ülj le — Most zsarnok vagyok úgy-é — Vígadni kényszerítem az embereket — Urak, vendégek.

(Heraclius a kockákat ált adja a császárnak és játszának) Jer ide vagy amoda, csak el nem (a vendégek nagyobb része az asztalok körül csoportozik)

Aet: Fejdelem, bennünket remélem, elbocsátsz. Mi, én és Boet úgy is nem igen jól értünk a játékhöz, csak rontanánk, — különben is még igen sok dolgunk van együtt.

Császár: (kedvetlenül) ahogy tetszik — Isten veled (magába) Mogorva ember, ide nem való

Aet: (Gaudenczczel suttag) Tudod vigyázó szemmel, amint mondtam — (Odamutat a fejdelem asztalára) Nehogy hírem s tudtom nélkül valamit beszéljenek (hátra lép egynéhány lépéssel) Oreszt és Vigillel találkozik (Látjátok amott azokat (az udvaroncokra mutat). Jó gyermekek, de egy kissé komolyabb képet csinálnak, mint közönségesen. — Én ugyan csak mulatom magam velek — semmi veszélyt onnan nem sejdítek. De mégis tudjátok

már nézeteim, mindenre ügyelettel lenni. Ezeket is tehát szemmel kell tartani. Nem magokért, hanem másokért kelnek viszhangjai (?!) Meg amott azt (Heracliusra mutat), az már veszedelmesebb ember. Legyetek hát köztök. És ha valami megjegyzésre méltót hallotok — Mondjátok hozzám, megjegyzésre méltó pedig csak az, ami komolyabb tárgyat érdekel — engem p. o., különben tréfa, bujaság, szerelmi cselszövény — ezekre nem ügyelek, ki-ki mennyit tetszik (a kezét szájára teszi). Értitek?

Orest: Ne félj mindenbe eljárunk —

Vigil: Híven tudósítunk. — Elválnak és mozognak a teremben.

Aetz: (meghajítja magát és elmegy, a császár is köszön neki) Viszontlátásig fejdelem, mert meglehet, hónap Calabria felé útnak indulok — Addig parancsolj velem.

Avien: (Trigetzhöz) No már mi is lopódzunk ki. Nem tudom, mi oka, de én otthon mindig jobban érzem magam, mint itt. Az elfeledhetetlen Placidia halála oltja ezen udvar mindinkább bordélyház szinté vált előttem — (kibújnak az ajtón, észre nem véve az ajtón) (A többiek mind játszanak. Avien, Julián, Caustin egy asztalnál. Marc és más udvaroncok Vigillel és Oresztzel másnál — Gaudencz a fejdelem asztalánál áll s Sidon is ott játszik úgy látszik, mintha Maxim nyerne Heraclius részint néz, részint sétál a szobában fel s alá, ezalatt egy symphoniát játszanak s egy kis pauza lesz, mely közben csak a köből vetése okoz némi zajt)

Császár: (Maxim kockákat vet és Császár is) Maxim szörnyű szerencse, te kizsebelsz)

Maxim: bocsáss meg fejdelem, ah én nem vagyok oka, te kívánád, én így szoktam.

Julián, Caustin, Avenár egymásközt beszélnek

Julián: Ugyan szép kifejezésekkel illeltek bennünket

Caustin: Nem, ez minden képzelmet felül halad a Manliusok maradványával így bánni

Julián: És ki az, aki így mer szóllani Róma legelőkelőbb polgárával — Egy olyan, ki nagyatyjáig se tudja felvinni nemzetségit (játszanak, kockákat vetnek) Én nyertem, — (folytatja) (vetnek kockát) Ez nagy ütés volt (halkan) Gaudencz micsoda név, nép (?) — ki volt az ő apja? Nemes-é? nem Római? nem Itáliai? nem — nyomorú pór — félig szittya, félig vandal, fél Kún vagy Góth vagy nem tudom micsoda, csak hazai nem — ki felesége szépségének köszönte mindenét — Na ugyan szépen állott a feddés szájába.

Maxim: (veszít, több ízben aranyakat tesz ki az asztalra és elveszti) — Ismét rosszúl — ugyan megfordult a kocka — (ismét pénzt vesz ki) — Na még ezt

Fulgencz: (Maximhoz halkan) Maxim ne játszáj tovább — Ma nincs napod — látod kizsebelnek — Szerencsés lehetsz, ha csak ezt teszik. — Neked most komolyabb dolgaid vannak

Maxim: Ha eddig itt maradtam, most ugyan el nem hagyom a játékot — Lehetetlen, hogy szerencsétlenségem állandó maradjon.

Fulgencz: (magában) (haraggal üt a lábával földön) Na már ez is. Pedig pokol itt minden ember vagy ámitó vagy bolond — Tovább nem tűrhetem (kimegy a teremből) Jaj fejem, mért nem adhatom másnak is kölesön.

Avenar: Nem, ennek változnia kell — Ily zsarnokságot tovább nem tűrhetek. Gondoljunk valamit (veti a kockákat purr!)

Julián: Ugyan szerencsésen vetsz (halkan Avenárhoz) egy kis ossziai kunst eleink módjára (ismét vet, a szám kicsiny — te többet vetettél)

Caustin: Igen Róma reánk néz, szabadítsuk meg a hazát ezen átkos (?) zsarnoktól (veti a kockát) purr. 11. — (más vet) — én nyertem (ki veszi a pénzt) de hogy?

Julián: (vet kockát) Módját nem tudom, de már elég az mostanra, hogy egybeesküszünk — majd Berenice, a szép buja Berenice is ad talán tanácsot

Ez alatt Orest és Vigil, kik ez előtt játszottak, figyelmessé lesznek és az udvaroncokhoz mennek.

Vigil: Mi Barátok (?) mindig szerelemről? te szép Berenicébe mondad —

Caustin: (ijedten) Jaj Istenem — ha hallottak volna valamit, végünk lesz — Aet emberei ezek

Orest: No miről akartok véle tanácskozni a szép Berenicével —

Julián: Oh, egy új divatot akarunk behozni, ő mesterien ért ily dolgokhoz (halkan) hah, rosszul érzem magamat (fenhangon) a nagy patricz most a haza dolgáról gondoskodik, míg mi itten játszunk, negédeskedünk, a dicső ember (halkan) ördög vigye az összeesküvést (fenn) mikor indul Rómából?

Vigil: nem tudom jobban nállatok — talán holnap — mert ő — midőn a hazának munkásságra van szüksége, késni nem szokott

Avenar: Sokkal tartozik neki a haza, annyival, amennyit egy könnyen le nem róhat — Ti nem vesztek részt a játékunkba — (Vigil és Orest is játszanak)

Heraclius: (magában) Minden jól megyen, a császár nyer Maxim belébőszült a játékba, úgy látszik tervem elsülend. Eszelős fej, mit bibelődöl mindig mással — mindig idegen kívülivel? Hát nem tudsz feledni? feledni nem, de halasztani sem. Terhes asszonyhoz illő a kívánságot nem... még mikor lehetetlen tárgya. Akkor sem segít. Apród vagy te még most — Ő, a nagy Aetz, Űr az urak ura. S ezért néki minden szabad — Azért kicsiny minden mellette — Csupán hősi gúnnyora érdemes — De megfordulhat a kerék és akkor — Mivel jobb ő nállamnál — hazafiságával kérkedik? — Hisz nincs hazája a boldogtalannak, valamint nekem nincs — Magasra emelte őt a sors, engem pedig földszint hagyott a vaksors — nem az ő érdeme — nem az én hibám — Közérdekért áldozott ő? hát nem volt neki is önzés minden tette rugója? megbocsáthatatlanabb önzés az enyimnél, ha az ő önzése zsarnoki tetteket szült és elnyomó súlyként fekszik vállainkon, az enyim mit? örömeiket, — habár néha tiltottakat is. — Erényes vezér ő — én alávaló szolga. Drága erény az övé — a birodalomnak már két egész provinciájába került, Afrikába s ezáltal Siciliába, az én alávalóságom pedig néhány szerelemföltő, néhány kaján könnyeken kívül mi rosszat szült. Egész Rómát tapossa ő lábaival s azért világhóssze ő — én pedig udvari bohóc, mert csak férgeket zúztam szét. Megpróbálom én is az álnokságot nagyba venni — talán jobban boldogulok. Na de már a dologhoz —

Császár: Rosszul munkálkodik Maxim. Jobban igyekezz, így mindig csak én nyerek (vet kockát) Ládd! (pénzt húz be)

Maxim: Megfoghatatlan szerencsétlenség, de nem csüggedek el (pénzt akar kivenni zsebéből) Mi a guta, már nincs több pénz zsebembe. 500 darab és mend el költ — Bocsáss meg fejedlmem, már nem játszhatok.

Császár: Ha, ha! elfogytak a sárgák — na ezt nem hittem volna — De játsunk tovább — nem kívánlak téged a viszonzás jogától megfosztani (a kockákat kezébe adja)

Maxim: Bocsáss meg, de hitelbe nem szeretek játszani ez szélyem.

Heraclius: (a Maxim gyűrűjére) Amint látom, Uram, neked ezúttal hitelre szükséged nincsen. — Mily játszóság — Mikor az embernek ily gyűrű van kezén, akkor hitelről csak szót is ejteni.

Maxim: (Meglepve) Ezen gyűrű — megbocsáss, fejdelem, de nekem ettől bármi ürügy alatt is megválnom nem szabad — kedves emlék ez — Tehát (fel akar kelni)

Heraclius: Na már bíz úgy beszél, mintha valaki meg akarná attól fosztani. Hisz csak zálogba teszed ki az asztalra, holnap vagy akármikor is visszaválthatod —

Maxim: Igaz, de — (Heraclius int a fejdelemnek)

Császár: Talám bizon a szép Julia szemrehányásaitól félünk — Illik ez oly keménylelkű férjfiúhoz — de osztán megengesztelődik holnap — Az asszonyok oly szépek, midőn néha szemrehányást tesznek (A Maxim kezét megfogja) Csak ide ezen gyűrűvel az asztalra — Én ugyan hitelbe is játszának veled, de már az a szokás, amíg a játzóknak van valami belső értéke, addig hitelt nem kérnek, azonkívül mulatták féltékenységed — Na már vess, tied az első vetés (magába) én nem tudom, mit akar ezzel Heraclius, de követem parancsait)

Heraclius: (Sidonhoz) Jós, te mindentudó te, te a jövő korok bűvája, és nem tudom, mi minden, valami rövid beszélgetésem van veled — (Sidon felkel, suttognak véle)

Sidon: Meg nem lesz hiba benne (?) — úgy is örök frigyét kötötünk egymással, én a te cselszövényeidet, te pedig az én bölcsességem pártolod tüzzel-vassal. Mi már egymás nélkül meg nem élhetünk.

Heraclius: Csak az Istenért ügyesen — Ettől függ minden, érted-e? A te szerencséd s az enyém is. — Már most siess, — Holnap reggel meglegyen minden — (Sidon elmegy)

Heraclius beszél az apródokkal, kik közül kettő elmegy (A császár és Maxim több lökéseket tesznek a kockával, Maxim mindig vesz)

Maxim: Már ezt is veszttem, — Megfoghatatlan szerencsétlenség, — Tied a gyűrű hónapig — (a Császár a gyűrűt elveszi az asztalról)

Császár: engedelmeddel tehát, te szerencse gyermeke

Heraclius: (közelít a Császárhoz, halkan) A gyűrűt ide csak halkan, hogy ne lássa — Így, már most (int neki) ha van még kedve játszani — (elfut a gyűrűvel)

Császár: Nem próbálsz még szerencsét

Maxim: Nem szokásom ugyan, de ez a sorsüldözése oly rendkívüli, szeretném tudni, mi lesz belőle. Ha adsz hitelt ötszáz darab aranyra

Császár: Szívesen.

Maxim: Tehát száz darab áll (Játszanak, többszöri vetés után Maxim nyer. —

Császár: Lám, nem számoltál rosszul

Maxim: Ismét száz darab —

Császár: Jó — (vetnek, Maxim nyer) te

Maxim: Most jól kezd menni — Álljon 3 száz darab egyszerre —

Császár: Te, megijjesztek, de nem bánom — (vetnek, Maxim meg-nyeri.)

Maxim: a gyűrű négyszáz aranypénzbe állott úgy-e — tehát a gyűrűt kérem vissza és még száz aranypénzt. Hol a gyűrű?

Császár: Itt ez egy adósságom. — A gyűrűt pedig holnap, amint mondám — Ma nem — Ládd zsebembe tettem, kár volna annyit fogdosni — ha! ha! ha! ha! mulattat aggodalmad — Mintha valami nagy veszély-től félnél.

Heraclius: (jön... a Császárhoz) Mindenha célt értünk itt van már az, kit annyira óhajtál látni, egy ember az ajtónál amott elvezet abba a szobába, ahova vezettettem, siess, én itt maradok.

Császár: (rosszul titkolt örömmel) Mi ily hamar? Na már ez igazi ördögi csel — (felkel) Bocssás meg Petron — valami szorgos dolgom van, mely haladékat nem szenved. Addig Heraclius itt helyemet kipótolja (el)

Gaudencz: (ki mindent figyelemmel nézett) Ezek az emberek a játékon kívül még valamivel foglalatoskodnak, ami rejtély (!) előttem. Elmegyek, mert mendezekből nem okulok, talám ott kívül többet tudok meg

Heraclius: (játszani készül, de ismét feláll) Tán már belefáradtál a nyelésbe — (Maxim kételkedve néz rá) Jer, Uram, Főtanács, addig míg fejedelemünk visszajön. (Maxim távozni akar) Ne távozz, visszajő a fejedelem, és talán szeretne még veled időt tölteni a jó fejedelem, addig valamit mutatok — és egy szép történetet beszéllek egy szerelemföltő, de megcsalattatott férjről — ha! ha! ha! ha! Óh egy igen szépet, (kivezeti a tereméből, beszélve mennek ki, Heraclius ágál Az udvaroncok körülnézik magukat). A császár elment, minden elment??? vége az ünnepnek (elmennek nagy zajjal).

Második Jelenés.

Maxim laka.

Pallád: (ül egy széken, mécs pislog előtte, a fejét a kezibe támasztja — később felkél az ablakhoz megyen és a kárpitot felnyitja, külső világosság lövell be) Szürkület, Ismét elmúlt tehát ez az éjj is. álmatlanul, mint annyi más, sötét fátyolként, rejtve árnya alatt bünt, tobzódást, gyönyört, fájdalmat, mindent, csak nyugalmat nem. A *korány* bibora most kit ébreszt álmából? Barmot és növényt — embert nem. Ott a magas fejedelmi csarnokba, ott a világok most alusznak el, — a csapszékek most ürülnek, mindenütt, zene s vihar volt, immár csendesség. A hajnal tehát ma szerepet cserélt világot és zajt űz el, mit csak hoznia kellene. (Ezt annyiba változtatni kell: ott öröm, vívás, — itt pedig (a keblére mutat) ott most csend, itt pedig, haj, itt nem lehet! De itt (a keblére mutat) Haj itt mindent úgy hagy, amint volt.

Késő, — korán, — estve, — reggel mit jelent annak, ki mult-napi baját hordozza még lelkében reménytelenül, különböző pontjai ezek szüntelen forgó kerék által leírt körnek, melyhez kötve van, csupán arra emlékeztetők, hogy újra, meg újra folytatni kell, mit nem végezhet, — hogy mult, jelen és jövő egybeolvada útjában, hol kezdetre nem talál, de végre sem. Ijesztő nevek, melyeknél fogva tudja meg, hogy min már túlesett, ismét előtte áll, — hogy az idő reá nézve csak mozog, de nem halad. S tehát ma amint mondá, a kertbe, a kisebbik útsorban, a terepélyes boglárfa alatt várakozik rá. — Ugyan mit mondand — egy vigasztaló szót? Hisz visszavonhatatlanul ki van mondva ránk az ítélet, — hol ez ellen a menedék, — zsarnoki önkény és zsarnoki gyámságtalanság egyesülend vesztünkre. Ő, a mindig gyenge, csupán leánya boldogsága ellen lesz erős. Gőg, dicsvágy, vérrel szerzett babérok, őrt álltok ti majd az apai szívnek küszöbén, hogy a lányka sóhajja be ne hasson oda, hol talán bújjával egyhangzóbb hirt pendíthetne meg. Óh, a szelid lányka könnyei, ki csendes boldogságot keres, nem fényt, — ama gyengéd kötelék, melyek szívét szívhez kötnek csak, — az ifjú virágos álmái. Mind ez mi annak, ki csak trónokról s világaluralomról tud álmodni — mi ez neked Catalauni dalia — mint a hajdankori igazság hidegen s hajthatatlanul ülsz te fénykörödbe s mérleget tartasz, melyben csak pusztult tartományok arany és vér nyomnak valamit. Ott, én érzem, jól érzem, nincs remény, (melyen gondolkozik — eza'att egészen világos lesz, a mécses elalszik)

Maxim: (jö be sebesen) Fiam, te már itt vagy, oly hamar kialuttag az éjjeli mámort. Ládd, én csak most jövök. Nem dicséretes éjkorborlás ugy-e? Jó, hogy nem követed atyád példáját, magam sem ajánlom, de hilyába, nem lehetett különben. A császárnak ma szeszélye volt engem belébőszíteni a játékba. (Leül egy székre és nyújtózik) Ah, mint el vagyok fáradva

Pallad: Te egyedül jössz? Hát anyámat hol hagyád?

Maxim: (csodálkozva) Kit?

Pallad: Nődet, kit mást?

Maxim: Fiú, téged bor vagy álom zavart meg, menj nyugonni.

Pallad: Igaz, én az éjjt éber álmokkal töltöttem, honn valék — de azért eszméllek.

Maxim: Úgy, tehát én értettelek balul, nem Juliát kérdezéd —

Pallad: De épen őt, mit csodálsz, hisz magad küldtél utánna.

Maxim: (nevekedő csodálkozással) Mit mondassz? utánna? Pallád gondold meg. Én a fejedelmi csarnokban voltam.

Pallad: Jöttek emberek, kik őt nevedbe hívták el, parancsodra egy kólyát is hoztak magukkal, ebben vitték őt hozzád. Én többet nem tudok, mert késő jöttem haza egy hosszú sétából. S már akkor ő nem volt itt...

Maxim: Fiú, te hazudsz (szelidebben), bocsáss meg, de ez lehetetlen. Mindjárt meglátod, ő itt van, itt volt, nem távozott el, meghazudtollak, hallod-é. — Hej, valaki, szolgák. Minden hallgat, minden alszik-é házamban ez egyen ezen kívül? Julia, Julia, (megyen az ajtóhoz) Szolgák, — ez nem lehet.

Pallad: Megfoghatatlan, ő hát igazán nem küldött mostohámért, kíváncsi vagyok megtudni, hogy feslik ki e relytély?

Maxim: (visszajön futva) Nincs, nincs, sehol nincs, hűlt helye, csak-ugyan elment, éjjel ment el. Mi titok lappang mind ebben? Szörnyű titok, csel, árulás. Mindkét oldalról örvény, mélység nyílik előttem, melybe házi boldogságom mennyét eltemetve látom. Akár csalt, akár nem! Nem, ő nem csalt, gyanúmnak nincs helye ellene, ő az a hűséges hölgy, kinek szeméből sugárzódott vissza egész lelke. Az az angyal, kinek ártatlanság tükrözte magát minden mosolyában. Nem, hisz mondják a cselédek is, hívták őt, — hitt ő, — nem sejdített fortélyt, embernek vélt egy ördögöt. Hah, leülök, behunyom szemeimet, hogy semmi se vonja el figyelmemet, így egybeillesztem ami kis gondolat maradt még fejembe, mint szétszaggatott oklevél darabjai elszórva, hogy okoskodássá váljon. Irtózatos minden, amit gondoltam eddig, ezer csomó talán még nincs annyira egybebonyolítva, hogy szelidebben, gyengédebben ne bontakozhatnék ki.

Pallád: (csudálkozással néz rá) Szegény atyám, ne indulj fel annyira. Hisz nőnek erénye elég biztosítékot nyújt neked.

Maxim: Ugy-e, megmondám, — ugy-e, a dolog csak csekélység, csupán nevetésre érdemes. Mit mondál? az apja érkezett meg ma hosszú útról — s ő nálla töltötte ez éjszakát, — nem szent kötelesség-e szüleinket szeretni? — S én kegyetlen, engem az én is tűzbe hoz (fejére üt) — balgaság —

Pallád: (az apjára néz meglepetve)

Maxim: Vagy hát nem jól értettelek, igaz. Egy jó esmerősöm vágyódott társaságára. Bazilné s ily rejtélyesen hívatta el, az én nevemet használta tudván, hogy különben nem jönne el a házi, az otthonos angyal, — eszes gondolat Bazilnétól valóban, — ki hitte volna, hogy még ilyen is jusson eszébe. Onnan aztán éjjel nem bocsáthatták el, mert fagyos hideg volt s azonkívül mindenféle kétes nép kóborolt az utcákon. Így van ez, Így van, így van. Te nem szóllasz, meredten nézsz rám, mintha mondanád, atyám, te álmodol, Nem felelsz, rém vagy te, nem fiam, — fiam szóljál az istenért csak egy *igent* mondj (letérdel előtte) Egy *igent* hadd hangozzon fülemben, azután elmehetsz, semmit többé ne mondj, csak ezt a kis szót, hogy igen (a fiú hallgat, Maxim felkel) Semmi, mind semmi, hijjába könyörögtem, — te gyanakodni mersz rá, te hitszegőnek véled őt, — anyádat. Gaz fiú, távozz előllem, hogy ezt a kétségbeejtő tekintetet ne lássam többé, mellyel engem csalattatottnak, elárultnak gúnyolsz.

Pallád: Térj magadhoz atyám, igen messze vitt képzeted. Nem, hidd, én nem gyanakszom anyámra, — távol töllem az a gondolat — (láрма hal-latszik, Julia jön be halványan, mintegy akadozva lépve elé) Im, itt jön anyám, ő bizonyosan megnyugtató téged.

Maxim: (meg van lepve az ő látásán, hozzá közelít nyílt karokkal) Julia! (kétkedve áll meg)

Pallád: (anyjához) Oh ha tudnád, mily nehezen vártunk, de semmi, csak hogy itt vagy. Szólj atyámmal, mély aggodalmakban van ő merülve, — kérlek, oszlasd el.

Julia: Valóban aggódott is egy kevésbé a jó férj, no ezt nem gondoltam volna, ennyi részvétet nem reménytettem, — ez még szép tőlle (harag és mély bánat látszik arcán)

Maxim: Julia! —

Pallad: Anyám, te oly halvány vagy, mintha

Julia: Ne mondd ki, az Istenért, ne mondd ki, — örögi volt, mit gondoltál s egy szerető fiúhoz nem illő, ezt látom szemedből, mit is gondolhatnál egyebet, — kérlek, könyörgök, fojtsd magadba. — Pallad, anya voltam iránfad, — anya — (megöleli) a szónak legerkölsőbb értelmében, — ezt ugy-e, nem feledeled el. — Nem, — Igy, hát, bár nagyon szegény koldus mégis nem vagyok, mert egy szívre számolhatok. — Most menj fiú s rejtse el magad előlünk a háznak legtávolabb zugában. — Mert mit itt ezen emberrel akarok szólni, miről tölle akarok számot kérni, azt neked tudnod s még sejdítned is üdves nem volna. Menj tehát.

Pallad: Engedek anyám, bár meg nem foghatlak s bár vérzik szívem belé, hogy téged ily állapotba hagylak el (el)

Julia: (Maximhoz közelít, ki eddig meredten állott és egy gyűrűt tesz kezébe) Szentségtörő, hitszegő.

Maxim: Mi?

Julia: (átadja a gyűrűt) Reá esmérsz szégyened emlékére, bizonyítványára. — Szentségtörő!

Maxim: A gyűrű, melyet mult este zálogba hagytam

Julia: Zálogba s kiváltottad, hisz ezt nekem megmondták. Férjfiúhoz, Római polgárhoz illő módon váltottad ki, már ez igaz. Egy szívet vetettél érte oda, mely a tied volt, mint önéleted, — s két becsületet, a hazádét s magadét. Lemondtál, mint férj, — lemondtál, mint apa, — lemondtál, mint ember. Mi maradt tehát meg egész lényedből, a kegyenc, egyéb semmi. — Oh én egy nyomorú, elhagyatott asszony vagyok csak, kinek erényével a világ csúfot üz, egy erőtlén nő sárral dobva, megferteztetve. ... Rablóim körmei között semmit egyebet megmenteni nem tudtam egy kis öntudatnál, még önérzést sem. De azért hitemre mondom, az én nyomorúságomat oly nemű malasztért, milyent ma éjjel ez az ember szerzett magának, fel nem cserélném —

Maxim: Kábult vagyok Julia. A Rémlés zárva tartja fejem. Szavaid csak mint hangok értetik fülemet és itt bent gondolattá nem alakulnak. A gyűrű, meg mindez, mi azóta történt, meg e szemrehányások, — egybekötöttést keresek. Ha -- de nem, nem, nem lehet, hogy kiszáradt agyvelőm, de én nem értem

Julia: Nézzétek csak, mily szeszélyes ő nem értésével, ő egy bűnrövénybe merítette mindazt, mi csak valaha szent volt férj előtt. Ő egy kis fejedelmi kegyért lelket s testet, erényt s becsületet adott el, mely egyet tesz az övével s melynek őrizetét szent letéteménykép emberi s Isteni törvény karjaira bízta volt s hídeg, irtóztatás, önzéses kegyetlenséggel egy egész lélet tiport szét lábaival, mely teljes bizalommal mint birtokát adta magát ált önkényének. S most, midőn e hősi tettek áldozatja előtte megjelenik személye feletti sáfárkodásáról számoltatni, midőn önmagát könyörgi, kéri vissza tölle, — s csak élni s élni kíván, most ez az ember azt állítja, hogy a panaszt és szemrehányást nem érti. — Valóban vészesebb a levegő ott ama pompás csarnokban, mint ahogy gondoltam, mert nemcsak keblet nemcsak lelkületet zavar meg, hanem még agyvelőt is. — Igy hát, hogy megértse, jobbra kell ütni, az utcákon kell kikiáltani miként Maxim, egy

becsületfi, gyáva férj, ki nejét áruba eresztette, egy lelketlen zsarnok bujávágya kielégítésére alázta le, — ki

Maxim: Ördög-pokol — honnan jössz?

Julia: Ezen kérdésre én is kérdéssel felelek. Nem te adtad-e a gyűrűt a Császárnak?

Maxim: (nevekedő indulattal) Honnan jössz, honnan jössz — kinél voltál. Erre felelj, különben megölsz

Julia: Hát onnan, ahova parancsoltad, hogy menjek, hova vitettél kolyába, attól, kinek ezt a gyűrűt adtad ált, ki neked azt most köszönettel küldi vissza, kitől mástól? S te elsápuasz?

Maxim: (Egy rémülés szülte kiáltással esik székébe) — elébb kezeivel fedi be képét, azután meredten néz

Julia: Te megrémülsz? mintha új volna előtted az mit magad gondoltál ki ily remekül. A lelkiismeret úgy látom hibás rendszert követ s a tett után hatalmasabban szóllal fel mint előtt (mély érzés látszik Maximon, Julia szemébe néz s hangja mind szelidebbé változik ált) Oh Petron, Petron, irgalmatlanul bántál te énvelem, te a nőnek nem tartottad meg azon szavadat, melyet adál a könnyen hívő lánykának, ki akkor gyermeki kötelességei körében oly édes nyugodt volt. Szívet ígértél te neki s vad gúnnnyal kivetéd őt a hideg világba, mennyet ígértél s letaszítád a föld alá, tiszteletet, Imádást ígértél s száműzted örökre a becsületesek sorából — még nevet sem hagytl neki, melyet pirulás nélkül viselhetne. Igazságtalan voltál, amilyen valaha valaki. Kinnal jutalmazál meg szerelmet, gyalázattal hűséget s mégis — megfoghatatlan — e kebel téged gyűlölni nem tanult meg. E képzeményhez ragaszkodik az most is, melyt tavaszi varázsálmom szült s melyt a te alakod viszfényének vélt. s nem tudja kiszakasztani keble mélyéből s nem tudja magával elhítenni, hogy mi azt eltöltötte egészen s világává vált, nem egyéb volt csalódásnál, egy tarka semminél. — Haj — ki egy elhunyt kedvese holt teteme mellett térdel s utolsó forró csókjaival lelket igyekszik abba lehelni, bár érzi, hogy szerelem életet nem terem, úgy szorongatom én ez édes képet magamhoz, úgy ápolom keservemmel. A halált temetés szokta követni, én hasonló ama királynéhoz ki férjének poraival tartogatta életét, kínomat éldelem csak, az én holtomat, kit siratok eltemetni nem tudom — Petron — te megindultál, te megszántad, kit szeretni nem tudál (kezét fogja meg, melyt Maxim néma kétségbe eséssel nyújt neki) köszönöm ezt is — Petron — egy kérésem van hozzád. Én egyetlen valék (a Petron keblére mutat) én nekem itt csak jogaim voltak itt, magamnak birtokot szerezni nem tudtam — lemondok ezen jogokról, felszabadítalak fogadalmadtól, melyet csak érzelem tehetett volna szentté. A nyugót rólad leveszem. Messze a kigyózdó Pó virányos partjain, Páviától fél napra egy épület van lombos domb alatt — csend uralkodik az egész tályékon, melyt csak időről-időre csalykák pocskolása s zarándoki jámbor dal szakaszt meg — néhány Istenfélő hölgy keresett itt a zajos világ elől menedéket. Testvéri szeretet s engedékenység köti egymáshoz — békével töltik napjaikat szent ájtatosságban — atyámmal én egyszer mint gyermek voltam ott — nállok kívánom magam megvonni — reményem ök nem fogják magoktól eltaszítani (?) a mélyen sülydedtet, ki magába tért — emléknék s Istennek kíván

élni csak — kérlek Maxim, küldj oda — ez utolsó szolgálatot kívánom még tőled — te pedig a világi légy s feledsd el, ha lehet, mit rajtam követnél el, — én megbocsátok neked, — Ezen komoly, részvételtjes tekintet megengesztel örökre.

Maxim: (kezét egybekapcsolja) Így hát való, mi fogalmat s képzetet túl halad, min felháborul a természet, mi felbontja, megsemmisíti azon törvényeket, melyek az öröklét méhéből szabattak elébe a mindennek áthághatatlan parancsul. Mindez való — Mindezt egy buja fejedelem játszi szélsége s egy kegyenc szolgálai lelke lehetségessé tette — S ez a kín oly iszonyú nagy oly egybetornyosult, hogy azt egy rabláncokban nyögő egész nemzedék századok alatt alig cipelné el részenként, hogy talán egy istent is jajgatni tanítta meg az én kínom. Ezt egy embernek bírni kell, egy nyomorult féregnek, mint mondja a keresztyén. Ha, ha! nem bizonyára az, kit ilyen nem zúz porrá szét, az ne csúszszon földön vallásos alázatban emelje föl az fejét a csillagokig — vívjon angyallal, ördöggel, önmagát imádja csak, senkit mást, mert az egy világot is tudna teremteni magából.

Julia: Petron! (egybeilletett kezekkel néz Maximra csodálkozás, öröm és mély megilletődés látszik arcán; Maxim pedig egy néhány percig áll gondolkozva s egybefűzi karjait) Én boldog voltam ama kevély üdvösséggel, mely egy egész emberfajjal dacolni mert volna — s ime egy éj, egy játék s egy gyűrű megvonták, semmivétevék azt, egy köb s egy gyűrű elég volt megejteni ez angyalt kinek erőnye ellen egy egész ármány serget nyugodtan hívtam volna ki — egy köb s egy gyűrű ha! ha! ha! mily tréfaság. Szélséyes vagy te mindenható odafen — nevetni szeretsz néha — s nem bánod ha itt az emberek egy-egy véres vígjátékot játszanak előtted. Egy köb s egy gyűrű s egy ilyen nő erőnye s két egész hosszú élet. Valóban tanultam valamit, megtanultam fogni a megfoghatatlant — értem már a szégyenszó relytélyit, tudom, miként lessz menny és pokol semmiből.

Julia: Mit hallok — Rém volt hát nem valóság. Petron, édes Petron én örülök Petron (megöleli nagy szenvedéllyel és csókolja többször) megbocsáthatsz én nékem. Nem, nem, nem bocsáthatsz meg

Maxim: Juliám! csendes nyughelyed volt ez itt, hol védten élénk szél ellen, ringattattál szelid álmokban s most hallod-e mint zajlik itt. Menj, ne nyugodj itt, vészes itt neked (eltaszítja magától) habzó tenger zúg itt most, melyt emberi czudarság korbácsolt fel ágyából, hogy előntsön egy egész földtekét, elborítna téged is Valentinián (lábaival a földre üt)

Julia: (közelít Petronhoz) Édesem!

Maxim: (tört von ki) Jó eszköz ez a megsértett kezében. Egy dőfés csak és ő nem leszsz többé, Valentinián, hallod-e nekem váltáság kell s ez a váltáság a te életed lesz, a te buja, aljas életed. Vért véért, ez áll mindenütt. (? Oh ha egy csörge kigyó fáján kívül valamit szeretni tudna meg, halálos lehelletétől mint én rettegni kezdene) Véért? Hát vér volt az, amit töllem rablott el? És én balga egy nyomorult, megferteztetett testet, megelégszem egy döggel lélekért. Mi egy pusztá halál, pont az emberi életben, nem is fájdalmas, nem is rémítő (visszateszi a tört). Nem! nem, nem, annak, mit rajtam követnél el Valentinián (Rettentő szenvedéllyel nyomja össze a kezét és szemei egy pontra merevednek csak)

Julia: Csenedesedj le kedvesem — (közelít hozzá) Oh ne, ne többé e bosszú terhes halált jósló tekintetet, ne többé e görcsös halvány fájdalmat, mely ereimbe a vért fagyasztja meg. — Szelidülj — (s már most én regélek néked szép mesét) Szelidülj meg. Irtsd ki szívedből, mi egyedül gátolhatja üdvünket, E csapás, mely oly rögtön ért, fájdalmas volt, de földre nem sujtott. Ládd, sok maradt meg dússágunkból! — Ó Sok! Sok. Csupán akarát szülhet bünt, én tehát e véstől a rád és rám nézve legdrágábbat megmentem, hogy hűn nem fekszik lelkemen. Mi a többi ehhez képest, ezt élvezzük, meny ez, melyt emberi csel nem rabolhat el s honnan csak min magunk ált száműzethetünk. Itt vonjuk meg magunkat, itt éljünk egymásnak, mint szép szigeten, melyt sivatag körüléz. Ó mit árt, ha boldogságunkat nem tüzhetjük ki többé a zajos gúnyvilágnak czégéről s elzárjuk azt gondosan titkos kincs gyanánt. S midőn bírjuk azt, hogy nem sejdítik rejtekét, kik ott künn küdenek mindennapi harcokat. Félsz a nyomorúktól, a tekintetek, susogások fullánkítól félsz úgy hát Ostiánál felülünk könnyű hajóra. Itt hagyjuk e hálátlan hont — Megyünk hova szél és habok visznek, messze, messzi partokhoz. Oh nekem veled bujdosni üdvösség. Nagy a világ! (néz rá szerelemmel). Ott majd, hol egy idegen nép tátott szájjal fog körül, hol minket s kínainkat nem isméri — ott ütünk sátozt s választunk új hazát. Ugye kedvesem ott? Nem tűröd, hogy büntetlen marad ő: Ládd, szegény ő, szá-nakozásra érdemes. Magányos rab egy hideg márvány csarnokban, melyen kívül csak utálatra s megvetésre lel, — egy elkábult, ki élmelyedve nyalja fel azt a néhány csepp mézt, melyt gúnyolva kennek bíborára s élvezi a jelen pillanat bünszülte kínos gyönyörít, — míg egy egész halhatatlan maradék átkával vár reá. Mit akarnál még tölle elvonni? Várazsozz, ki ott fontol s ítél elvégzi munkáját — csak bosszút ne Petron. Ne azt (a) nehéz két élő fegyvert, mely csupán Istennek kezébe való, mely mikor halandó daczolva nyúl hozzá, egy csapásra sujt le bűnöst és büntetőt. (Reá néz férjére s midőn látja, hogy az örült meredt tekintetet vet reá) Istenem, Maxim! te megijesztesz valóban.

Maxim: (mintha magához jönne rettenetes ijedtséggel) Mi? Mi? Mi kiáltott itt körüllem vagy belöllem. Szóllottam talám, és te meghallottad, te felfogtad — Nem! Nem! Csenedes volt minden — Csenedes mint a halál érted-é, te nem hallottál semmit is. — Ne ijedj meg. Ó én boldog leszek veled, nyugodt leszek veled, csak ne ijedj meg. Egy kis kererű tréfát üztem itt magammal. Ez minden, csupa nevetség. Csak ne iszonyodj el.

Julia: Maxim neked valami jár fejedbe a multnál rémitőbb.

Maxim: (felháborodva) Gondolod (rekedt hangon) Nem, nem! az egekért ne mondd azt. Kihúzódt még belöllem a lelkemet s rémalakkép állítod ide mellém, hogy szörnyűt haljak lábaidnál. Menj! (taszítja Juliát a bal ajtó felé, s midőn látja, hogy az habozik). Menj, ne nézz oly mélyen szemembe, mintha egy fenevadat akarnál kikergetni odvából (vad hangon) Távozz, én parancsolom néked (megszelidülve) Julia, hagyj egy küssé magamba. Hadd, eszméljek, hogy szellőzzem azt a hevült főt. Nekem magány kell most, néhány percig csak, aztán minden jól leszen. (Változó indulattal majd fennebb hangon majd fáradtabban). Aztán boldog leszek veled ha! ha! ha!

Julia: Édes férjem — te nagyon nagyon szenvedsz

Maxim: Légy nyugodt, légy nyugodt (megfogja görcsösen nejét karjánál s kivezeti a bal ajtón, néhány percig üres a színpad — azután Maxim visszajön, felháborodva megy körül, vizsgálja az ajtókat mind, látván, hogy sehol sincs senki visszajön a színpad elejére) Senki? Senki? Egyedül vagyok (borzasztó csendességgel ül le egy székre) Bátorságba van hát. Bátorságba minden fal és szem elől. Senki nem kémli ki azt az iszonyút, mit itt e szűkkelbe rejték s zárok el, hogy kiöntsem majd egy egész fajra halálos méregkép, Valentinián! Valentinián! én ember voltam, miért alkottál belőlem ilyen névtelen lényt, minek érje nincs, mi csak romlást s kint élvezhet, Valentinián! Ha valaki megfogná lelkedet az öröklét külsőben és reá nyomná azt a végtelent, mi a hajdani Petront ettől választja el, ki itt ül, hiszem, hogy elijjedne örökre élet és Isten elől — Oh nem, nem, úgy sokat vesztenék — Ama léleknek, ama névnek meghalni nem szabad. Azt a lelket, az szívet nekem kell előlnöm itt ezen körmeimmel, ahogy lehet. Bár szóhatnék itt egy hosszú-hosszú leplet ennyi fényből s becsületből, mennyi soha egy halandónak nem jutott még, — betakarnám véle ama lelket s nevet gondosan. (Áthúzva.) [Mily gyönyör! e tíz körmeimmel (rá e?) köntösének s sárral, piszokkal kenném be, darabokra szakasztanám még, hogy olyanokká válnának, milyenek a legendorabb koldus rongyai] és azután megragadnám e tíz körmeimmel, piszokkal, sárral kenném be, szétszaggatnám ezen köntösit undok rongyokká, hogy e világ legutolsó koldusa megvetéssel nézne reá mint az én üdvenromjára, így felcífrázva elbocsátnám, menne e lélek, hova tet-szenék, de lenne halhatatlan. Valentinián! furcsa jutott eszembe, szeretném ezt e sok fereg embert, ki itt az egész föld felületén lézeng s henýél s futkároz egybegyűjteni egy csoportba. Nem, nem, ezt kívánni — halgaság — (a földre üt lábaival) ezt a vén anyát itt egyszer felébresztenők hosszú álmából — s egy temérdek kintpadra vonnók, ha, ha, ha, ha, hogy egy perc alatt irtózatoss nyögésben kiokádjon gyomrából mindent, mi még néhány évezredig vulkánokat szülne s táplálna, úgy talám megtudnók, mi kábítóbb, azon ordítás-e vagy ama szózat, mi itt e kebelből vész, gyalázatot kiált fejedre. Jelszava ez egy dicső játéknak, melyt mulatságul adandok Rómának, s melynek én fizetendem költségeit lelkemből azzal, mi még enmagamból megmaradt, de zajos lesz az, tarka lesz az, milyent még Róma nem látott, hogy a nézők belei kimozdulnak helyükből, szökdelni, keringeni fog egy fejedelem egész időszakával, minden jelessel, dicsővel, mit ebben tett vagy csak gondolt is valaki, míg elszédül s egyberogyik s *temetve* lesz. Oh egy játék, hogy borzasztó mesekép regélje azt egymásnak a késő maradék hosszú viharos estvéken (Bétakarja fejét kezeivel, néhány percig úgy marad meredten)].

Sidon: (bejön a közép ajtón, ott megáll s csak lassan lép előre) (Maxim Sidon jövetelét észreveszi, meglepetve ugrik fel magában a zajtól, hátranéz és ráeszmérvén) Ki? Sidon? — Még magam sem tudom — és már küzdeni kell, már csinálni kell, már tenni kell

Sidon: És Te itt. egyedül? — gondolkozva, mint látszik, mélyen, igen mélyen elmerülve.

Maxim: Én s hát miért? (Gúnnyal) Oh igen, igen most jut eszembe, aggódok, mint egy fősvény, ki pénzét kéntelen kiadni, mielőtt még megolvashatná, — én is, látod, egy kincset rejték itt el magamnál

Sidon: S nőd?

Maxim: Nőm? — ott. (a bal ajtóra mutat)

Sidon: Ott?

Maxim: Nyugszik, amint gondolom (élesen), nem jól töltötte ez éjt.

Sidon: Ugy-e, megbocsáss. Úgy tehát csalódtam

Maxim: Mindenkinek szabadságában áll csalódni, ezt könnyen megbocsátom.

Sidon: De hát —

Maxim: Hát — hát! Én igen-igen szeretném tudni, mi hozza Sidont, a jóst épen Maximhoz, épen ahhoz, ki

Sidon: Óh ne arról többet, én jó célból jöttem, én — mindjárt megmondom, én (magában) oly jól gondoltam ki az egészet s már zavarodom, ez a nyugalom váratlan volt előttem.

Maxim: (rámeresztvén szemét) Na s' —

Sidon: Látod, én nagy aggodalmak közt voltam feletted —

Maxim: Felettem (halkan) Na még ez hibázott! Ő felettem!

Sidon: Megmondom mindjárt — ha megengeded, leülök, — sokat mozogtam ez éjjel. (leül)¹

Maxim: Ho, ho! Te sétálva szoktál gondolkozni a jövőndőről

Sidon: Mindig gúnnyal, mire ez — én javadat akarom —

Maxim: Ennek felette örvendek. Oh (— kezét megfogja gúnnyal) ha ilyen barátokra számolhatok.

Sidon: Valami különöset hallottam rebesgetni ez éjjel — magad is csodálni fogod

Maxim: (magában) Ennek kimenetelére kíváncsi vagyok (fenn) Fül vagyok (leül melléje)

Sidon: Oh meglátod mily különös — Én hát ez estve, ott az Udvarnál. — De nem hozhatnál egy kis jó Sabinit és hozzá éhségcsillapítót, Óh nekem a Sabini kedves italom. Oly kellemesen esik egy kancsó Sabinival beszélgetni. Szereted te a Sabinit

Maxim: Olykor, olykor (gondolkozva áll azután halkan) Próbát teszek (megyen vállát vonogatva a középajtón ki, ismét bejön és leül Sidon mellé) Na már az elbeszéléshez. Hadd jussak hozzá, talám tanulok valamit —²

Sidon: Jó tehát — Oh mily különös emberek vannak a világon — az rémítő —

Maxim: (gúnnyal) Már abba igazad van, én is úgy találom — Sok igen-igen terhes is van közle (Hoznak egy kancsót két serleggel és étket) (tölt neki)

Sidon: Kellemetlen így egyedül inni. Kérlek, tölts a te serlegedbe is.

Maxim: Illy korán nem szoktam ugyan, de (kissé hosszankodva) hogy

¹ (Megjegyzés. Nem a gyűrű történetét beszéli el Sidon Maximnak, hanem azt, hogy a fejedelem kegyelmét elvesztette, hogy szerencsétlenné lett — Ez inkább gerjeszthet bizodalmat. Maxim pedig a Sidon arcvonásain veszi észre, hogy méreg van a pohárban.)

² («Nota. Talán nem szükség, hogy Maxim a Sidon jövetelén annyira csodálkozzék. Azt is lehetne, hogy Maxim már tudja, hogy Sidon szereti a bort —»)

kedved teljék (halkan) így talán többet húzok ki belőle — (tölt magának)
Az elbeszélés azonban egészen kiesett fejedből

Sidon: Igaz, visszatérek arra — Tudod, hogy én némiképen bírom a császár bizodalját (Maxim nagy figyelemmel hallgatja) és közel viszonyban állok egyik kedvencével Heracliusszal is (körül néz). De titok, amit akarok mondani, csodálatos titok. Valahogy meg ne hallja valaki. — •

Maxim: Óh ne félj, itt nincs közel senki, beszélhetsz bízvást.

Sidon: Ha megparancsolnád cselédeidnek, hogy senkit se bocsássanak ide be, igen leköteleznél. Nem szeretném, ha valaki engem itt találna, az emberek gyanakodók.

Sidon: most serényen egy port vesz ki zsebéből és az egyik serlegbe hinti. Maxim ismét visszajön (és leül)

Maxim: Folytasd

Sidon: Aetz legnap amint tudod a lakomán jelen volt.

Maxim: Tudom. Mindezt tudom, olyatszeretnék már hallani, mit nem tudok.

Sidon: Engedj meg, rólla is van szóm. O a derék vezér, a dalia éljen ő Üritsünk egy serleget dicsére

Maxim: Te csak inni akarsz, mint látom, nem beszélni.

Sidon: Na már ez megint széptréfa — Maxim, ha tudnád mily hálátlan vagy

Maxim: Ne hidd, én mindent meg szoktam, meg fogok hálálni.

Sidon: Ha tehát kívánod — A császár tegnap elébb gondolkozó volt, azután igen vig —

Maxim: Ha igen is, vig, igen-igen vig lehetett, az már természetes.

Sidon: Különös beszélgetést folytatott Heracliusszal egy bizonyos gyűrű felett

Maxim: (felháborodva) Ha — (tettetett csendességgel) Egy gyűrű felett mint mondád

Sidon: S rólad is volt szó és még valakiről

Maxim: (örült tekintettel) Még valakiről

Sidon: Óh én mindent észre veszek. A császárnak tegnap egy bizonyos nő nagyon megtetszett

Maxim: (nyújtott hangon) Megtetszett — (csendesen) Ez természetes, neki sok szokott tetszeni.

Sidon: Ez a beszélgetés engem figyelmessé teve — Nekem bizonyos mód van az emberek szívéből a rejtélyt kivájni. Én egy pár szót ejtettem — és

Maxim: És, — és —

Sidon: Amit megtudtam, az okozza nyugtalanságomat (Néz Maximra nagy figyelemmel, mintha a lelkébe akarna látni) Óh, mit hallottam. S ez már való. Önfüleimmel hallottam — Egek, mennyire fáj nekem.

Maxim: Azt hiszem (Éles hangon). Már most félbe szakasztom beszédet, én vagyok szomjas, én. Szeretnék a mi barátságunk állandóságára egy poharat üríteni.¹

Sidon: (egy kevésbé megijjedten) Te — jó-jó — igyunk hát (kezét a serlegre teszi)

¹ (Nota. Lehetne úgy is, hogy Sidon barátságára akar inni. Ez talán inkább illenék ide.)

Maxim: Várákózz egy keveset, ezt a serleget nekem szántad ugy-e?

Sidon: (erőltetett nevetéssel) Már most serleg felett is vitázzunk, ha! ha! ha! Megfogja a maga serlegét és szájához akarja vinni.

Maxim: (Megfogja kezét és leteteti véle a serleget) Megbocsátsz. Épen most veszem észre, hogy serlegeink el vannak cserélve. — Nekem is vannak némi kis szeszélyim. Én soha más serlegből nem szoktam inni mint amabból (igen élesen) Úgy képzelem, mintha nem jól érzénem magam, ha másból innék (Sidon képén nagy ijedtség látszik) Ho, ho — mi ez? már nincs kedvünk borozni — Te rosszul leszel amint látom. Bizonyosan részvét, melyt irántam érezel, mi aludni nem hagyott. Édes jó Sidonom! No igyál hát, ez a jó Sabini oltani fogja szomjadat. Óh ez a Sabini, itt az asztalon, igen csillapító ital (látva, hogy Sidon egészen magánkívül van) Én meg nem foghallak. No hogy jó kedvet csináljak az ivásra, egy szépet mondok neked. Én is tudok valamit regédből. Hol maradtál csak. Ahá, szóltál a császárral, meg Heracliusszal — és azok — Sidon már most felelj — valót mondok én is — azok az Egyiptomi jóst, azt a jó barátot egy barátságos szolgálatra kérték meg ugy-e, hogy tenne egy kis erőszakot a jövőndön, kontárkodna egy kevéssé a gondviselés míveibe, mely éltet s halált osztogat ennyi szolgálatot s ennyi ügyességet csak meg lehet kívánni oly hatalmas lénytől, ki ármányoknak parancsol, s hogy az a jó császár s az a nemeslelkű kegyenc ezt meg is kívánta, természetes, nőrabló után a férjmérgezőnek kell ott nyomba következni, különben a férjt rossz pillanatjában találhatta volna a tréfa s némi kis vészes ötlései lehetnének. Így perc alatt minden temetve van. A fejdelmi csarnokba pedig ilyen tenni némi zavarral járt volna, magam is úgy látom, ennek itt is így kellett megtörténni, nem másképp (Sidon nagy rémüléssel kel fel) (Maxim megfogja kezét). De egyet mégis meg nem tudok fogni. Hogy ez a bölc s jóst mielőtt ilyeshez fogna, miért nem hívott fel a lelkek országából néhány nyíltszívű Démont, ki előtte felfedezze, hogy a szegény sors, melynek papja volt s ki ellen egyszerre oly hitszegően kezdett alattomoskodni, lemond-e úgy egy próbára fensőbbiségéről és nem adand-e csupa féltékenységből az egész tervnek, mint mondám, egy épen nem kedvező fordulatot, — ez rejtély előttem. Már most igyál, (felveszi a poharat és nyújtja neki)¹

Sidon: (térdre rogyik) Kegyelem! kegyelem mindent felfedezek, mindent. Óh ennek az a Heraclius, ő oka

Maxim: No ha nem akarsz, nem kényszerítlek. Ember vagy te, az ember szabad végre születik, a szabadság választhatásban áll (leteszi a poharat), én választást engedek. A mérgezőt hóhér bünteti, — ez törvény, — Én főtanácsnok s gazdag vagyok, két ok arra, hogy ezen törvény teljesüljön, — ott künn cselédek várnak parancsomra, mindezt jól meg kell fontolnod, hogy tisztán ítélhess, (pausa), Már most ember, szabad ember válassz e három közt, méreg, hóhér (ekkor Sidon ismét földre rogyik) szolgál engedelmeskedés, — úgy ezzel együtt egy kis pengő jutalom, gazdag szolgálai bér. — Oly ha, ha. Oly nemű lénynek, milyen te vagy, a választás nem igen nehéz lesz — Na kelj fel, látom szolgálom vagy. Már most rabszolga szabad ember.

¹ (Nota. Nem kell-e ijjesztetni arra az esetre, ha Heracliusnak szólna vagy intene)

Kötéslevelet írunk különben kicsúszhatnál kezemből. (Írószert vesz ki az asztalból) Márts a festékbe, írj (Sidon reszketve ül az asztalhoz), ide mellém. Én ezennel megösmérem és bizonyítom, hogy én, én egy gonosztevő, — gonosztevő, ha nem írsz, megmondám, szabad ember vagy (Sidon ír) Gonosztevő vagyok, a hóhér pallosára érdemes — érdemes, ki ez s ez napon, a napot írd oda, embergyilkossági szándékból mentem Petronius Maximus Római polgár és Tanácsnokhoz, kit méreggel akartam megetetni, (fenn) meg-etetni. Napot és nevedet, — így (a pergament magához veszi). Alólírt most enyim vagy. Szolga, téged egy jótékony nemtő hozott ide. (Sidon menni akar). Már most ülj le ide mellém és hallgasd urad parancsát (erővel leülteti maga mellé) (a kárpit leesik)

Közli: ROMHÁNYI GYULA.

VERSEGHY FERENC KIADATLAN TANÍTÓ- KÖLTEMÉNYE.

(Második, befejező közlemény.)

III. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek külömségéről a tápla-ösztőnre nézve.

Hogyha tehát formánk úgy fénylik földi tekéinknek alkotmányi között, mint fő példájok; az embert egy csuda tündérnek sorsára emellytke, Laurám! mellyben minden erő, melly annyi szerekre feloszlik, öszve torolva legyen? Vagy tán lealázzuke inkább a' szomorú baromállapotig félisteni voltát? Ámde ha testünkben tellyes hivatallait üzné a' pösztögő barmokba szorított sokféle tehetség; volnae pillantás, mellyben mint emberi lelkek, egy szabadabb mozgást vagy eszes müt végbe vihetnének? Vagy mellyben magokat sok erőink fel ne rabolnák? És ha viszont csak az oktanabb ösztőnre teremé gépelyeinket örök szerzőnk; mi vezette nemünket arra: hogy elhagyván kiszabott természeti czéllját állati sorsából nemesebb életre kitérjön? Láttyuke a' hangák hogy üdövel rózsatövekké vállyanak? a' csevegő seregélyek büszke sasokká? vagy hogy az emberhez közelítő majmok, az őznek 's a' nemes érzésnek szabad országába behatván egybe tolódnának köz boldogságnak okáért?

Óh! ne botorkállyunk mink e' két részre, barátném! 's hogy ne talán vagy képtelenebb ormokra emellyük, vagy barom inségnek rab mélyire meg ne alázzuk emberi sorsunkat; gyökerét csak lelki erőnkben, mellyet az isteni ősz különös formánkba rekesztett, 's nem rögös útfelekenn szabadon gyanakodva keressük. A' mire feljuthat bármeltyik földi teremtés, arra tehetséget vett is mennybéli atyántúl; és ha ügyünk magasabb sorsánál minden egyébként a' müt gömbölyegünk' környékénn termeni látunk, ennek okát önnön vagyonunkban megleti elménk.

Már a' legtehetősb ösztönt, melly szinte dühökkel késztetü földünknek sok egyéb zselléreit arra, hogy magokat kiszabott táplálékokkal apollyák, emberi testünkben nemesebb mértékre szerítva,

's józan eszünk' vezetése alá rendelve talállyuk.
 A' kövek és érczek, salakos gyomrába reszketve
 a' nevelő földnek, valamint amaz állati magzat,
 melly mozogás nélkül még méhbe takarva tenyészik,
 semmi egyéb hivatalt nem visznek végbe, hanem hogy
 nyírkaik amnyoknak zomakabb testyekbe beszíván
 szüntelen a' kiszabott táplálékokra esengnek.
 A' nőtövény kiocsódik ugyan termékeny anyánkból,
 's színe fölött szabadabb lebegéssel hajtya virágját,
 ámdé szopó csöcsömöcske gyanánt még dajka öléhez
 kúcsolgattya magát, gyökerét mellyéhez akasztván;
 's minthogy majd csupa száj, gyöngéded csövei által
 a' tejet állhatatos szívással vonnya magába.
 A' lehes állatnál a' száját formállya először
 minden egyéb szerszámi előtt 's a' táplacsatornát
 a' csuda természet; csak hogy több féle szabással.
 [Több]¹ csigapárának szájok még plántagyökérként
 testyek alatt fekszik, legalább [egyféle]² arányban
 a' buta férgeknél valamint a' többi baromnál
 a' gyomor' eszközivel; magosabban még is azoknál,
 mellyeket a' nemesebb érzések az emberi képnek
 állati díszéhez lassanként kezdnek emelni.
 Hötelenebb vérű 's idomatlan testdarab a' hal,
 mellynek képtelenebb nyílása előre kidülled,
 's nagy feje nyak nélkül törzsökderékához akasztva,
 egy fekvő hosszat formál a' többi tagokkal.
 A' madarak szabadabb forgású nyakra felormolt
 kis fejeket fentebb viselik 's a' táplacsatorna
 torkoktól lefelé már tágos szügleteket kezd
 képzeni a' földnek színével, mellyhez azonban
 szertelenebb tátásra csinált és messze kinyúló
 esonttajakok' hegye meg lekonyúl, mint dajkahelyekhez.
 Csúcsos agyar 's földszint fekvő torok, a' mi leginkább
 a' ragadó farkast vagy egyéb friss vérre sovárgó
 társait a' kegyesebb nemtől különíteni szokta.
 A' füvekenn legelő nyílás a' dolgos ökörnél
 már kerekébb; nyakokat büszkén emelíteni kezdik
 a' tüzes erkölcsű paripák; a' földre nem ér le
 kis feje a' hozzánk közelítő bölcs elefántnak,
 melly remek ormával viszi föl szájához az étket;
 's a' vélünk jelesebb érzésire nézve határos
 erdei embernél, melly orca szemérmeket érez,
 kézzel eszik, s több tetteivel majmossa nemünket,
 a' száj' képe alá lassankint hátra vonódik.

A' felemelt ember nem fekvő táplacsatorna,
 mint a' kába halak: nem formál tarka, fölével
 a' nevető földnek, valamint a' fúrge madárban,
 hajlott szügleteket; nem nyúlik előre fejéből
 szája, miként a' farkasoké; nem csügg le nyakáról
 szép feje, mint az egyéb, fűnn élő páraseregénél.
 A' gyomor' eszközeit mélyebb tájába rekeszté
 [emberi testünknek],³ rügyező tetejébe viszonttag
 a' csöcs-ömes nőtövényeknek, mennybéli teremtnök,

¹ [Sok]² [egy földlap]³ [állati részünknek]

a' nemesebb tagokat magosabb mellyünkbe szorítván,
 hogy ne talán a' hast legfőbb czélunknak ítéllyük,
 melynek az állatok is, csak mint tisztylekre segítő
 nemtelen eszköznek kevesebb zsákmányokat adnak,
 mint a' plántaszerek, vagy [dúzs ereikben az érzek];¹
 [mert ezek a' nevelő²] nyirkot mindúntalan isszák.
 Megrakván sok egyéb elevent többféle gyomorról,
 nékünk egyet adott; belapúlt ajakinkat az észnek
 homlokszéke alá szemekink' kristályival együtt
 úgy, mint a' szagolás szerszámit hátra helyezte,
 's inycsontunk erejét, mely a' hegyes állatgyarban
 rettenetes, [kegyesen meggyengítette; 's az ízlést³
 nem bizonyos táplák kívánására] csatolta,
 módokat engedvén, hogy akár a' páraseregből
 ételeket válasszon, akár a' plántavilágból;
 mert az örök szerző nem akarta, hogy illy remek állat
 vagy testbontogató fegyvert a' barmos agyarban,
 avagy okot szűk éle miatt a' harcra találván,
 mészár marha gyanánt dühödő ragadásnak eredgyen.
 Végre szoros száknak tisztjét két részre szakasztá,
 titkos erőt öntvén nyelvünkbe az emberi szóra,
 mellyel gondolatit társába éreztheti elménk;
 's még sok ezer csúszó, püszögő vagy vízi teremtmény
 szórtalan, a' szálló népnek csak torka dalolhat,
 's fel nem cikkelvezett hangokkal az állati nyájak
 néhány ösztönöket nyilvánban közleni szoktak;
 addig az emberi száj, valamint a' testi rekesznek
 étkeket, úgy nemesebb táplát készíltet az észnek.

Mint a' domborodó bérczek, hogy szomjokat oltsák,
 kedves italka gyanánt veszik a' mértékletes essőt,
 's a' gyakoribb vizeket torkos völgyeknek eresztik,
 mellyek az égi folyók' szakadásit fogytig eliszszák;
 úgy a' táplahozó földnek csak gyenge gyümölcsit
 's kellemetesb falatit választja magának az ember,
 minden egyéb eledelt alacsonyb zsellérinek adván,
 mellyek, még kevesebb éhvel fölemészthetik egymást,
 romlott voltukból új táplát szoktak emelni.

Nem hivatallya nemes népünknek, drága barátám!
 hogy veszedelmével tündöklő érzeket ásván,
 vagy keserű művel sok birtokot őszve szerezvén,
 józan öröm nélkül szugolyokba rekesze vagyonnyát,
 's mint az aranygapjú, küszöbét a' hajdani tündér
 gondgyainak habozási között örözzé halálig:
 vagy hogy kíneseinek gyönyörű árjába merülvén,
 állati ösztöneit mint legfőbb czélflyait üzve,
 's méh-herékint a' szolga gyomort válassza urának.
 Semmi szelid szívünk' heveit nem készletli arra,
 hogy csupa szükségből emberrokonyinkra rohannyunk,
 egy szigetekské miatt sok ezer jövevényeket ölvén;
 's a' mi erőt, vagy fegyvereink' koholására elmét
 a' természet adott, csak ama' kedvetlen esetre

¹ [kincse az érzekes erekek]

² [mellyek az életadó]

³ [...harapással emészt, mértékre szorítván gyomrunk ösztöneit 's
 ízlésünk vást... (?)]

czéloz, hogy, ha talán vagy vad, vagy gyenge nemétől messze fajútt ember dühösen ránk ütve honunkban, ellenek éltünköt javainkkal védeni tudgyuk.

És ha könyes szemmel láttjuk barom ösztönök által elragadott részét gonosz útra fajulni nemünknek, annyira, hogy felegyék egymást, vagy marczonea kéjből mint az oroszlanok, töltözzenek emberi vérrrel; erre nem a' szükség, hanem a' természetes észnek parlagodása, szabad szíveknek törpe növése 's főbb erejeknek örök nyugovása vezetheti őket, Mert valamint a' kurta nyakú, az előre kidülledt ínyagyarú, vagy csúcsosodó homlokba szorított agyvelejü ember, boldogtalan eszközi által szertelenebb lánczsal dühös ostobaságra vonatván a' nevelés segedelmeivel szebb észre kijuthat, mint a' kellemetesb termet, mely lelki hatalmit ébregető művelés nélkül el hagyja gyomúlni; úgy az örök szerző csak azért képezte az embert olly szabad állatnak, mely lelki tökéleti által emberi voltának bérceére kiszállani tudgyn, vagy lemerülhessen. zabolátlan [kénynek]¹ eredvén a' szomorú szükséghez ígált barmoknak ügyére; hogy mennyből szakadott erejével hasznosan élvén, 's tisztje szerint szabadon járván deli nemzete' úttját, majd ha nemes czéllját emberségének eléri, érdemiben lehessen okot zavaratlan örömré. Kénytelen ösztönül vonat'k mindenre az állat, a' mit végbe vihet; 's valamint soha fel nem üdülhet szük korlátí közül, díszére az emberi észnek, úgy neme rendgyébül nem képes alábbra merülni.

Ámde az emberi szív erkölcsi tetőkre kiszállván, vagy barom állatnak mélyebb sorsára ledülvén, mestere mindenkor szomorú vagy boldog ügyének.

26. Feb.

IV. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek külömbségéről a' nemösztönre nézve.

Laura! ne tarts attúl, hogy tán megbántsa szemérmes arczaidat versem, mikor a' nemzésre sovárgó ösztönt fejtegetem, mellytül nem akarta nemünket megkímélni Atyánk, 's melly minket az emberi sorsnak nyűgeivel más marha gyanánt leszorítani látszik.

A' szaporításnak kiszabott szüksége lejármol mindent, a' mi kies környékét lakja tekénknek, hogy valamely nemtül netalán tárháza kifogyván, majd az egész gépely' mozgása is el ne akadgyn, mellynek sok kerekét köz Atyánk egymásba csatolta. Önn maga földgomolyunk, zomokabb gyantázatok égvén hajdani [tagjaiban],² sokféle salakkal eláradt durvább tagjaiból a' holdat szülte; szelídebb 's a' megfinomodott tüzzel kegyesebben egyített nyirkos részeiből magvát a' többi szereknek, most már gyermekeit csak dajka' tejével apolván.

¹ [kénynek]

² [gyomraiban]

Igy gyarapította nemét mindeddig az érczes ereken terjedező ásvány; így a' levegőre kitérő zöld növény; így minden eszes vagy pára teremtmény; 's minthogy magzatának képzésire kénytelen a' tö testi vagyonyából felajánlani egy nemesebb részt, mely mint zsenge virág voltából össze vonódik; e' csuda kárvallást a' bölcs természet az épebb, 's kincsét helyrehozó ifjú korokra szorítván, a' szabadabb kényű állatnál bájos örömmel nagy gyönyörű képek vonzásával egybe csatolta.

A' hidegebb kőnek szabadon megjárja mivoltát, és csak az otrombább gyarapításokra nosztítja ingere a' zomokabb értékű gyántafolyóknak; 's amint a' nevelő táplálót durva szerének minden részeivel váltiglan szítja magába, úgy nincs tagjai közt, mely attya ne volna nemének. A' növény már csöveiben törvényes aránnyal készíti a' tüzeket szédelgeni, melyek ez által szinte felengedvén gyengébb részekre, hevekkel a' plánták rügeit kegyesebb nemzésre fakasztják. A' csemeték' tetejénn kisebb tájakra vonódnak a' nemesebb nyirkok, 's tejező bimbókra verődvén, megnyitják gyönyörű szikét a' gyenge virágnak, mely hű dajka gyanánt árnyékban tartja gyümölesét 's némely plántáknál kelyhét estére bezárván, a' fiatal nemzést mintegy pólyába takarja. Majd azután, ha fiát sem az égnek szöke derétül sem hő fénnyeitől nem félti az égi királynak, végső nyirkaiból megszülvén nemzeti magvát, lassú hervak után meghal, 's a' földre hanyatlik.

Hogyha külön tisztű több gépelyezetre feloszlik teste az állatnak, 's bizonyosb törvényre forogván finomodik benne mindaddig az életi tűz is, még a' léleknek titkosb székére behathat; a' szaporításnak ragadó heve csökken azonnal, sőt bizonyos korlátba szorúl, és szinte nemenkint tiszteleteseb célú nemes érzésekre ocsódván, végre az emberben mint eszköz hódol az észnek, 's mennyei czélljának bájokkal egyengeti útját. A' lehes állatnál alacsonyb tájakra szorúlnak a' gyarapításnak szekrényei, melyek emeltebb ágaiban szoktak tündecleni a' növényeknek. Sok kerekű derekával ugyan még plántacsatornát képzéget a' féreg; de fejénn már nyílnak az érző eszközök; a' dobogó szívnek hivatallyait űző fő ere ver; növény nedvének beltűzek által a' vizenyős zöldből [kiocsódó]² színe fejezik; 's bátor számtalanok, majd mint a' plántaszereknél, magzati, a' fajzás nem fő hivatalya nemének. Műhelye a' testet mozditó életi nedvnek a' szív, melynek egész készülét a' csigánemnél 's a' butaférgeknél egy botból állani tudgyuk, a' vizekenn legelő népnél egy húsos üreggel már meggazdagodik, mely a' növényi fejez vért, szinte kidolgozván benne, megfesti veresre.

² [kiroházott]

Amde tüdő nélkül hidegebb folvadéka lassan
oszlanak a' vizenyes testnek többféle szögébe
's a' csupa nemzésnél nem egyéb érzésre hevítik.
Innen esik, hogy fajzatikot vagy víznek eresztik
még születések előtt vagy udús partokra kihordgyák,
hogy valamint a' földi csigák' tojománnyait a' nap,
úgy ivadikikot is tellyesb életre segítse.
Két türeg és két bót szívét négy részre felosztyák
a' meleg állatnak, mely vagy fent úszik az égben,
vagy négy lábaival felszínét járja tekénknek.
Duzmadozó tüdejek sebesebb forgásra noszították
a' vért, mely tüzeit finom folvadékra kiszűrve
elviszi a' növény testnek valamennyi erébe.
Forranak a' vizesebb nyirkok sokféle kohokban,
mozganak a' rostok, kiszabott munkákra feszülnek
a' sok inak; pöszögésre hevül a' számtalan érhús;
's ammint fajja szerint egyenesb állásra ügyeszkik
termete a' testnek; többféle dologra ocsódnak
gépelyi egyszersmind, 's a' forró nemzeti ösztön
dajka gyanánt apoló nemes érzésekre feloszlik.

A' hidegebb égben lakvann a' gyenge madárnem;
's e' kis terhek alatt könnyen két részre feloszló
mennyei tengerben testét csak pihre akasztván
magzatit éresig nem hordozhattya magában,
sem helyet emlőknek természeti volta nem adhat.
Amde nemes gonddal készített fészkeit a' pár,
melly frigyét kötvén, friss fáját várja nemének;
állhatatos tüzzel melegítvén, nyitva tojásit;
gondosan öszve szedett táplált örülve felosztya
tar szüleményi között; új kincsét védi haraggal;
tollasodó fiait szomszéd gallyakra kiesalván,
a' szemfényt haladó folyadikban szállni tanítja;
's még ezek önmagokat nem képesek éig emelni,
a' nevelést addig társával híven elosztja.
Mellyeket a' hevesebb érzés hűsége felindít,
el nem válnak azok párjoktól még azután is,
vagy meg az új kikelet nyílásával egybe kerülnek.
Özvegyel, elvesztvén a' gerlicze hajdani társát,
's még a' gallyasodó erdőt megtölti nyögéssel,
jármait a' sanyarú hűségnek hordgya halálig.
Példabeszéd a' furesa majom 's a' vízi manári,
mellyek barmai közt a' földnek szinte csudáig
üzvén párjához példait az asszonyi hitnek,
gyengébb fajzatikot különös szeretettel apolyák.
A' nemes érzésű elefánt, mely annyi üdöig
hordgya szelid anyaszíve alatt, mint emberi nőink,
's mellyén domborodó csöccsel szoptattya gyümölcsét,
fénytelen erdőköt keres a' szerelemnek okáért,
's a' majomemberné' képét tenyerébe takarván,
a' jövevények előtt már orcaszemérmét is érez.

Hogyha tebát, jó Laura! könyes szemekkel az embert
sokszor az állatinál alacsonyb kéjbe merülni
's nemzés ösztöneit megtisztelénit láttuk;
vélytűke, hogy minket mocskosh örökre teremtet
égi atyánk, mint barmainak mértékre szorított
elmétlen szívét? vagy az illy rendetlen esetnek
szembetűnő jeléseiből azt lássuke inkább,
hogy szabadabb kényünkre hagyá ezen állati ösztönt,
melly több társaival csak vak segedelme az észnek?

Itt a' gerjedező ifjúság szinte fürödvén
a' buja kéjekben, növötényes sorsig alázza
testét; plánta gyanánt élván a' tompa gyönyör közt,
plánta gyanánt üdejénn elvesztvén szíve' virágját;
's plánta gyanánt kiaszott éltét gyors sírba temetvén.

Ott az anyák vagy széllyedező szerelemnek epedvén,
férjeket árnyéknak tartják, melly sáhba (?) borítsa
téveiket; vagy magzatikot, hogy meg ne romollyon
ingere arczoknak, jövevény emlékre akasztják;
még az atyák azokat, kik üdövel hordani fogják
terhesen érdemlett neveket, haszonolni beszerzett
kincseiket, 's nemeiknek odább gyarapítani ágát,
eggy buta pórszívnek fogadott szorgalmira bízzák.
Ámde az illy esetekre mi visz, ha nem elmehomályunk,
melly a' gyulladozó szívet rögös útra kicsalván,
a' nemes erkölcstül barom ügyre vezérli nemünköt,
's emberi voltunknak czéllját fellebbe zavarja.
Már mikor a' képző természet az emberi testet
még anyaméhében felszerszámozta egészen
állati eszközivel; végső munkája csak akkor
képzi ki a' felső ajakot, mint drága pecséttyét
a' vezető észhez lecsatolt nembéli tüzeknek.
Oktalan állatnál nem lész olly gyenge csatornát
a' felső ajakon, melly rózsaderesre pirúlván
kellemetes renddel 's mosolyogva feküldgön az alsón.
Ámde barom nincs is, melly csókkal fejtse ki lángját
's a' gyönyörű kéjét csendes szeretettel egyítse.
Nékik üdöt rendelt gyarapításokra Teremtőnk,
mellybenn szinte feszült lánczchal tiszttyekre vonatnak,
minden egyéb korban heveiknek vággya nyugodván.
Emberi testünkben mint a' nembéli sovárgást,
úgy korait vezetése alá jármolta eszünknek,
hogy n' legyen tisztünk, mellyből kényünknek igátlan
tetteivel nemes érdemeket ne lehetne szereznünk.
'S a' mi az állatnál csupa kéj, otromba dühökhöz
kapcsolt párosodás, súlyos természeti szükség,
az nálunk ölelés, eleven szeretettel egyített
bájos öröm, sőt czéllja miatt kívánatos érdem.

Mint a' tápla tehát, úgy a' nembéli tenyészés
emberi voltunknak nem végső tárgya, barátján!
A' nemzés' üdejét az avuló szarvas elélvén,
csontággal kirakott díszét elveszti fejéről;
színe kihal, szava megnémúl a' gyenge madárnak;
ítelen a' vén hal; 's a' lepkék szárnya lefeszlik.
Még a' friss növötény nem fejt ki gyenge virágját,
a' sanyarú télnak dereit mosolyogva kitűri
's mellyek előbb nyílnak, hamarább elsínlenek őszkor.
Nem lel az emberi ész kertész segedelmeiket arra,
hogy száz őszek utánn megszülvén ritka virágját
a' Muza tö, éltét több esztendőkre kinyújtja.
Harminczhat nyarakot töltvén, száz lábnnyira felnő
fajzatozás nélkül a' pálma; kinyitja virágát
kellemetes nyúlása utánn; meghozza gyümölcset
's még azon esztendő' végénn szép szála kihervad.

Ámde az emberben, mikor a' nembéli tüzeknek
ösztöne megcsökken, friss díszek kezdenek ocsódni,
mellyeket a' hevesebb ifiúnak mellye nem érez.

Mint mikor a' deli Nap, felüdülvén bájos öléből
 a' piros arczolatú Hajnalnak, az égre kiúszik,
 's tisztje szerint a' barna Homályt fénnével elüzi,
 hullanak a' nehezebb gőzök, felemelkedik a' kód,
 a' kivirúlt földnek gyönyörű orcája kitisztul,
 's a' lehegő seregek kiszabott úttököknek erednek;
 úgy a' férfiodó lélekben nyílik az elme,
 sinlenek eggyenkint a' sűrű dajkahomályok,
 szíve nyomos munkákra hevül 's a' testi teherből
 szinte kivetkezvén, emberczzélyára törekszik.

8. Martii.

V. BESZÉD

Az emberi nemzetnek külömbségéről a' mesterséges ösztönökre¹ nézve.

Számos igazságok csak azért nem tűnnek előnkbe
 Laura! homályok alól, mivel a' gondatlan itélet
 olly neveket tűzött sok ezer természeti tárgyra,
 mellyek voltak iránt tévekre vezérlik eszünköt.
 Mesteri ösztönnek mondgyuk, melly népei által
 a' csuda méheknek viaszos bűgökbe rakattya
 étkeiket; fonalát a' póknak furcsa remeknek
 tartjuk; majdnem irigy szívvel panaszokra hevülvén,
 hogy nemesebb voltunk művököket nem tudgya követni.
 Ámde ha megtisztult elmével nézzük az illyes
 kénytelen ösztönöket, nem messze szakadnak azoktól,
 mellyek egyéb szereket kiszabott czélljukra nosztíznak.
 A' mit az érczekben csak erőnek mondani szoktunk,
 avvagy az ághajtó törzsökben plántanövésnek;
 az tehetős voltát nemesebb munkákra kifejtvén
 [inger]² az élőben, melly még mint plánta tenyészik,
 ösztön az állatnál; érzés a' furcsa majomban,
 melly hozzánk közelít; indúlat az emberi szívben.

A' zomok értékű könek gomolyokra dagasztott
 részeiben látatlan ugyan de hatalmas erővel
 végzi kevés tisztjét a' még élettelen ösztön.
 Semmi barom nem tölti magát a' táplaszerekkel
 szüntelenül, mint válogatott nyirkokkal az érczek,
 semmi egyéb termés nem ügyekszik földi tekénknek
 széke felé olly czéllratörő esedékes erővel,
 mint az arany; 's olly gyorsan egyéb jelmunka nem épül,
 mint a' kristálykák egymáshoz forrani szoktak.
 Mesterinél tehetős b készséggel fér az ezüstbe,
 's a' lágy kapcsolatú fát büszkén megveti a' kén.
 Étkeit a' mágnes nagy erővel vonnya magához,
 's hogyha zomok testét szabadabb [mozgásnak ereszt]³,
 szüntelen északnak látod fordítani száját
 'S a' felevő vízzel megegyült morzsányi ezüstök
 egy réztücske körül seregenként össze vonódván,
 mesteri készséggel formállyák Cynthia fáját.
 Ninesen az élők közt, melly olly hatalommal ügyelyle
 ösztöninek czéllját, mint a' páratlan előszer.
 Gyöngyei a' folyadék víznek hempelygve sietnek
 völgyeltt ágyaikonn a' nagy tengerbe; lerontván

¹ [alköszönre]

² [öszön]

³ [mozgásra bocsátod]

a' gyengébb akadályt, melylő tán úttokba vetődik
's a' sükeres bércek' szikláit zúgva kerülvén,
a' feszes ág már lopva lebeg 's mindenbe behatván
a' legerősb szereket poronyú részekre felosztja,
már felháborodott habzással sirva beölik
a' ligetek' szálfái közé, 's a' hajdani tölgyet,
melly konokul elfogja szelét, kiszakasztja tövéből.
'S a' lobogó lángnak csapodár füllánkja kirendeltt
étkeinek zomokabb voltába recsegve behatván,
néhány perczek alatt az egész városra kiterjed,
's a' mihez ér, azt rettenetes sietéssel emészti.

A' csupa rojtokból álló növények az érczuél
és az előszernél halkabb munkával esengnek
tiszttyek után; de az állatokat, bár mennyi remekkel
fénylyenek, a' tehetős készségeben messze haladgyák.
Hadd meg az egy gyökerét sér nélkül, újra feléled
a' rügyes ágaktól megfosztott plántateremimény;
egy eleven gallyacska, mihelyt a' földbe verődött,
vastagodik, több ágra terül, 's levelezve tenyészik,
sőt az egész földön nem lelsz olly mesteri művet,
melly csuda díszével meggyőzné gyöngé virágját.

Ammint a' növény rojtok kis közbe szorúlnak
[a' csiga páránál pöszögő ér]¹ húsa verődven
ingereket szűlnék, mellyekből élet ocsódik;
úgy a' kénycsatoló szükségnek fénytelen úttját
lassankint hagyván, elhül a' mesteri készség
's a' mozgó testben szabadabb munkákra feloszlik.

A' növény pókban még a' kénytelen erőnek
plántaszabásaitól nem messze vonódik az inger,
melly ezen élőnek bogait, ha lemetszi tövérül
a' bal eset, valamint a' fáknál, újra kihajtja.
A' tekerék nyálházba szorúlt testgömbök azonkép
mint sok egyéb csúszók főbb tagjokat újra kinemzik.
Sőt valahány darabokra szakadt a' földi giliszt,
annyi maradványát láttuk szaporodni nemének.

A' rekegő békák, gyíkok vagy rákok az inger'
méllyeiből megmeg szabadabb mozgásra verődven
már csak lábaikat hozhattyák helyre tövéből
's a' csuda mesterség, melly benne az életet őrzi
's nemzeteiknek örök gyarapítására ügyekszik,
a' nemesebb rendű seregeknél emberi műkhöz
szembetűnőképpen közelítő tisztre ocsódik.
Számatalan élőben, bátor nem hajthat erőtlen
törzsöke új tagokat, nagy még ezen ingeres élet.
Lábaít a' légynek test nélkül mozgni láttuk,
a' tekenős békát feje nélkül élni; kirántott
nyelvét a' méhnek tehetős szűrésre meredni.
A' döglött krokodil megcsönkíthattya kezünköt,
hogyha erőszakkal beszorúllt agyarába eresztjük,
's a' testrül leszakadt kígyó fő olly sebet ejtend
tíz nap után rajtunk, melly vég veszedelmet okozhat.
A' pöszögő hangyák, mellyekben sinleni tudgyuk
e' zomokabb ingert, iszonyú terhekbe akasztván
lábaikat, remek árkolatú csűrökbe rekesztik

¹ [a' legutóbbi rendű páránál]

a' keresett eledelt, mellybül mint frigyeselek élnek.
 Csalfa kelepczéket sző a' pók gyenge fonálból,
 mellyet enyűs nedvvel felkészült teste bocsátgat,
 hogy kis rabjainak vérével szomjait oltván,
 éltenek fonalát kiszabott czéllýára vihesse.
 Tiszteit a' hernýó el nem végezheti első
 plántamivoltának módatlan gépelyi által,
 's mint bizonyos kor alatt a' kígyók bőre lefoszlik,
 vedlenek a' madarak, szórét sok marha lehánnya,
 úgy ő is borzas földét szunnyadva levetvén,
 újra felél 's maradékokot ad, mint lepke, nemének.
 Nemzete a' méhnek, melly köz czéllýára nem érhet
 egy testtermet alatt, három társrendre feloszlik;
 a' here csak szaporít, egy annyok magzatokat szül;
 dolgozik a' köz nép 's a' rajt, még kised, apollya.
 A' barom és tollas seregekben sinlik az ősztön
 's a' nemes érzések lassú viradásnak erednek,
 ammint gépelyeik hozzánk közelíteni kezdvén,
 agyvelejek vezetése után több tisztre kinyílnak,
 's a' növötény rajtok valamint a' számtalan érhús
 öszve szövetezvéen feszegő érzékeny inakkal
 kénytelenek szereket nemesebb munkákra emelni;
 Sok barom állatban nagy még a' mesteri ősztön,
 mellyet az alrendű bogarakban sürgeni látunk.
 Fészkeket építenek tollas polgári az égnek,
 erkeket a' hódok, lyukakat vésgetnek az ürgék,
 és az egér remek útakot ás a' búzavetéshez.

Ámde sok ellenben fölemelkedik emberi képünk'
 díszeihöz, 's a' pontra szorúlt ősztönnek igáját
 részenkint törvén, szabadabb vonzásokat érez,
 Vissza repül a' gólyafiú falujába tavaszkor,
 mellynek háztetejénn született; seregekre verődnek
 a' magosan lebegő darvak, vándornak eredvén
 vagy mikor a' fecskék odvas tölgyekbe vonódnak.
 Öszvecsatolva legel több erdei 's házi baromnak
 nemzete, a' szemesebb vezetőnek bízva követvén
 nyomdokit, és ha panaszhangját meghallja veszélyben
 forgó társainak, szabadításokra sietvén.

Szolgahitét haladó a' hűség, mellyet urához
 érez az eb, kinek elleneit vagy titkos irígyit
 ösmeri, eltíltván ezeket mellőle haraggal,
 még igazabb szívű felelt vígadva fogadgya.
 Bajnoki erkölccsel nyargalnak az ütközetekre
 a' nemes érzésű paripák, 's hortyogva berontván
 a' gyalogosok' dárdái közé, a' rajtok ülőket
 önn veszedelmekkel kívántt diadalra segítik,
 Érti külömb erejű hangzásit az emberi szónak,
 mellyek vagy komoran feddik, vagy örülve dicsérik,
 a' esendes vérű elefánt 's egy jelle serényen
 tölti parancsolatit kalmár vagy bajnok urának.
 Több nemes érzéstől mester követésre vonatván,
 emberi sorsunknak bérczéhez tellyes erővel
 látszanak a' majmok törekedni; keservnek eredvén
 szívreható hanggal kérnek segedelmet; az erdőt
 nemzeti nyájakban járvák; majd városi renddel
 büntetik a' vétkeket, ha talán megszegte szokásit
 társainak, 's vezetőjök után harcokra kikelvén
 embereket győznek fortélyos testeik által.

Nincsenek érzések beunünk, melyeknek üdötlén rajzolatit különös barmokban fel ne talállyuk;
's minthogy az elmének józan kormányai nélkül szíveiket bizonyos tisztvégzésekre ragadgyák, sokkal is ösztönözőbb erejek, mint úri nemünkben.

Ámde viszont [a' mennyi]¹ nemesb érzések elosztva sürgetik a' barmok' nemeit, mind egybe csatolva fénylenek a' szabadabb emberben józan eszének útmutatása szerint szívét czéllýára segítvén. A' mi tehát vak erő a' köben; plántatényesztés a' növötényeknél; ösztön vagy kénytelen érzés a' bogarak vagy egyéb párák' sokféle sorában, annak az indúlat' mestervonzásai által megfelel a' baromét haladó szabad emberi szívben. Sőt ha derült szemmel visgállyuk az állati eszközt, mellyel örök szerzőnk felkészítette nemünköt, a' legerősb ösztönt díszével messze haladgya. Mindenik állatnak vagyon egy nembéli világja, mellyben czéllýa szerint kiszabott hivatallyait üzze. A' szorosabb műhely kevesebb munkákra csatolván a' barom eszközökt, nagy erőre segíti az ösztönt. Ámde viszont mennél többféle dologra nosztván A' test' gépelyeit tágasb környéki amannak annyi garádicsal gyengébb a' mesteri vonzás.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

ADATOK PRÁGAI ANDRÁS ÉLETÉHEZ ÉS MŰKÖDÉSÉHEZ.

Prágairól a Theologiai Ismeretek Tárában még csak annyit tudtam megállapítani, hogy sárospataki és heidelbergi tanulása után valamikor szerencsi lelkész lett és innen 1631-ben máshova, illetőleg — mint akkor véltem — az ország más részébe készült menni, mindamellet még 1635-ben is a Tiszán innen lelkészkedett valahol. Ennyi volt az egész. Azóta azonban körülbelül egész hivataloskodási pályájával tisztába jöttem.

Először is bizonyos, hogy a heidelbergi egyetemről visszajövele után Sátoraljaújhelyt működött vagy másodpapi vagy rektori állásban. Erre vall az, hogy Kecskeméti C. Jánosnak *Fides Jesu et jesuitarum* című, 1619-ben megjelent műve mellé latin üdvözlő verset írt és ezt a különben magyar könyvet magyarnyelvű bevezetéssel is ellátta «Ujhelyben» virágvasárnapján. Valószínűnek tartom, hogy másodpap volt, nem pedig rektor, mivel az újhelyi rektorok ebben az időtájban olyanok közül kerültek ki, akik még csak törekedtek külföldre, nem pedig már hazatértek onnan.

Minden valószínűséggel közvetlenül Sátoraljaújhelyből ment aztán lelkésznek Szerencsre, ahol 1624-ben már kétségtelenül ott volt, míg 1631-ben nemcsak készült távozni onnan, — mint a Theologiai Ismeretek Tárában (meg a Pallas Nagy Lexikonában) írtam — hanem, miután I. Rákóczi György

¹ [valamennyi]

egyideig fogva tartatta, valósággal el is távozott, mégpedig Göncre.¹ Mikor pedig az abauj-tornai, «dioecesis» esperese, Szepesi Láni Mihály tarcali lelkész elhunyt, az ennek következtében megüresedett esperesi állásnak 1635 februárjában történt betöltésekor ő is kapott szavazatokat, jóllehet a Kovásznai Imre szepesii lelkész személyében mást választottak meg.² Ám mégis utódja lett Szepesi Láni Mihálynak, csakhogy a tarcali papi tisztben. Ezt onnan tudjuk, hogy midőn őt is meghívta Miskolci Csulyak István zempléni esperes a Sári Mihály volt sárospataki elsőpap özvegyével, Prágai Zsuzsánnával, neki épen testvérével 1635 ápr. 24-én megüendő lakodalmára, a meghívó levél Tarcalra volt címezve és elküldve részére.³ Tarcali lelkészsége alatt, de szolgálati helyének följegyzése nélkül szerepel a tiszáninnen eszpereseknek a Bodrogkisaludon 1635. okt. 10-én tartott ú. n. presbyteriumi gyűléssel (ma körülbelül annyi volna, mint tanácsbírák összejövele) kapcsolatos értekezletén résztvevők névsorában, mint egyik kísérője a saját esperesének.⁴

Azonban nem sok időt tölthetett új hivatali helyén. Már 1636. ápr. 28-án írt levelében arról ad hírt Miskolci, hogy másnap Tarcalra utazik a Prágai András özvegyéhez, hogy vagy barátságos egyességet kössenek, vagy perre tereljék az örökség ügyét.⁵ Föl kell tennünk, hogy ezt kevésbé megelőzve történhetett az örökhagyó halála. Egyébiránt már régebbi időben is betegeskedett, amennyiben a *Fejedelmek serkentő órája* előszavában szintén panaszkodik róla, mint a fordítás munkájában való akadályozójáról.

Irodalmi munkásságának termékeit az alkalmilag már említetteken kívül csupán annyival pótolhatom még, hogy Szenczi Molnár Alberthez is írt üdvözlő verset a *Postilla Scultetica* mellé (1617.). Ám a Theologiai Ismeretek Tárában neve alatt felsorolt heidelbergi értekezések voltaképen Altling Henriknek, illetőleg Pareus Dávidnak a dolgozatai, ő csak a respondens tisztet vitte megvitatásuk alkalmával. Viszont midőn a reformáció százéves emlékünnepeén tartott értekezés Sandaeus jezsuita részéről támadást vonván magára, az értekezés Pareusnak *Miscellanea catechetica* c. kötetében (1634.) újból napvilágra bocsátott, ez már magának Prágának a viszonzásul írott Assertiói társaságában történt.

Megjegyzem még, hogy szülőhelyeül az akkori szokás tekintetbe vételével Prága volna gondolható, de miként Krakkói Demeternek nem a lengyelországi Krakkó, hanem az alsófehérvármegyei Boroskrakkó volt a szülőhelye, épenúgy nála is nem a csehországi, hanem vagy a nógrád-, vagy a zalavármegyei Prága jöhetne ilyenül számításba. Minthogy azonban ő maga «Andreas Prágai de Nemeskér» néven említi magát,⁶ körülbelül a sopronvármegyei Nemeskért kell szülőhelyének elfogadnunk s akármelyik Prágára való talán valamelyik

¹ Iványi Béla: *Gönc szabadalmas mezőváros története*. 1926. 117. l.

² *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. 1928. 214. l.

³ U. o. 215—6. l.

⁴ A zempléni ref. egyházmegyében tartott zsinatok jegyzőkönyvének a sárospataki kollégium könyvtárában őrzött eredetiből általam lemásolt, de még kiadatlan részében.

⁵ Miskolci leveleskönyvének általam szintén lemásolt, de még ugyan-csak kiadatlan részében.

⁶ A *Postilla Scultetica* mellé írt üdvözlő verse aláírásában.

közeli felmenő ágbelije, esetleg épen az apja lehetett. Igaz ugyan, hogy nőtestvérének, a már említett Sári Mihálynénak Komjátón, Nyitra vármegyében volt egy kis öröksége,¹ de ennek olyan eredete is elképzelhető, mely nem állja útját a saiatmaga által írottakból való következtetésnek.

ZOVÁNYI JENŐ.

GÚNYVERSEK AZ 1790—91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS IDEJÉBŐL.

A győri püspöki papnevelő intézet könyvtára, Balogh Sándor egykori szentadalberti prépost és győri kanonok könyvei között, egy kéziratos kötetet őriz, mely Calino József pozsonyi kanonok könyvtárával került tulajdonába. A kötetben magyar, latin és német nyelvű gúnyversek vannak az 1790—91. évi országgyűlés bőséges terméséből. Túlnyomórészen az országgyűlés választügyi tárgyalásaival kapcsolatosak és inkább mint kortörténeti dokumentumok érdemelnek említést. Több vers foglalkozik az e kor gúnyversíróinak állandó céltáblájával, gróf Fekete Jánossal is. Ezeket a verseket más forrásból már ismertette a tudományos kutatás, a legtöbbjükét pedig ki is adták.

Kiadatlanok az alább közlendő versek, melyek a magyar nyelvnek és nemzeti öltözetnek ezen az országgyűlésen oly sokat vitatott ügyére vonatkoznak. Az első vers megírására az országgyűlési napló magyar nyelven való kiadása felett megindult vita adott alkalmat. A vitában a horvát rendek azt kérték, hogy a naplót magyar és latin nyelven adják ki. Felfogásukhoz csatlakozott több felvidéki tót nemes, közöttük a magyarul csak rosszul tudó Jezerniczky Károly trencsényi követ, társaival Prileszkyvel és Misiscsessel Őket támadja a vers írója. A másik két vers a magyaros viselet mellett izgat. Az egyik dicséri a haját régi magyar módra levágó gróf Teleki Józsefet, a másik pedig a német ruha ellen lelkesít. Ezek a versek megvannak a M. Nemzeti Múzeum kézirattárának 1626. fol. lat. sz. kötetében is.²

I.

Az ártatlan Magyar Nyelv Némelly Tótoktól el rémítettén futt lélektelen az igaz Magyar fiakhoz segedelem kérése végett.

Oh! átkozott Nemzete, otsmány Teremtések
Gyilkosok, Gyilkosok Hóhéri nemzések
Ah hogy türhet a föld illy durva népeket
A nap hogy nézheti az illy Embereket.

Nem más, a vad Tygris szoptatta ezeket
vagy a mérges Sárkány adta lételeiket
Ugy van mert különben vélem olly méltatlan
hogy bánnának hiszen már ez sok hallatlan

¹ Veresmarti Mihály: *Megtérése históriája*... 1878. 39. l.

² Téglás I. Béla: *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged. 1928. 140—142. l.

Ó! kedves véreim igaz Magyarim
 hozzátok sietnek lankadó lábaim
 A vad kegyetlenség mint üldöz látyátok
 hiv kezetek tölem hát meg ne vonjátok.

Egyedül bennetek van minden reményem
 hogy reám tekéntek úgy hiszem reménylem
 Hiv magyar vérrel for még a Ti eretek
 essen meg hát rajtam most is hiv szivetek.

Egy Emlőtt szoptatok vélem jól tudgyátok
 igaz és hiv testvér, voltam is hozzátok
 Láttátok eddig is mitsoda méltatlan
 Szenvedtem ezektől bár voltam ártatlan.

Egy Anyátul ugyan — s egy Ágyba születni
 a rosz testvérektől mégis üldöztetni
 Ugyan nem Kain Tselekedete e ez
 vald meg akárki légy nem Pogányság e ez

Hát így köszönétek az Én jó Anyámnak
 ki titeket felvett — s tart Maga fiának
 Hogy még bosszusággal — s rosszal illetétek
 igaz fiait is bántjátok sértétek.

Szerentsétlen Anya jóságod okozta
 Nagyobb részent e bait mi reánk is hozta
 Hogy a Deák Nyelvet Magadhoz fogadtad
 azzal mint magadnak, mint nekünk magadtad.

Miota e k.... magát bé szénlette
 Minden helyen magát fő poltzra helyezte.
 A szegény Magyar Nyelv mint el vetett — 's árva
 a feledékenység barlangjába zárva.

El hagyatott-s betségül megfosztatott
 tsak nyögött, de nyilván soha nem szólhatott
 Ez alatt a Haza, az én kedves Anyám
 Ámbár sokszor könyes szemekkel nézett reám.

Hogy bajomtul tégyen, tőle nem lehetett
 a Sok inség által lévén le veretett
 Egyszer el jött ez az régen kívánt óra
 hogy valaha dolga kezd fordulni jóra.

Én is mint egyetlen egy kedves Leánya
 kít a bal Sors ide-s tova hánya
 Régi keservemet kezdem felejteni
 látván hogy rajta is készül Segétteni.

De alig kezdett még mellettem szólni
 Szavát az irigység már kezdé foítani
 A Tótság ellenem fel tátotta Száját
 keresi vesztémre minden practicáját

Kerget ez földnek leg mérgessebb faizattya
 Nints Szív benne, szomat meg se is halgattya
 Léphet é már ennél a Háladatlanlás
 Még nagyobb Gradusra Szolj O Ártatlanlás

Egy olyan Anyának Emlőin nőni fel
 ki Magzati körül Mindent meg tesz-s mivel
 Apolgatja őket, neveli-s táplálja
 végső falattyat is tőle nem sainallya

Már az illy jó Anyát megvetni-s utálni
 boszontani véle rutul szembe szálni
 Nem Anyát martszangó vípera fiaknak
 Szokása é Anynyát meg öllelő Baknak

De máskint ezek a földuek Szemettyei
 Soha az Anyának igaz Szülöttjei
 Nem voltak fattyai ezek az Hazának
 kiket az Égek reánk tsapásul adának.

Jezernitzky, kinek utóbb fél neve
 a Haza előtt rég utálatos leve
 Egy tenyeres Szőrös talpas brontes Medve
 ha Magyart ölhetne, tsak ugy volna kedve.

Eszť igaz Magyarnak vallyon ki Mondaná
 hanem ha Magát is bolondnak vallaná
 Orrodra furiák karikát verjenek
 Tántzolni Pokolba, Plutóhoz vigyenek.

Körötted Ördögök Sorba dudollyanak
 a tántzolás közben jól meg buffallyanak
 Misíts tsak anyival különb a Társánál
 a Menyivel különb az Eb a kuttyánál

Ezis tsak egy Hetzbe való vén Tót Bika
 ennekis Nyakába kék tsak vaj karika
 Ekkor fogna szeme jobban merevülni
 Mint mikor ellene megtalált bődülni.

Magyarok, szemetek ugyan hol hattátok
 Mikor követ helett, Bikát választátok
 Máskor magatokat jól észre vegyétek
 Bikátokat tsak a Tsordára küldgyétek.

Prileszky, ennekis tsupa Tót a Neve
 Sült bolond volt az is ki Követnek téve
 Tán aszt gondolták ott hogy ide kaszálni
 kell most a Tót Legény meg tsak kiabálni.

Luczifer testedről arassa le Szöröd
 osztan Szalma helyet égesse meg bőröd
 Így tanuld meg hogy egy Nagy vétek Magába
 tapodni a Haza nyelvét a hazába.

Egyebek is, akik reád ugattatok
 az emléttettekkel együtt morgottatok
 De kiknek nem méltó emléttetni Neveket
 bátran Magatokra vegyétek ezeket.

És légyen az a föld darabja átkozott
 Melly valaha tsak egy Tótot teremtetts hozott
 Ti pedig Magyarok — s igaz Testvéreim
 akik jól tudjátok méltó keserveim,

A kik Neveinek a későség Szája
 léssen ki hirdető hangos Trombitája
 Ti mondom véreim fogjátok pártomat
 Ne hagygyatok tovább ügyetlen Sorsomat

Igy mint én, mint pedig Szerelmes Anyátok
 -S minden igaz Magyar áldást kíván reátok

II.

In abscissos Capillos C. Josephi Teleky.

Bé vett szokás vala Régi Magyaroknál
 Ásiabol bé jött vitézlő Scitháknál
 Hogy már kicsinységtől szokták az hajokat
 vagdalni, nem hagyván meg nyólni azokat.
 Groff Teleky Joseff azok követője
 Mert már hoszu hajtul meg szabadult Feje
 le nyiratta ő már ama fonyós haját
 ez által mutattya, hogy ő az hazáját
 Szereti; mit gondolsz? nem jó Patriota?
 Mivel el nyiratta még Stante Dieta.

III.

Hej Magyar! mit mondok, tsak halgass engemet
 én is Magyar vagyok, im lásd verseimet,
 Nemzetem serkeny fel szomorú álmodbul
 Jőj ki keseredett fő tétely bóltodbul,
 Mert föl jött az Tsillag kit régen kívántál
 az egekre érte kérelmeket hánytál.
 Örülj és örvendezz akár merre fordulsz
 adj hálát Istennek akár merre indulsz
 Vedd bé tanátsomat melyet adok néked
 s tartsad reguládnak, s légyen mindig véled
 Magyar talpra állni ettől igyekezzél
 a német rubára szárnyra ne is nézzél
 Mert ez volt eddig is a nemzet romlása
 hogy tetszett e Nyelvnek, s ruhának váltása
 Szaikonak, Maiomnak Német országában
 Mondatna ha bujna Magyar ruhájában
 Külső Országokban kedves szép nemzetem
 az a nevünk valék maimok félhetem
 Igy tehát gyalázó puruttya hatzikát
 vesd félre, mert látod bosszu állo okát.

Közlő: JENEI FERENC.

VÖRÖSMARTY KIADATLAN LEVELE BARTAY ENDRÉHEZ.

A Nemzeti Színház levéltára egy aukció kapcsán nemrégiben szerezte vissza Vörösmarty Mihálynak Bartay Endréhez intézett levelét, melyet ismeretlen módon, sok más irodalmi vonatkozású levéllel együtt elidegenítettek. A levél nemcsak mint Vörösmarty-levél értékes, hanem azért is, mert világot vet a Nemzeti Színház drámbíráló bizottságának keletkezésére. Ez az egyetlen említése annak, hogy a drámbíráló bizottságot Vörösmarty szervezte meg.

Ily módon kiegészítést hoz a drámaíró bizottságról írott s e folyóiratban megjelent cikkemhez, melynek íratásakor az alább közölt levelet még nem ismertem. (V. ö. IK. 1939. 6 s. k., 123 s. k. l.)

Csep. Sept. 1843.

Tekintetes Igazgató Ur!

Midőn ön egy eredeti színműveket bíráló társaság' alakítására becses bizodalmaival megtisztelt, egyszersmind egy második emeleti páholyt volt szíves ajánlani. A' kívánt társaság szerkeződvén megbízatásához képest eljárt dolgaiban 's háborítatlan részesült a' színház' kényelmeiben is, egész azon estvéig, mellyen Schodelné asszonyság külföldi utazása után először énekelt a' magyar színpadon. Ezen este, mint távol létemben értesemre esett, a' bíráló társaságnak tudta nélkül kiadatott a' páholy 's így azok ki lettek téve a' visszautasítás' — ha nem szégyenének — mindenesetre kellemetlenségének. Én az illy figyelmetlenséget bármi kicsin testület' ellenében megalázonak tartom 's fel nem tehetem önről, ki az ajánlatot önként tette, hogy azt illy bántólag kívánta volna elhárítani. Hogy a' jövedelem az elégett Miskolcziaknak száratott, nem menti a' dolgot, mind a' mellett hogy ez olly terhes igazgatás mellett, mint a' magyar színházé, igen nagy áldozat; mert az illy kivételeket előre kell vala tudnunk, vagy legalább a' páholy iránt, a' közszokás szerint is elsőségünk lévén azt megtarthatni, felszólíttatunk. Mind ez, ugy hiszem inkább tévedésből mint készakarva, elmulasztatott. Miért is kérem Tns Igazgató urat, ne terheltelessék ez iránt felvilágosítani, hogy társaimat megnyugtathassam, ki egyébiránt tisztelettel vagyok

Tns Igazgató Urnak

alázatos szolgálja
Vörösmarty Mihály
Csepről.

Kívül:

Tekintetes Bartay Endre urnak, a' Nemzeti Színház' Igazgatójának.
Pesten.

Minthogy Vörösmarty ur Pesttől távol van 's még 10—12 napig távol marad e' levélre a' választ Nagy Ignác urhoz kéri küldetni.

Közl: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

AZ ISTVÁN VÉRTANÚ HALÁLÁRÓL SZÓLÓ ÉNEK EGY KÉZIRATOS VÁLTOZATÁRÓL.

A Nemzeti Múzeum XVII. sz.-i «Mihály-Deák Kódexé»-ből adta ki Nagy Sándor a *Historia Divi Stephani* c. bibliai históriát. (Adalékok a XVI. és XVII. századbeli költészetünk irodalmához EPHK. 1885. 164. l.) Mind az ő, mind Szilády Áron véleménye szerint a XVI. sz.-ból való ez a bibliai história, mely 29 négysoros, csoportrímes versszakban István vértanú elítélését, megkövezését beszéli el s versfőiben olvasható, hogy *Szenth Gratianós transtulerat t. m.* — A csurgói gimnázium nagykönyvtárának egyik kötetében, Kálvin *Institutióinak* Szenczi Molnár-féle (Hannover 1624.) fordításában, a kötet utolsó tiszta lapjain ráakadtam a história egy másik régi kéziratára. E kötet Banai Mihály visontai prédikátoré volt és Sárközy István ajánlékonyveivel került a könyvtárba.

Egyetlen versszaka sem egyezik szószerint a Nagy Sándor kiadta szöveggel, de lényegesen nem is tér el tőle.

A csurgói szöveg egy versszakkal rövidebb, verselése mindegyiknek egyaránt gyarló, de helyenként a csurgói szövegnek ritmusa kissé jobb, mert a szótagszámok egyöntetűbbek.

Hogy a másoló ki volt, annak megállapítására támaszpontunk nincsen. De mutatja ez a változat is, hogy az ilyen ritkább bibliai históriák és énekek is több szövegben forogtak közkézen a XVII. sz. folyamán.

ÉCSY Ö. ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Gulyás Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámbooky János könyvtára.* Budapest, 1941. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával szerző saját költségén. Ivrét 379 l.

Ebben a hatalmas, egykorú fejlécekkel és iniciálékkal díszített, tipografiaiilag is tetszetős kötetben a tizenhatodik századbeli tudós magyar humanista európai hírű könyvtárának eddig figyelemre nem méltott jegyzékét adta ki Gulyás Pál, jeles bibliografusunk.

Könyve nemcsak a bibliografusoknak szerez nagy örömet, hanem a magyar kultúráért lelkesedőknek is, mert ez a könyvtárkatalógus több, mint száraz könyvjegyzék, egyszersmind becses művelődéstörténeti forrásmunka is.

A könyvnek *Sámbooky János könyvtára* című első része (1-118. l.) a bevezető tanulmány, második része pedig (*Bibliothecae clarissimi viri Joannis Sambuci Catalogus librorum*) maga a könyvjegyzék, melynek használatát a hozzácsatolt 51 hasábra terjedő névmutató könnyíti meg.

A bevezető tanulmány 14 fejezetre oszlik. Az első a XVI. századnak, «a magánkönyvtárak aranykorának» magyar könyvtárait ismerteti s megállapítja, hogy «mind e könyvtárak úgy kötetszám, mint tudományos érték dolgában messze mögötte maradnak a nagyszabású gyűjteménynek, melyet Sámbooky János humanista tudós és bécsi udvari orvos mondhatott magáénak.»

A második fejezet Sámbooky életének (1531—1584) rövid áttekintése, főkintettel könyvgyűjtő szenvedélyére és könyvtárára.

Sámbooky (ejtsd: Zsámbooky) Nagyszombatban született, a pestmegyei Zsámbookról (nem Zsámbook!) származó családból. Nevét mindig Sambucusnak írta latinosan, de atyját következetesen Sambukynak nevezi. Egyik nőtestvére volt az irodalomtörténetből ismert Samboki Anna, kinek Nyilas Istvánnal tartott lakodalmára készült a *Házások éneke*.

Sámbookyt atyja már tíz éves korában Bécsbe küldte tanulni, s ettől kezdve huszonkét évig majdnem állandóan külföldön élt mint kiváló humanista professzorok tanítványa, majd mint vándor-tudós és könyvgyűjtő. Megfordul Bécsen kívül Lipcsében, Wittenbergában, hol buzgó katolikus létére valószínűleg Melanchtontól is tanul, Ingolstadtban, Párizsban, hol a bölcsélet magistere lesz, majd Padovában. Itt Oláh Miklós esztergomi érsek unoka-öccsének és Istvánffy Miklósnak, a későbbi történetírónak praeceptor, s az egyetemen megszerzi az orvostudományi licentiatust. Jár sok más olasz városban s Németalföldön is. Huszonhat éves korában már a bécsi császári udvar fizetéses familiarisa, 1564-ben pedig végleg Bécsben telepszik le, udvari történetírói, udvari tanácsosi és udvari orvosi címet kap. Nagyszabású

tudományos munkássága mellett orvosi gyakorlatot is folytat. Meghászasodik és szép vagyont szerez: két háza és kis birtoka van, de legfőbb vagyona hatalmas könyvtára, melynek csodájára járnak a külföldi tudósok, továbbá érem-, régiség- és egyéb értékes ritkaságokból álló gyűjteménye. Költséges gyűjtő szenvedélye később anyagi bajokba sodorja, úgyhogy 530 darab kéziratát kénytelen eladni a császárnak, de azért halála után még így is tekintélyes vagyon marad családjára.

Ez az életrajzi rész egymagában is értékes. A szerző nemcsak minden Sámbookyra vonatkozó forrást felhasznál (így Hans Gerstinger *Johann Sambucus als Handschriftsammler*. Wien, 1926. c. munkáját s a többi Sámbookyról szóló tanulmányt és adalékot), hanem elődeinek adatait számtalanszor helyreigazítja s újakkal bővíti a maga kutatásai alapján, úgyhogy életrajza a későbbi kutatók számára becses forrásmunkává válik.

A harmadik fejezetben megállapítja, hogy Sámbooky könyvtára 3327 kötet nyomtatott könyvből, 128 darab hangjegykiadványból s 736 kéziratból állott. Páratlanul gazdag magánkönyvtár abban az időben, s nagy dicsőségünk, hogy ez egy magyar emberé volt! Sajnos, hogy ez a nagyszerű gyűjtemény, akár csak Zrinyi könyvtára, nem került Magyarországra, hanem a bécsi császári könyvtárá lett, mely az örökösöktől megvette. A megszabott tetemes vételárat azonban egészen sem maga Sámbooky a már előbb eladott kéziratokért, sem örökösei a hagyatékban maradt könyvtárért sohasem kapták meg, s így az udvari könyvtár igen olcsón jutott a magyar gyűjtő kincseihez. A könyvtár akkori vezetője, Hugo Blotius (aki Sámbookyt elűtötte az udvari könyvtárosi állástól) leltárt készített a megvett könyvekről, s ezt több példányban lemásoltatta külföldi barátai számára. Az eredeti leltár elveszett, de egyik másolata a velencei San Marco-könyvtárba került. Ezt adta ki Gulyás Pál. A másolat tele van tömérdek hibával (főleg a szerzők neveiben s a könyvek címeiben.) Ezeknek helyreigazítása nagy fáradságába került a kiadónak.

A könyvek és kéziratok legnagyobb része latin- és görögnyelvű, de van köztük sok másnyelvű is (francia, olasz, spanyol, német, héber stb.). A magyar könyvek száma csak 9 (köztük a *Budai Krónika* s Tinódi *Cronicája*).

A következő 11 fejezet a könyvtár anyagának szakszerű ismertetése. A leltár minden rendszer és csoportosítás nélkül készült, úgy, ahogy a könyvek egymás után a leltározó kezébe kerültek, tehát a kiadónak kellett az anyagot a leírás előtt csoportosítani szakok szerint. Ebből a kitűnő, bibliografiai szempontból kifogástalan és rendkívüli tájékozottságra valló ismertetésből látjuk, hogy a nagy humanistának milyen bámulatosn szerleköru volt az érdeklödése és tudása. Sajnos, szük terünk nem engedí, hogy ezt a tizenegy fejezetet részletesen ismertessük, így csak a munkák fajtáinak rövid elsorolására szorítkozhatunk.

Sámbooky könyvtárában voltak orvostudományi, gyógyszerészeti, csillagászati, astrologiai, természetrajzi, matematikai, fizikai, teológiai, filozófiai, filológiai, földrajzi, történelmi, jogi- és államtudományi munkák. Ezek között az ókori, középkori és a korabeli szerzők kiválóbbjai sokan vannak képviselve, de sok ma már kevésbé ismert nevű szerző is. Hogy csak egy

szakot vegyünk például, a bennünket leginkább érdeklő filológiai, azt látjuk, hogy a könyvtárban a következő fajta munkák voltak: héber, görög, latin nyelvtani, lexikografiai és szótári kiadványok, stilisztikai, retorikai, poétikai, metrikai tanulmányok, görög és latin klasszikus írók kiadásai, középkori írók művei, olasz, francia, angol, német, németalföldi, magyar humanisták latin-nyelvű munkái, olasz-, francia- és spanyol-nyelvű szép-irodalmi művek.

Voltak különben Sámbock könyvtárában egyéb munkák is, így többek közt sakk- és sportirodalmi, fürdőügyi, okkultista, hadtudományi, építészeti, zeneelméleti könyvek és hangjegykiadványok is.

A könyv második részének elején megismerjük a kiadvány rövid történetét. A Sámbock-könyvtár jegyzékét Schönherr Gyula találta meg 1899-ben Velencében s felhívta rá a szakemberek figyelmét. Ezek azonban több, mint három évtizedig tudomást sem vettek róla, míg Gulyás Pál 1927-ben a maga költségén le nem utazott Velencébe s a San Marco könyvtárban megtalált jegyzéket le nem fényképeztette a Nemzeti Múzeum számára. Mikor jelen munkájával elkészült, sok helyen próbálkozott kiadásával, de — jellemző tudományos viszonyainkra — mindenütt hiába, míg végre kénytelen volt maga vállalni a kiadás tetemes költségét, melyhez csak az Akadémia járult hozzá némi segítséggel.

Magának a jegyzéknek kiadása betűhív. A rövidítések feloldásai, a helyreigazítások és kiegészítések zárójelbe vannak téve. A bibliográfiai jegyzetek az egyes könyvcímek után következnek.

A bevezető tanulmányt, sajnos, nem adhatta idegen nyelvű fordításban, hiszen ez a kiadásnak amúgy is nagy költségét igen megnövelte volna, de magát a jegyzéket a külföldi szakemberek is könnyen használhatják.

A könyv csak 110 számozott példányban jelent meg, úgyhogy maga is könyvészeti ritkaságszámba megy.

A magyar tudomány hálás lehet az érdemes és önzetlen szerzőnek, ki nemcsak hogy tiszteletdíjat nem kapott óriási munkájáért, hanem jelentős anyagi áldozatot is hozott kiadásáért. Könyve a magyar s általában az európai humanizmus történetének nélkülözhetetlen forrásmunkája.

SZINNYEI FERENC.

Mészöly Gedeon: Kölcsy Ferenc Hymnusa és a Hymnus Kölcsyje. Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből. XXV. köt. 10. sz. M. T. Akad. 1939. Nagy 8-r. 87 lap.

Ezt a Kölcsy százötvenedik születési évfordulójának előestéjén megjelent tanulmányt nem fogadta olyan érdeklődés, amelyet megérdemelt volna. Ez a szemrehányás magunknak is szól, a mi folyóiratunk is megkésve vesz tudomást Mészöly munkájáról. A megjelenést követő idő világpolitikai izgalmak és nemzeti fontosságú események között telt el, talán ez a körülmény is egyik oka volt a szerzőnk dolgozata iránti közönynek. Másik okát pedig abban gyanítjuk, hogy címe egy kissé keresettnek, hatásra számítóan kihelyezettnek tűnhetik fel sok olvasó előtt, s a munka kezdetén nem is vagyunk tisztában a felől, vajjon nem valami furesza szeszély zög-

zugas útjára akar-e bennünket magával vinni a szerző. De ha az első néhány lap bőséges vers-idézeteinek megpillantásakor nem hagyjuk ellankadni érdeklődésünket, később állandóan éber marad az, sőt egyre élénkebb lesz.

Mészöly nem esztétikai szempontból nézi Kölcséyt, irodalomtörténeti érdekű megállapításokra is csak itt-ott, mellékesen kerül sor. Szerzőnk figyelme Kölcséy egyéniségének világnézeti oldalára irányul; nagy gonddal, biztos kézzel és le ennek a világnézetnek gyökérzetéig, s mintegy gyökérszállanként mutogatja meg, hogy a *Hymnus* c. költemény virága mindenestől mily természetesen, mennyire kimutathatóan e világnézeti gyökérzetből sarjadt.

Kölcséy világnézetének különösen két ága érdekli szerzőnket: a vallásos és a hazafias. Meglepő és találó érvekkel bizonyítja, hogy Kölcséy vallásos világnézetéről való eddigi tudásunk alapos tisztázásra szorul. Kölcséy némely nyilatkozatai alapján az a felfogás lett köztudattá, hogy ő protestáns léte s tizennégy évi debreceni kollégiumi diáksága ellenére a római katolikus hit világával érez lelki rokonságot. Mészöly élelműjű fejtegetései, melyeken mindenütt érezhető Kölcséy költői, prózairói és levélírói egész munkásságának, művei minden sorának alapos ismerete, meggyőzően bizonyítják, hogy Kölcséy világnézetének hitelvi jellege határozottan református, a keresztyén egyházak történelmi életében pedig egyaránt meglátja és megőrjíja a katolicizmus és a protestantizmus hibáit, szeretetlen, világias-erőszakos kilengéseit. — Kölcséy hazafiúi-politikai világnézetének Habsburg-ellenes, kuruc jellegét is elmélyedő figyelemmel és szellemesen elemzi, s csattanós sikerű érvekkel világít rá arra, hogy a *Hymnus* eszmemenete, a benne előforduló történeti mozzanatok, nevek, kifejezések mögött milyen szellemtörténeti távlat van, a legjellegzetesebb szavak és szókapcsolatok mennyire nem véletlenek, hanem részint a magyar irodalom multjába több évszázadnyira benyúlik az eredetük, részint Kölcséy egyéb írásaiban képződtek ki, s némelyikük igazi értelme csak Kölcséy egyéb írásain át lesz világossá, mert a cenzúra miatt a *Hymnus* szerzőjének óvatosnak kellett lennie mondani-valója megszövegezésében.

Mészöly tanulmánya — Kölcséy jellemrajzának alkalmán át — nagyszabású bizonyítéka annak, hogy világnézetünk mennyire áthatja és meghatározza egész valónkat, s milyen mélyre lenyújtja gyökereit tudatalatti lelki világunkba és elődeinktől örökölt jellemvonásainkba is. Akinek világnézete származási és nevelkedési tekintetben hasonló gyökérzetű a Kölcséyével és Mészölyével, arra a teljes igazság erejével hat szerzőnk okfejtése. Másfajta gyökérzetű világnézet talán más színeződésben látva ugyanazokat az adatokat és adatviszonyokat? Lehet. Ez a kérdés már kívül esik e cikk illetékességi körén.

ZSIGMOND FERENC.

Kerecsényi Dezső: Kölcséy Ferenc. Budapest, Franklin-Társulat, é. n. (1941). 8-r., 143 l.

A *Magyar Írók* sorozatában másodiknak most megjelent Kölcséy-archép elgondolásában, vázlatában, módszerében és földolgozásában más, mint az eddigiek voltak, s a nélkül, hogy azoknak becsét és használható-

ságát rontaná, új utakon keresi mondanivalóit Kőlcsey Ferencről. Kerecsényinek, úgy nézem, elindulásakor az az önéletrajzszerű levél volt a vezetője, amelyet a költő, munkáinak gyűjteményes kiadása alkalmából, Szemere Pálhoz 1833 márciusában, még a pozsonyi diétáról, írt. Ebben is — hivatkozik rá — Kőlcsey önvallomásai érdeklik őt legjobban, miként a Kazinczyhoz írott levelekben is, s ilyen gazdag tárháza az önvallomásoknak számára a költőnek minden irodalmi alkotása. Ezekre van leginkább szüksége: szemmel látható törekvése, hogy Kőlcseyt belülről, önmagából értesse és magyarázza meg, egyéniségét belsejéből tárja föl. Céljához Horváth János módszerével és példájára jut el: egyrészt Kőlcsey költői, majd írói fejlődésének gondos és részletes elemzésével, másrészt Kőlcsey és az olvasó közönség, a nyilvánosság viszonyának vizsgálatával. A kötetnek több mint felén ezek a fejtegetések vonulnak végig. Helyesen mutatja meg bennük Kerecsényi, hogy a nyilvánosságért, a költői babérokért epedő Kőlcsey Ferenc nevét nem lírájából, hanem kritikai munkáiból ismeri meg a közönség; forma-, majd témakeresését — a költői önarcképtől a hazaszeretelig és a szerelemig, a rokokó-batástól a népiesig — lépésről-lépésre kíséri figyelemmel eladdig, míg a *Hymnusban* költő és haza egyéfforrnak. A fejlődés rajzához tartozik annak megismerése, hogy Kőlcsey a húszas évek első felének csekei magányában tudatosan fejleszti költői művészetét tovább s «vállalta, ami ellen eddig küzdött, a közönség nélkül való alkotást.» A Hymnustól és politikai költészetétől vármegyei és országgyűlési beszédeihez az igazság és a szabadság eszméje a híd, kritikai és esztétikai tanulmányai vezetik a nemzeti irodalom szemléletéhez, amelyet a nemzeti nyelv kérdéseire fordítva, megint csak a politikához érkezett meg: most már a honpolgár cselekedni akarásához. Ez Kőlcsey írói fejlődéstörténetének rövid vázlata, amely köré alkotó-művészetének belső megértelése jegecesedik. Sok meglepően találó megfigyelés és megállapítás gondosan, sőt szerves egésszé épített eredménye ez, egy egységre törekvő, szilárd váz, amelyet tömörre tesz egyrészt a szűkreszabott terjedelem, — mindössze 9 kis ív az egész — másrészt az a helyes cél, hogy mennél többet beszéltesse magát Kőlcseyt.

A kötet — meg kell nyíltan és kertielés nélkül mondanunk — mégsem elégtit ki egészen várakozásunkat. Nem élesedik ki belőle Kőlcsey ritka nagysága a maga egész valójában s Madách szavait kissé átalakítva, azt kell mondanunk róla: «nagyon hideg van itt e kebelnek» — Kőlcsey alakjának felénk áradó melege hiányzik belőle. Egy passzív egyéniségnek képe ez, akinek belső küzdelmei is tárgyukkal és nem érzelmi vívódásaikkal mutatkoznak meg, nem a szenvedés rokonszenves rajzával éleződnek. Kerecsényi belülről, de nem Kőlcsey lelki, főképen nem érzelmi életéből, hanem csupán irodalmi törekvéseinek öntudatosodásával világítja meg a költő pályáját.

Mindezt — s e második hibája fokozza az első — nem elbeszélő, hanem értekező előadásban fejti ki. Nem volna ez baj, ha művészien írt, terjedelmesebb esszayt adna kezünkbe s a művelt nagyközönség kezébe. Ennek azonban ellene szól a stílus szokatlan nehézkessége, helyenként síváran fejtegető nem egy részlete. Néhány idézet igazolja állításunkat: «A kizárólagosságot igénylő írói mivoltot a «közember» kereteket tisztelő

érzékeivel igyekezett ellensúlyozni.» (23. l.) «Szerelmi liráját a kinzó lebegés állapotában rögzítette meg.» (32. l.) «A költő-önarckép még mindig igen olvasmányos volt, de néhány akarati jellegű szín rájutott megalkotójuk lelkéből is.» (35. l.) «Aktuális szerelmi hiányérzetét már most is halaványította azzal, hogy mint lírai tartalmat költői önjellemzéseivel társította: a szerelmetlenség a költő csonkasága.» Ilyen, legalább is nehézkes mondatokhoz járulnak az olyan ellaposodó fejtegetések, mint pl. a *Hymnus*-nál: «Az írói becsvágy csak a közösségben érheti el céljait, ennek a közösségnek látható megjelenése a hon; a költői hiányérzetnek tehát ez épügy tárgya, mint a szerelem» (86. l.), vagy a *Parainesis* egyik legszebb részleténél, hogy az «a totális patriotizmusnak kimondása.» (120. l.) Nem ez az, amit emelkedett, szép stílusnak nevezünk, nem így hangzanak egy essay mondatai, de nem is ez az, amit Kazinczy «egyszerű szép»-nek mondott. S az olvasónak minduntalan megnyilatkozik egy «hiányérzete»: több, sokkal több lendületet keres a munkában.

Még csak egy-két szépséghibára mutatunk rá. Egy kis ellentmondás mutatkozik két, egymást követő lapon (40-41.): az egyik szerint Kölcsey 1814-ben, mikor Sámuel testvére megházasodik, elhagyja Álmosdot, mivel «nem tudta nézni a házi boldogságot.» A másik szerint elment Pécelre, Szemere Pálékhöz, ahol pedig szintén «fiatal házások boldogsága várta.» Igaz, hogy «ez az emberpár» irodalmi műveltségű volt, de a «házi boldogságot» itt épen úgy néznie kellett, mint Álmosdon. — Kazinczy Shakespeare-idézete Kölcseyről — ugyanezt az idézetet olvassa majd rá négy esztendővel utóbb, s több joggal, Berzsenyire — nem találó és túlzás ott (1817), ahol mindössze kétesztendei «elsüllyedésről» van szó, amelyre, Kerecsényi szavai szerint is, «termékeny magány» s egy lustrum múlva a Hymnus következik: a harang épen nem repedt meg, sőt csak ezután szól majd ércesen. Végül azt sem mernők mondani, hogy Schiller *Kindesmörderin*-jét a Gretchen bűnével Goethe «megnemesítette.» (Viszont nagyon sikertült dolog, hogy e motívumot szerzőnk Kölcseynek három alkotásában s ily nagy összefüggésekkel világítja meg.) Országgyűlési beszédeiről — épen a nemzeti nyelv felé fordulása s a szabadság-eszmének vezető szempontja miatt különösen a magyar nyelv, a sajtószabadság s a lengyelek ügyében mondottakról — megemléstüknél többet szerettünk volna olvasni.

Ki kell még emelnünk, hogy a Csokonai-hatásból az anakreoni vagy rokokoelemekig mindenre kiterjed figyelme s egy-egy különösen érdekes részlete, pl. hogy Kölcsey voltaképen magát sebezte meg legjobban a Berzsenyi-kritikával és az Iliász-pörrel, vonzó is. Egészében az a véleményünk, hogy Kerecsényi jól átgondolta könyvének tervét, alapos tanulmányok után szilárd vázat készített, de a kidolgozásban egyetlen síkon maradt s ez a sík nem mutatja meg az igazi Kölcseyt teljes nagyságában; másrészt nem fordított — talán idő híján — elegendő gondot a kimunkálásra. (A sietségre vall a sok sajtóhiba is.) Nem merjük azt állítani, hogy nem eléggé ihletett kedvvel írta munkáját, de azt igen, hogy kevés lendülettel. Amit adott Kölcseyről, újszerű s a maga síkján bőségesen gyümölcsöző volt, csak nem tűkre Kölcsey mindnyájunkban élő nagyszerű képének.

GÁLOS REZSŐ.

Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Budapest, 1940. Rózsavölgyi, 4-r. 334 l.+43 l. melléklet.

A magyar esztétikai irodalom újabban kezd ismét erőre kapni, s örvendetes, hogy nemcsak a szakkörök érdeklődése támadt fel a sokáig méltatlanul elhanyagolt tudomány iránt, hanem a nagyközönség is. Természetesen az utóbbinak ébrentartásához s az esztétikára való neveléshez a töményített tudomány és a színvonal nagyobb fokú csökkentése között a józan, mérték-tartó középutat kell megtalálnia s ugyanakkor a szakkörök számára is újat, értékeset kell mondania annak, aki e célt maga elé tűzte. Ki vállalkozhatnék erre a nevelő munkára több joggal, mint esztétikusaink nesztora, Mitrovics Gyula? Ő maga korán felismerte hivatását; az első nagyszabású, széles távlatot mutató munkájának, *Az esztétika alapvető fogalmainak* megjelenése óta eltelt negyedszázadot a *szép* tudományának népszerűsítésére fordította. Az esztétikával kötött frigyének ezüstlakodalmára szebb ajándékkal nem is örvendeztethette meg jobban a tudományos világot és a magyar közönséget, mint új, pompás kiállítású rendszerezésével.

A *műalkotás szemlélete* szervesen illeszkedik bele abba a fejlődési sorba, amelynek egyes állomásait Volkelt és Lipps munkássága jelöli. Legközelebb mégsem ehhez a két tudóshoz, hanem, — amint erre az előszóban a szerző maga is utal, — Croce-hoz áll. Tőle tanulja azt, hogy a művészetet ne önmagáért, hanem mint az emberi szellem legjellemzőbb kifejezését szemlélje. Az olasz esztétikustól csak a lélektani módszernek túlságos csínján való alkalmazásában tér el.

A munka első része nagyszabású *bölcséleti alapvetés*. Ebben a fejezetben Mitrovics a művészet lényegét, a *szép* fogalmát világítja meg s beleágyazza a *szépet* a *jó* és az *igaz* értékrendszerébe. Nem marad adós a művészetek felosztásával sem: ebben a problémakörben egy önálló magyar esztétikai rendszerezés csábító körvonalait csillogtatja meg előttünk. Felosztásában többféle szempont szerint taglalja a művészeteket: az esztétikai megismerés szempontjából megkülönbözteti az érzéketlen és a képzeleti művészetet, vagyis a költészetet. A szemlélésformák alapján különbséget tesz tér- és időbeli művészetek között. Elválasztja a művészeteket az élményjelleg szempontjából is a szerint, amint az illető művészet szemléleténél az érzelmi, vagy az értelmi jelleg domborodik ki. Megkülönbözteti a művészeteket tartalmuk szerint is, s beszél alanyi, vagy belvilági, s tárgyi, vagy külvilági művészetekről. Végül a kifejezésformák szerint különbséget lát élő és holt művészetek között. Ő maga könyvében, mint a legáttekinthetőbbel, a szemlélésformák szerint való felosztással él.

A második rész az *esztétikai megismerés* útjával foglalkozik. Szinte az orvosi könyv lelkiismeretes pontosságával elemzi Mitrovics a megismerés fizikai, pszichofizikai, majd pszichikai feltételeit. Bonctani mű aprólékoságával vizsgálja az esztétikai észrevétel útját és részletes, megbízható magyarázatot ad a külső ingert felvevő érzékszervekről.

De nem elég a műalkotást észre, vagy inkább tudomásul vennünk, hanem arra kell törekednünk, hogy az alkotóművész gondolatát, szándékát *meg is értsük*. A tudós szerző hangja, amely idáig frissen, üdén szárnyalt, most mintha veszítene lendületéből. Felvonultatja előttünk a «nagy művészetek»-et,

az építészetet, szobrászatot, festészetet, zenét, — ez utóbbi fejezetet Schroeder Attila báró írta, — végül az irodalmi műveket, s bemutatja rajtuk az esztétikai megértés sajátos vonásait: az érzéklelességet, a rögtönösséget, a tudatalanságot, alakszerűséget és az egyéniességet. Itt kiütközik belőle az irodalom-esztétikus: érezhető lelkesedéssel veszi sorra előbb a belvilági, — a szónoklás és a líra, — majd a külvilági költészet — az epika és a dráma — sajátos műfajait s mindig történeti távlatok szem előtt tartásával mutatja be rajtuk az esztétikai élvezés feltételeit. Bár legtöbbször kitaposott ösvényeken jár, mégis — különösen a drámáról olvasva — néhány olyan meglátásra bukkanunk, amely az első pillanatban meglep bennünket. Már maga az az állítása is, hogy a dráma külvilági költészet, újságként hat. De hamar halljuk Mitrovics meggyőző fejtegetéseit: az osztályozást a költő szempontjából teszi, s a drámánál a költő személyei útján *közvetlenül* a közönségéhez szól. Nem osztozunk a tudós szerzőnek abban a kategorikus kijelentésében, hogy a drámai művet — akár színpadra készült dráma, akár olvasásra szánt drámai költemény, vagy könyvdráma — a költő céljától függetlenül, *mindig* a színpad szemszögéből *kell* vizsgálni. Óvatosabb lett volna csak azt állítania, hogy minden drámai munka alkalmazható a színpadra, s így vizsgálható a színpadi előadás szempontjából *is*. Eredeti az a fejtegetése, hogy a drámai költészet valamennyi művészet egyesítése. Az esztétikai megértésre vonatkozó fejtegetéseket élet-szerűvé teszi, hogy a napjainkban oly kedvelt mozgóképnek is kijelöli helyét a művészetek között. Bölcs érzékel mutat rá, hogy a film hivatást téveszt, amikor a színpaddal akar versenyre kelni, elvonja a színpad nevelhető, de még kellőleg meg nem nevelt közönségét, ugyanakkor azonban maga tisztán gépies ügyességgé fajul. A jövő fejlődési iránya csak egy lehet: a képszerűség elmélyítése s a szövegnek mint képmagyarázatnak alkalmazása. Végül a táncról, mint az alaki szép művészetéről szól Mitrovics.

Az *esztétikai érzelmek* kapcsán kimerítő beszámolót kapunk a különböző elméletekről, majd az alanyi, tárgyi és közösségi érzések szempontjából fejtegeti a tudós szerző a szép érzelmek alapelemeit. A nagyszabású rendszerezés kihangzásául az esztétikai tetszés összefoglalását olvassuk: «A szép élménynek a tárgya olyan jelenség, mely lehetőleg érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabbrendű-, képzet- és érzelemtársulásokat tudattalanul képes felidézni és lebonyolítani; a szemlélőre mindig a kifejezés erejével, egyéni jellegével és egyénien hat s mindig valami egész benyomását teszi.»

Ezt az elméleti részt Mitrovics gazdag képanyaggal egészíti ki. A képzőművészet külföldi és hazai jeles alkotásainak bemutatásával sokoldalú szemléleti anyagot tár elénk. Kár, hogy néhány kisebb alaki hiba némileg befolyásolja élvezetünket.¹

Mitrovics nagy apparátust mozgatott meg rendszerezésében. Sokszor az az érzésünk, hogy forrásai felhasználásában túlzottan lelkiismeretes s kézzelfogható tények igazolására feleslegesen alkalmaz tekintélyi érveket. A mű eredetibb lett volna, ha szerzője széleskörű bizonyító anyag helyett

¹ Pl. Baransky Emilnek a Halászbástyát ábrázoló metszetét (20. melléklet) Baránszky-Jób Lászlónak tulajdonítja.

nagyobb súlyt vet a maga felfogásának népszerűsítésére. Mivel könyvét a művelt magyar nagyközönségnek is szánta, nem tartjuk célravezetőnek azt sem, hogy érveit legnagyobb részt a régebbi külföldi forrásokból meríti;¹ s jobbára mellözi a korábbi, de főleg az új magyar esztétikus nemzedéknek nem egy értékes művét. Mivel azonban a mű nemcsak a szép tudományának népszerűsítését tűzte ki céljául, hanem a szaktudósoknak is rendszeres és korszerű magyar esztétikát akart a kezükbe adni, kifejezőbb lett volna, ha a könyv címe *A műalkotás szemlélete* helyett *Esztétika* volna. Előadása néhol akaratlanul is elvontabb, mint amennyit avatatlanok megbírnak. A kötet — az előszó szerint — első része egy készülő tudományos trilógiának, de egymagában is hecses hajtása a ténybeli adatokra támaszkodó debrecen-sárospataki iskolának s jelentős gyarapodása esztétika-tudománynak.

BERCZIK ÁRPÁD.

Kassai Vidor emlékezései. A művész születésének századik évfordulójára sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. (1940.) Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 8-r. 399. lap. — *Szacsvay Imre: Életem és emlékeim.* Sajtó alá rendezte és a bevezető életrajzot írta Balassa Imre. (1940.) U. o. 8-r. 272 lap.

Egyidejűleg két kiváló magyar színésznek jelent meg egy-egy emlékiratszerű, hátrahagyott munkája. Az ilyen írásművek elsősorban nem a mi tudományunkat érdeklik ugyan, de nem közömbösek az irodalomtörténeti szempontú vizsgálódás számára sem. A feldolgozásmód maga is irodalmi igényű lehet, tartalmilag pedig szinte elkerülhetetlen az irodalom síkjával való érintkezés, hiszen a színpadon a drámai műfaj termékei válnak cselekvéssé, elevené. Ha talán nem így volna, ha az irodalmi szempont háttérbe szorul a színpad vagy a színész életében, ez a körülmény maga is megkívánná, hogy szóvátegyük.

Fentnevezett két színészünk egyénisége érdekes ellentéte és így kiegészítője egymásnak. Kassai Vidor a komikai, Szacsvay Imre a tragikai szerepkör mestere, s ez a különbözőség jellemükből ered és sorsukban is érvényesül. Kassainak bővebben kijutott az élet viszontagságaiból, mert nehezebben ismerte fel igazi hivatását, de könnyebben el is tudta viselni a csalódásokat; Szacsvay mint 17 éves ifjú ment életében először színházba, s ez az egy este a végzet erejével szabta meg további életének irányát. Kassai a közönség széles rétegeinek kedvence volt, s jóleső érzéssel gyűjtögette a hírlapok rávonatkozó színi kritikáit; csak egy örök seb sajgott a szívében: nem tudott bejutni a fővárosi Nemzeti Színház tagjai közé; viszont Szacsvay már 30 éves korában elnyerte ezt a kitüntetést (sőt már 21 éves korában elnyerhette volna), később az örökös tagság díszét is, de széleskörű népszerűsége sohasem emelkedett (vagy süllyedt), játékmódjától a divatos korizlés egyre jobban eltávolodott, a kritikuskok ítélete is sok keserűséget okozott neki, csak a legfejlettebb ízlésű műértők voltak tisztában kiválóságával. Kassai is tudta, mi a különbség az olcsó tömegsiker és a magasrendű

¹ Sajnálattal nélkülözzük a modern francia freudista esztétikusok, pl. Baudoin véleményét.

művészi hatás között, de meghajolt a viszonyok kényszerűsége előtt, Szacs vay képtelen volt ilyen megalkuvásra.

Irodalmi igényük fajsúlya és olvasottságuk mértéke nem egyforma, Szacs vay magasan felette áll e tekintetben Kassainak, de a megemlített adatok mindkettőjük feljegyzéseiben érdekesek ránk nézve. Kassai alaposan ismerte, rajongva tisztelte, gyakran idézi Petőfit; a zene iránt is fogékony lévén, szívesen emlékszik vissza a gyermekkorában tanult dalokra, s ezek közül egy csomót dallamukkal együtt közöl emlékiratában, van köztük betlehemes-vers is. Olvasta Genovéa történetét, Zrínyi hőskölteményét, a ponyva-irodalom néhány termékéből «drámákat» rögtönzött; még 20 éves kora előtt elolvasta Jókai első regényét, a *Hétköznapokat*, s hatására több mint 40 év múlva így emlékszik vissza: «Ez olyan bódító hatással volt rám, hogy egy hétig sem enni, sem aludni, sem dolgozni nem bírtam miatta. Negyven évvel később (amikor már csak alig-alig emlékeztem belőle valamire) ismét elolvastam. Hát biz ezalatt igen sokat változhattam, mert ekkor már bizony igen unalmasnak találtam». Később természetesen sok-sok jó és rossz színdarabbal is megismerkedett. Emlékiratainak legbecsesebb részét a színész-kortársairól rajzolt írói arcképek teszik. — Szacs vay nemcsak a magyar és a külföldi drámairodalom alapos ismerője, hanem elméleti vonatkozásban is képzett dramaturg; már fiatal korában tanulmányozta az idevágó német műveket, Lessing és Schlegel írásaitól kezdve a maga jele néig. (Igaz, hogy megjegyzi erről a német dramaturg-irodalomról: «megismerkedtem vele, de mint színész nem sok hasznát vettem».) A M. Tud. Akadémia dráma-pályázatainak is gyakori és avatott bírálója volt; öreg korában, mint a Színművészeti Akadémia tanára, önálló becsű dramaturgiai elméletet dolgozott ki, tanításai vezérfonalául. De ránk nézve ezeknél a dráma-műfaji vonatkozásoknál most érdekesebbek azok az apró adatok, melyeket az ő szerelmi érzelmeit tükröző naplójegyzetei őriztek meg. Szerelmes volt egy Szabó Antónia nevű énekes-színővendéke, s 1874 január 1-től április 30-ig minden napról feljegyezte Antóniával kapcsolatos élményeit. Antónia olvasnivalókat kért Szacs vaytól, s ő buzgón igyekezett teljesíteni eszményképe kívánságait, de — mint egyhelyt fanyaran megjegyzi — «mindig más könyvet látott nála», nem azokat, amelyekkel ő kedveskedett neki. Kéziratok részletet adott oda Antóniának Petőfi *Hóhér kötele* c. regényéből, majd elvitte hozzá az *Egy kép a forradalomból* c. magyar regényt, Jósika *Abafiját*, E. Kovács Gyula költeményeit, Jókai *Régi jó táblabírákját*, Garay verseit, Jósika és Beöthy (László? 1855, Zsigmond? 1855, Zsolt? 1871) beszélyeit. Néha fel is olvas neki, pl. Kölcsey emlékbeszédét Berzsenyiről, részleteket a Zrínyiászból.

Kassai műve szabályos önéletrajz, mely a legrégibb emlékektől az 1880-as évekig az időrend fonalán egyenletes ütemben halad, — néha nagyon is arra törekedve, hogy előadásmódja unalmassá ne váljék. A Szacs vay hagyatékának fejezetei nem egymásból folynak, inkább csak töredékek.

Kiadói eljárás mód tekintetében a Kozocsaé a helyesebb. Szabadon engedi érvényesülni Kassai önéletrajzát, csak a kötet végén, «Utószó» címen van segítségünkre pár lapnyi tömör összefoglalással s gondos névmutatóval. Ellenben Balassa Imre a kötet élére tette Szacs vayról szóló 113 lap terje-

delmű élet- és jellemrajzát; nemcsak nagyszabású, hanem szép is ez a dolgozat, de annyira kiaknázza Szaecsvay hagyaték-művét, hogy ez az utóbbi — a Balassa tanulmánya után olvasva — majdnem minden érdekességét elveszíti.

ZSIGMOND FERENC.

Debreceni Képes Kalendárium. 40. és 41. évfolyam. Szerkesztette Sőregi János. Debrecen, Méliusz, 1940. ill. 1941. N. 8-r., 233, 6; 172; 6 l.

«Irodalmiság és komoly tartalom», amit Révész Imrének az 1940-iki kötet elé írt bevezetője is hangoztat, megkívánják, hogy az először 1512-ben megjelent s legújabb folyamában is már négy évtized óta rendszeresen napvilágot látó debreceni kalendárium fiatalabb hajtásairól e helyt, s annál inkább megemlékezzünk, mert mind a két kötetben vannak tudományunkat is érintő cikkek. Ezek, de kevés kivétellel a többi is, helytörténeti vonatkozásúak. Vidéki városaink újabban, igen helyesen, a maguk multjának, s különösen művelődéstörténeti multjának kutatását karolják föl, s hol volna ez jogosultabb, mint Debrecenben. A kollégium és a Csokonai-kultusz a cikkeknek legszívesebben választott tárgya. Az 1940. évi kötetben érdemes tudósunk, Kardos Albert, Csokonai egyik igaz barátjának, Nagy Gábornak, Kazinczy (levelezéséből jólismert) ügyvédjének életrajzát közli és Csokonaival való kapcsolatait tárgyalja. Könyv- és kéziratgyűjteménye híres volt: a költő is jó hasznát látta. Hozzá írt levelei több mozzanatot őriztek meg a költő életéből. — Festetics György 25 forintos levelének — amelyet Csokonai már nehezen várt — érdekes történetét mondja el Monus Ferenc *Csokonai és a debreceni posta* c. cikke; ugyancsak Monus a másik kötetben Kántorné leveleinek kalandos útját beszéli el s megvédi a régi postát. Más lapra tartozik Gulyás Pálnak *A legelső Csokonai-életrajz* c. elmefuttatása, amely Domby Márton ismert Csokonai-életrajzát «fedezi föl» — miután annak megállapításait Toldy «felszippantotta», Haraszti Gyula «szétpasszírozta» — ezúttal «szellemtörténeti» tüneteménynek; meglepte Gulyást a derék fiskálisnak néhány fordulatossá kifejezése s máris «magasabbra emelkedik» szemében «Domby szellemtörténeti távlata.» Azé a Dombyé, aki Csokonai dalait semmibe se vette s költő-barátját igazában csak az Árpád-eposz gondolatáért becsülte sokra. Gulyás dolgozatából a *fölszippantás és szétpasszírozás* után elég lesz egy mondatot idéznünk: «Igenis, Csokonaiiban kezdődött (természetesen lényeges egyéni különbségek fenntartásával) egy Goethehez méltó világtávlát, olyan kozmopolitizmus, mely ugyanakkor csupa botanikus hajladozás, csupa mély vidék, csupa intim otthon maradt.» Ha még hozzátesszük, hogy Gulyás szerint «Csokonai mégis kinetikai tény maradt», akkor *ebből* a szellemtörténetből jogosan nem kérünk többet. Maradjon a Kalendárium inkább az olyan helytörténeti anyaggyűjtésnél, amilyen az Eötvös-család debreceni származásáról és kapcsolatairól bold. Zoltai Lajosnak, a kollégium diákszótáráról S. Szabó Józsefnek tollából olvasható, vagy amilyen az az ismeretlen latin diákvers, amelyet magyar fordításával ismertet D. Nagy Sándor: mindegyik egy-egy szerény adalék csupán, de a város és a kollégium történetének képéhez egy-egy halvány ecsetvonás. Ez utóbbi kettő már az 1941-iki kötetben van. Ugyanitt Kardos Albert Csokonai debreceni ikonográfiáját adja: jó volna helyi vonatkozásban is teljessé tenni,

de még szebb volna az egész Csokonai-ikonográfiát megalkotni. S ha már egy illusztrált, nagy Csokonai-kiadás reménye mindinkább eltűnik, hálásak volnánk, ha Debrecen Haranghynak «mintegy 80 tréfás és komoly» Csokonai-illusztrációját kiadná. — A jól szerkesztett Kalendáriumoknak egyes részletei azok a kis lexikoni szövegezésű cikkek, amelyek a város multjának egy-egy kiválóbb alakjáról, Fazekas Mihályról, vagy Szabolcskáról, Zoltai Lajosról, vagy Darkó Jenőről szólnak; Roncsik Jenő Komáromi János debreceni kapcsolatairól ír, Hegyaljai Kiss Géza pedig a négy reformátorról szól (Méliusz, Huszár Gál, Szenci Molnár Albert és Komáromi Csipkés György), akiknek szobra az egyetem előtt áll. A Kalendárium másirányú cikkeivel is gazdag.

KÜLCSÁR BÉLA.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1940-ik év irodalomtörténeti munkássága

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

- Abrányi Emil.** Abrányi Emil. Népszava. 111. sz.
Aczél Ilona. Cs. Ebeczki György. Cs. Aczél Ilona. Uj Idők. 299. l.
Janovics Jenő. Cs. Aczél Ilona. Pásztortűz. 175. l.
Rédey Tivadar. Cs. Aczél Ilona. Napk. 229. l.
Sebestyén Karl. Nachruf für Ilona Aczél. P. Lloyd. 57. reggeli sz.
 Cs. Aczél Ilona halála. 8 Orai Ujs. 54. sz.
Ady Endre. Ady Lajosné. Ady Endre levelesládájából. Hid. 13. sz.
Alvinczy Géza. Karácsony Érmindszenten. Uj Magyarság. 294. sz.
Andreánszky István. Mit mondott Tolsztoj Ady Endre verseiről. Népszava. 264. sz.
Carrare, Mily. Ady à Paris. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 69—74. l.
Csigy Sándor. Két Ady-émlék. Esti Kurir. 253. sz.
Dénes Zsófia. Élet helyett órák. (Egy fejezet Ady életéből.) 269 l. —
 Ism. Kozocsa Sándor. Irodört. 130—131. l. — f. g. Magyarország. 116. esti
 sz. — Balogh Edgár. Korunk. 714—715. l. — Kelet Népe. 11. sz. — y.
 P. Lloyd. 126. esti sz. — Lázár Béla. Koszorú. 7. köt. 39—43. l. — Schöpflin
 Aladár. Nyugat. 309—311. l. — Kozocsa Sándor. M. Női Szemle. 190. l. —
 H. J. Piarista Öregdiák. 7. sz. — Rádióélet. 27. sz. — K. K. Színházi Magazin.
 24. sz. — Film, Színház, Irodalom. 28. sz. — Sásdi Sándor. Pécsi Napló.
 VI. 26. sz. — «iz». Keleti Ujs. VIII. 18. sz. — Független Ujs. VIII. 16. sz. —
 (f. u.) Délmagyarország. VIII. 25. sz. — (Solti) Népszava. 140. sz. — (T. G)
 Nagyvárad. 1941. I. 22. sz.
Erdődy Elek. Ady Endre ébresztése. M. Nemzet. 21. sz.
Fiala Ferenc előadása Ady Endréről. Magyarság. 110. sz.
F. Gy. Ady Prágában. Kelet Népe. 6. sz.
Fodor József. A halottak élén. M. Nemzet. 266. sz.
Földessy, Jules. Le génie d'André Ady. Nouvelle Revue de Hongr.
 62. köt. 203—212. l.
Gosztonyi Lajos. Ady Endre Erdélye. Népszava. 217. sz.
Gy. Gömöri Jenő. Egy Ady-vers négy sora. Nyugat. 205—211. l.
Gulyás Pál. Ady Rómában. Prot. Szemle. 20—23. l.
Hegedűs Loránt. Ady és Tisza. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat.
 574—575. l. — V. L. Magyarország. 270. esti sz. — M. T. Magyarság. 287.
 sz. — Horváth Béla. Esti Kurir. 267. sz. — K. S. P. Lloyd. 268. esti sz. —
 Gogolák Lajos. M. Nemzet. 261. sz. — Lám Frigyes. M. Kultúra. II. 198—199. l.
M. Juhász Margit. Ady korának lélekválása és az új korszakuló
 költői irányai. Szabolcsi Szemle. 1—13. l.
Kalmár-Marón Ferenc. Egy ismeretlen Ady-vers története. M. Nemzet.
 123. sz.
Kardos László. Az Ady—Rákosi vita. Debrecen. — Ism. t. P. Lloyd.
 122. sz. — (—s.) Libanon. 62. l. — Ujs. 151. sz. — (ty.) Esti Kurir. 119. sz.
Kárpáti Aurél. Ady emlékezete. Ujs. 24. sz.
Mátyás Ferenc. Látogatás az érmindszenti kúrián. Esti Kurir. 229. sz.
Móricz Zsigmond. Ady-kor — volt. Kelet Népe. 10. sz.
Nagy Mária. Ady és Csinszka. M. Nők Lapja. 12. sz.

(dr. nyg.) Bilkey Irén elmondja Ady Endrével való ismeretségének történetét. Pest. 296. sz.

Plinius. Kié az Ady-vagyon? Ujs. 170. sz.

Reményi József. Neworleansi képeslap. M. Nemzet. 61. sz.

Rónai, Paul. Rencontre avec Jehan Rictus, un maître d'André Ady. Nouvelle Revue de Hongrie 62. köt. 75—78. l.

s. b. s. Ady—Mendozában. M. Nemzet. 92. sz.

Cs. Szabó László. A Királyhágón — Ady Endrénél. Híd. 7. sz.

Számadó Ernő. Baloldali költő volt-e Ady Endre? Fáklya. 4. sz.

Szerb, Antoine. Vingt ans après Ady... Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 62—68. l.

Thérive, André. Deux poèmes parisiens d'André Ady. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 213. l.

Varga István. Egy ismeretlen Ady-versszak. Híd. 7. sz.

(V—ó.) Ady évforduló. Magyarország. 22. reggeli sz.

Wallesz Jenő. Ady közbeszól. Ujs. 119. sz.

Zathureczky Zs. László. Román író Adyról. Vasárnap. 100—101. l.

Zsolt Béla. De Ady Endre ne beszéljen... Ujs. 24. sz.

Az Ady-család élő tagjai. Új Magyarság. 99. sz.

«De Ady Endre ne beszéljen.» Magyarország. 23. esti sz.

Kiadatlan Ady költeményt talált Medgyaszay Vilma egy régi sűgőkönyvében. Híd. 4. sz.

A tizenhatéves Csinszka ismeretlen levelei az ismeretlen Ady Endréről. M. Nemzet. 278. sz.

Ady Lajos. Földessy Gyula. Ady Lajos. Kelet Népe. 10. sz.

G. P. Ady Lajos. Irodört. 138—139. l.

J. I. Ady Lajos. Prot. Tanügyi Szemle. 187. l.

Nagy Andor. Ady Lajos életregénye. Esti Kurir. 90. sz.

Schöppfán Aladár. Ady Lajos. Nyugat. 262. l.

Ady Lajos meghalt. M. Nemzet. 85. sz.

Meghalt Ady Lajos. Népszava. 88. sz.

Agárdy Zsigmond. Vadorzók erdejéből. (Versek.) — Ism. Új Nemzedék. 126. sz.

Agoston Ernő. Megtérés. (Versek.) — Ism. K. L. Népszava. 163. sz.

Álgai Pál. Engem az Isten megérintett. (Versek.) — Ism. — ó. Élet. 614. l.

Amade László. Gálos Rezső. Ismeretlen Amade-versek. IK. 283—289. l.

Ambrus Zoltán. Illés Endre. Mérték és példa. (Jegyzetek Ambrus Zoltánról.) Nyugat. 458—462. l.

Amon Vilmosné. Az út vége. (Regény.) 157 l. — Ism. Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 94. l. — Ölbey Irén. M. Asszony. 20. l. — Kerékgyártó Imre. Nemzeti Ujs. 292. sz.

Ányos Pál. Timár Kálmán. Verseghy vagy Ányos miseéneke? IK. 391—392. l.

Apáczai Cseri János. Berkó Sándor. Apáczai Cseri János. Népszava. 279. sz.

Illés Endre. Apáczai Cseri János. Új Magyarság. 159. sz.

Apáthy István. Ligeti Ernő. Apáthy István. Pásztortűz. 10—14. l.

Áprily Lajos. A láthatatlan írás. (Versek.) — Ism. Hungarus Viator. M. Lélek. 92. l.

Aradi Zsolt. A játékos fia. (Regény.) 232 l. — Ism. K. B. Nemzeti Ujs. 72. sz. — Marconnay Tibor. Magyarság. 78. sz. — Fáklya 5. sz. — U. E. Élet. 375. l. — TH. P. Lloyd. 76. esti sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 160. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 281. l. — T. G. Kat. Szemle. 220. l. — M. Szemle. 39. köt. 54. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 47. l. — Vasárnap. 342. l. — Marék Antal. Napk. 371—372. l. — Új Nemzedék. 68. sz. — Makay Gusztáv. Diárium. 92. l. — Makay Gusztáv. Vigilia. 301—302. l. — András Károly. Új Élet. 208. l. — Tóth Béla. Prot. Szemle. 398. l.

Aranka György. Jancsó Elemér. Erdély Kazinczyja. Nyugat. 420—425. l.

U. az. Kétszázéves külföldi útleírás. Páasztortűz. 46—52. l.

- Arany János.** *Babay József.* Arany János lábnyomán. M. Nemzet. 142. sz. *Baráth Ferenc.* Film készül a Toldi-trilógiából. Magyarország. 88. reggeli sz.
- Császár Elemér.* Arany János. 159 l. — *Ism. Zlinszky Aladár.* IK. 394—395. l.
- Gyomlay Gyula.* Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős verssoraiiban. 54 l. — *Ism. Berczik Árpád.* IK. 400—401. l.
- Lengyel Miklós.* Hamlet monológiájának hatása Aranyra és Vörösmartyra. Irodört. 16—17. l.
- Lesták Emma.* Arany János «Toldi»-ja és Sládkovič András «Detvan»-a. 39 l. — *Ism. Melich János.* IK. 401—403. l.
- *os.* Nagyszalontán Arany János nyomában. Uj Magyarság. 204. sz.
- *r—* Látogatás a nagyszalontai Arany-múzeumban M. Nemzet. 229. sz.
- Sonkoly István.* Arany János és a zene. Nagykörös. — *Ism. Lakatos István.* Erd. Helikon. 711. l.
- Voinovich Géza.* Arany János életrajza. 3. köt. — *Ism. Pap Károly* Debreceni Szemle. 33—40. l.
- Zilahy Lajos.* Arany János és a magyar sorskérdés. Bpesti Szemle. 259. köt. 108—112. l.
- Arany János Toldija japán fordításban. Tükör. 413. l.
- Arany Toldija japán nyelven. Népszava. 90. sz.
- Toldi japánul. Koszorú. 6. köt. 204. l.
- Toldi Miklós — Japánban. Pest. 90. sz.
- Arany László.** *Zsoldos Jenő.* Arany László és az Izraelita Magyar Egylet. Libanon. 46—47. l.
- Arkauer István.** *G. P. Arkauer István.* Irodört. 89. l.
- Aszlányi Károly.** Péter. Egy tisztességes ember komédiája. 3. fv. Víg-színház. 1939 dec. 22. — *Ism. Keresztury Dezső.* Jelenkor. 3. sz. — *Schöppflin Aladár.* Tükör. 112. l. — *Saad Béla.* M. Kultúra. 14. l. — *Szira Béla.* Kat. Szemle. 88. l. — *Kárpáti Aurél.* M. Nők Lapja. 2. sz. — *Schöppflin Aladár.* Nyugat. 108. l. — *Ebeczki György.* Uj Idők. 37. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 120. l.
- Asztalos István.** Elmondja János. (Regény.) 183 l. — *Ism. Pusztai-Popovits József.* Uj Élet. 140—141. l. — *U. E. Élet.* 376. l. — *Köczogh Ákos.* M. Élet. 7. sz. — *Somjen Gyula.* M. Kultúra. 13. l. — *Kardos László.* Nyugat. 103. l. — *Posszonyi László.* Vigilia. 191—192. l. — *Borbély László.* M. Prot. Lapja. 23. l. — *Pusztai P. József.* Napk. 159—160. l. — *M. Nemzet.* 53. sz. — *Fehér Gábor.* Prot. Szemle. 318—319. l. — *(L. H.) Ung. Jahrb.* 360—361. l.
- Pusztai-Papovits József.* Asztalos István. M. Út. 12. sz.
- Asztalos Miklós.** Alibi. (Regény.) — *Ism. y. P. Ployd.* 67. reggeli sz. — *Kállay Miklós.* Nemzeti Ujs. 72. sz. — *T. G. Élet.* 795. l. — *Tükör.* 231. l. — *Vitnyédi Németh István.* M. Kultúra. II. 25. l. — *Szabó Richárd.* Prot. Szemle. 317—318. l.
- Babay József.** Furulyaszó. Falusi komédia 3. fv. Nemzeti Színház, 1940 ápr. 13-án. — *Ism. K. E. Élet.* 365. l. — *Schöppflin Aladár.* Tükör. 273. l. — *Saad Béla.* M. Kultúra. 142. l. — *Szira Béla.* Kat. Szemle. 215—216. l. — *Kárpáti Aurél.* M. Nők. Lapja. 43. sz. — *Schöppflin Aladár.* Nyugat. 269—270. l. — *á. v. M. Asszony.* 48. l. — *Huszár Miklós.* Uj Idők. 462—463. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 280—282. l. — *Kenyeres Imre.* Diárium. 69. l.
- Babits Mihály.** 1. Jónás könyve. (Vers.) — *Ism. Vajda Endre.* Prot. Szemle. 142—145. l. — *Gyergyai Albert.* Jelenkor. 2. sz. — *Vass László.* Magyarország. 1. esti sz. — *Jankovich Ferenc.* Kelet Népe. 7. sz. — *Tükör.* 69. l. — *Pap Gábor.* Korunk. 181—182. l. — *Szirmai Károly.* Kalangya. 99—101. l. — *Sötér István.* M. Szemle. 39. köt. 82—89. l. — *Rédey Tivadar.* Nyugat. 1—4. l. — *Just Béla.* Vigilia. 75. l. — *Nouvelle Revue de Hongr.* 62. köt. 334. l. — *(L. H.) Ung. Jahrb.* 357—358. l. — *2. Keresztülkasul az életemen.* (Önéletrajz.) — *Ism. Szentimrei Jenő.* Korunk. 88—90. l.
- Babits Mihály.* En traduisant Dante... Nouvelle Revue de Hongrie. 62. köt. 286—292. l.

- Boku Ladislao.* II Premio San Remo. Corvina. 249—250. l.
Carlo Formichi. Ötvenezzer lírás olasz írói díjat nyert Babits Mihály. Magyarország. 45. esti sz.
- Illés Endre.* Babits Mihály. Nyugat. 483—495. l.
Katona Jenő. Babits Mihály olasz kitüntetése. M. Nemzet. 46. sz.
U. az. Babits Mihály új versei. M. Nemzet. 64. sz.
- Kovács László.* Babits Mihály kisebb műfordításai. Erd. Helikon. 488—490. l.
Mihály László. A San Remo-i irodalmi díj magyar győztese. Napk. 215—216. l.
- P. G. Magyar Dante.* Ország Útja. 115—116. l.
Preszly Elemér. Babits Mihály. Jelenkor. 7. sz.
Rónay György. Babits a fordító. Nyugat. 50—51. l.
Cs. Szabó László. A San Remó-i díj. Nyugat. 115. l.
 Babits Mihály. Diárium. 19. l.
 Babits Mihály. Kelet Népe. 5. sz.
 A propos du prix de San Remo. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 284—285. l.
- Tűnt idők nyomában. M. Élet. 1. sz.
- Bajor Gizi.* *Szentgyörgyi Ferenc.* Beszélgetés Bajor Gizivel. Ünnepek. 7. sz.
Bajza József. *Zsigmond Ede.* Bajza József. Népszava. 186. sz.
- Baksay Sándor.* *Merényi Oszkár.* Baksay Sándor levele Kozma Andorhoz. IK. 245. l.
- Balassa Bálint.* *Kerékgyártó Imre.* Balassa Bálint korunk tükrében. M. Kulturszemle. 11. sz.
- R. Kiss Ibolya.* Balassa Bálint. Új Magyarország. 160. sz.
Varjas Béla. Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása. M. Könyvszemle. 105—126. l. Klny is.
- Waldapfel József.* Magyarország sorsának XVI. századi lengyel visszhangjához. ÉPhK. 197—211. l.
- Balassa Imre.* Déryné. (Regény.) — *Ism. Izsáky Margit.* M. Nemzet. 256. sz. — *L. V. P. Hirl.* 265. sz. — (a. i.) *Esti Kurir.* 260. sz. — 8 Órai Ujs. 248. sz. — (—ozs.) *Uj Nemzedék.* 254. sz. — *K. B. Nemzeti Ujs.* 254. sz. — (d.) *Uj Magyarország.* 256. sz. — *P. Lloyd.* 262. reggeli sz. — *Népszava.* 261. sz.
- Balassa József. G. P.* Balassa József. Irodört. 139. l.
 Meghalt Balassa József hírlapíró. Pest. 106. sz.
- Balázs Ferenc.* A rög alatt. (Regény.) Féja Géza előszavával. — *Ism. Fáklya.* 1. sz. — *András Károly.* Új Élet. 111. l. — *Órsy Attila.* M. Élet. 6. sz. — *Posszonyi László.* Vigilia. 189—190. l. — *Látos Sándor.* Ref. Élet. 8. sz. — *Hanskarl Erzsébet.* Jelenkor. 21. sz.
- Páldy Róbert.* Balázs Ferenc. M. Lélek. 384—386. l.
- Bán Aladár.* Uráli dalok. (Versek.) — *Ism. Mihály László.* Napk. 166. l.
- Bánffy Miklós.* Darabokra szaggattatol. (Regény.) 341 l. — *Ism. Csuka Zoltán.* Láthatár. 246—247. l. — *Jelenkor.* 17. sz. — *Fáklya.* 7. sz. — *Kelet Népe.* 14. sz. — *Thurzó Gabriel. P. Lloyd.* 140. esti sz. — *M. Szemle.* 39. köt. 160. l. — —gyl. Ref. Élet. 25. sz. — *T. G. Napk.* 425—426. l. — *Bethlen Margit.* Ünnepek. 14. sz. — *Uj Nemzedék.* 125. sz. — *Nemzeti Ujs.* 123. sz. — *Makkai Sándor.* Erd. Helikon. 712—718. l. — *Kézai Béla.* M. Kultúra. II. 76—78. l.
- Bangha Béla.* *Alszegehy Zsolt.* A szónok Bangha. M. Kultúra. 175—177. l.
- Bakos Ákos.* P. Bangha Béla meghalt. Pest. 97. sz.
 G. P. Bangha Béla. Irodört. 139—140. l.
- Katona Jenő.* Bangha Béla. M. Nemzet. 94. sz.
- Kühár Flóris.* Bangha Béla. Kat. Szemle. 225—226. l.
- Bánhidny Antal.* Pilóta lettem. (Regény.) — *Ism. Esti Kurir.* 255. sz. — *Uj Nemzedék.* 258. sz. — (AvS.) *P. Lloyd.* 268. esti sz. — *K. E. Élet.* 935. l.
- Barabás Gyula.* 1. Kőd a Maroson. (Regény.) 216, 200 l. — *Ism. Pest.* 122. sz. — *Vass László.* Magyarország. 184. esti sz. — —y. *P. Lloyd.* 118. esti sz. — *Meggyes Ede.* Kat. Szemle. 315. l. — *M. Szemle.* 39. köt. 160. l. — *Mihályi Ernő.* Pannonh. Szemle. 382. sz. — ifj. *M. Gy. Ref. Élet.* 26. sz. —

M. E. Vasárnap. 283. l. — Benedek, Marcell. Uj Idők. II. 14. l. — Vitayédi Németh István. M. Kultúra. II. 25. l. — Uj Magyarság. 133. sz. — 8 Órai Ujs. 118. sz. — Ujs. 121. sz. — Lendvai István. M. Nemzet. 140. sz. — K. Nemzeti Ujs. 126. sz. — Németh László. Uj Élet. 11. sz. — E. K. Élet. 1038. l. — 2. Vihar Erdélyben. (Regény.) 343 l. — Ism. —rf— Kat. Szemle. 476. l. — J. Ref. Élet. 39. sz. — Ujs. 250. sz. — M. L. Esti Kurir. 269. sz. — Uj Nemzedék. 267. sz. — Uj Magyarság. 254. sz. — n. P. Lloyd. 256. reggeli sz.

Barabás Pál. 1. Esküvő után. (Regény.) — Ism. Ujs. 292. sz. — 2. Szeressük egymást. (Regény.) — Ism. E. K. Élet. 614. l. — (—n.) P. Lloyd. 128. esti sz.

Barát Endre. Az átkozott hegedűs. (Paganini életregénye.) — Ism. t. P. Lloyd. 61. esti. sz. — Ujs. 50. sz. — Esti Kurir. 54. sz.

Barsai Ábrahám. Clauser Mihály. Barsai Ábrahám két verse a lipcsei «Neues Allgemeine Intelligenzblatt für Literatur und Kunst»-ban. Irodort. 172. l.

Bárd Miklós levelei és életrajza. — Ism. (v) Magyarország. 185. esti sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 182. reggeli sz. — (p. h. r.) Esti Kurir. 182. sz. — Uj Nemzedék. 244. sz.

Merényi Oszkár. Bárd Miklós. Pap Károly bevezetésével. Kaposvár. 172 l. — Ism. A. Zs. Irodort. 76—77. l. — Várkonyi Nándor. Pannonia. 144—147. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 15. l.

U. az. Hebbel-motivum Bárd Miklós Vezeklés c. versesregényében. IK. 80—81. l.

Barkóczy Ferenc. Csery-Clauser Mihály. Batsányi Barkóczyról. Irodort. 173—174. l.

Barrabás Tibor. Címírók. (Novellák.) — Ism. Pög. Kelet Népe. 13. sz. — (ai.) Népszava. 92. sz.

Bársony István. Molnár Péter. Bársony István. Pécs. 44 l.

Barta Miklós. Verőfény. (Novellák.) — Ism. Pálmai Kálmán. M. Élet. 9. sz. — Magyarság. 176. sz. — y. Ref. Élet. 35. sz. — M. Út. 31. sz. — Pallos László. M. Kultúra. II. 62-63. l.

Bártfay László. Tolnai Gábor. A kortárs. Jelenkor. 6. sz.

Bartha András. Felmondás. (Versek.) — Ism. Veres Péter. Kelet Népe. 9. sz. és 11. sz.

Batsányi János. Csery-Clauser Mihály. Batsányi Barkóczyról. Irodort. 173—174. l.

Hankiss János. Batsányi ismeretlen olasz fordítása. Irodort. 108-114. l.

Koroda Miklós. Búcsú. Uj Idők. II. 248-251. l.

Tempefői. Két költő sírdombja között. M. Nemzet. 202. sz.

Vértes József. Batsányi János hamvai. M. Nemzet. 110. sz.

Báttaszéky Lajos. G. P. Báttaszéky Lajos. Irodort. 89. l.

Beczássy Judith. Oblomov. Színmű 3 fv. Gonesarov regényének felhasználásával. Vigaszínház, 1940 jan. 27-én. — Ism. Dedinszky Gizella. M. Női Szemle. 67. l. — Saád Béla. M. Kultúra. 45. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 122. l. — Kárpáti Aurél. M. Nők Lapja. 5. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat. 147. l. — Rédey Tivadar. Napk. 169-170. l.

Benamy Sándor. Állampolgár voltam Közép-Európában. (Regény.) 91 l. — Ism. (sz.) Jelenkor. 15. sz. — M. Szemle. 39. köt. 16. l.

Bene Ferenc. G. P. Bene Ferenc. Irodort. 140. l.

Benkő József. Gálos Rezső. Benkő József. Búvár. 524—528. l.

Benyovszky László. G. P. Benyovszky László. Irodort. 140. l.

Berczeli A. Károly. Hippia. Magyarország. 168. reggeli sz.

Berda József. Sötétség. (Versek.) — Ism. Kósa János. Ország Útja. 32. l.

Berde Mária. Lagerlöf Zelma levele Berde Máriához. Pásztortűz. 218. l.

Berend László. Éjféli jalkiáltás. (Versek.) — Ism. Komlós Aladár. Mult és Jövő. 93. l. — Kanizsai. Népszava. 198. sz.

Berend Miklósné 1. Aki kihullottak Isten tenyeréből. (Regény.) 452 l. — Ism. Vajda Endre. Prot. Szemle. 83-87. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 60. l. — 2. Hazádnak rendületlenül. (Regény.) — Ism. K. S. P. Lloyd. 222. esti

- sz. — Domján János. Ref. Élet. 39. sz. — Esti Kurir. 126. sz. — B. A. M. Nemzet. 135. sz. — 2. Boszorkánytánc. (Regény.) 2. kiad. — Ism. Esti Kurir. 264. sz.
- Beretvás Hugó. G. P.** Beretvás Hugó. Irodört. 89. l.
- Berényi László.** Tisztítótüz. (Regény.) 256 l. — Ism. Élet. 483. l. — Kat. Szemle. 345. l.
- Berey József. G. P.** Berey József. Irodört. 140. l.
- Béri-Kovács Győző.** Lázadás az Andrássy-úton. (Versek.) — Ism. Ujs. 262. sz.
- Bernáth Lajos.** Názáreti Jézus. (Költői elbeszélés.) Dunaharaszti. 258 l. — Ism. P. Szalóczy Pelbárt. Kat. Szemle. 93. l.
- Berzeviczy Albert.** *Szász Károly*. Emlékezés Berzeviczy Albertre. Bpesti Szemle. 258. köt. 61-73. l.
- Berzeviczy Gergely.** *Aldobolyi Nagy Miklós*. Berzeviczy Gergely. Prot. Szemle. 245-250. l.
- Máté István.** Berzeviczy Gergely. Népszava. 140. sz.
- Berzsenyi Dániel.** Berzsenyi-breviárium. Szerk.: Vajthó László. (M. Irod. Ritkaságok. 45. sz.) 172 l. — Ism. K. P. Irodört. 133. l.
- Erdődy Elek.** Az élő Berzsenyi. Ujs. 240. sz.
- Kemény Gábor.** Berzsenyi Dániel. Nevelésügyi Szemle. 3. sz.
- Kerényi Károly.** Az ismeretlen Berzsenyi. 36 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 301-302. l. — t. P. Lloyd. 135. reggeli sz.
- Lengyel Miklós** Berzsenyi Dániel egyik költeményének hatása Vörösmarty Mibályra. Irodört. 69-72. l.
- Merényi Oszkár.** Berzsenyi Dániel. Kaposvár. — Ism. z. f. gy. Napk. 65. l.
- Bessenyei György.** *Kemény Gábor*. Bessenyei. Nevelésügyi Szemle. 9. sz.
- May István.** Bessenyei és Szentjóni Szabó Bihar vármegye közgyűlésén. IK. 383-388. l.
- Cs. Szabó László.** Bessenyei György. Új Idők. 561-563. l.
- Szohor Pál.** Bessenyei emlékezete. Szabolcsi Szemle. 95-97. l.
- Bessenyei emléke. Kőszorú. 6. köt. 254. l.
- Bessenyei György hamvainak ünnepélyes elhelyezése. Szabolcsi Szemle. 186-187. l.
- Bethlen Kata.** *Németh László*. Bethlen Kata. Kelet Népe. 6. sz.
- Bethlen Margit grófnő.** Morzsák. (Novellák.) — Ism. Tóth Béla. Prot. Szemle. 29-30. l. — M. Nemzet. 66. sz.
- Bethlen Vilma. G. P.** Bethlen Vilma. Irodört. 177. l.
- Bibó Lajos.** 1. A lélek megmenekül. (Regény.) 296 l. — Ism. (b. i.) Esti Kurir. 20. sz. — B. A. M. Nemzet. 84. sz. — Makay Gusztáv. Diárium. 60. l. — (L. H.) Ung. Jahr. 358. l. — 2. Halovány virág. (Regény.) — Ism. Pest. 125. sz. — Ünnepek. 13. sz. — P. Lloyd. 135. reggeli sz. — —ár—án. Magyarság. 168. sz. — (d.) Új Magyarság. 144. sz. — Ujs. 125. sz. — Esti Kurir. 134. sz. — (r.) Új Nemzedék. 124. sz. — —ba. Nemzeti Ujs. 123. sz. — 3. Sasfészek. Színmű 3. fv. Nemzeti Színház, 1940 febr. 3-án. — Ism. Keresztury Dezső. Jelenkor. 4. sz. — Schöpfung Aladár. Tükör. 153. l. — Dedinszky Gizella. M. Női Szemle. 68. l. — Saád Béla. M. Kultúra. 62-63. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 121. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 146-147. l. — Ruzitska Mária. Új Idők. 195. l. — Rédey Tivadar. Napk. 169. l. — 4. Az utolsó kaland. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 291. sz. — (kin.) Új Nemzedék. 258. sz. — Új Magyarság. 268. sz. — (f. m.) Népszava. 285. sz.
- Biki Ferenc. G. P.** Biki Ferenc. Irodört. 140. l.
- Blum Virágh Géza. G. P.** Blum Virágh Géza. Irodört. 140. l.
- Bod Péter** Önéletírása. Kiadta: Jancsó Elemér. Kolozsvár. — Ism. Iványi Ferenc. Ref. Élet. 32. sz. — Pogány Ö. Gábor. Ország Útja. 301. l.
- Jancsó Elemér.** Bod Péter önéletírása. Pásztortűz. 292-296. l.
- Bodás János.** Gyalogút. (Versek.) — Ism. M. T. Magyarság. 176. sz. — My. Ref. Élet. 36. sz. — Gombos Gyula. M. Út. 25. sz.
- Bodnár Zsigmond.** *Jóó Tibor*. Bodnár Zsigmond. Nyugat. 199-204. l.
- Bogyós Ottó. G. P.** Bogyós Ottó. Irodört. 89. l.

Bóka László. Magyar agapé. (Versek.) 64 l. — Ism. M. Szemle. 39. köt. 438. l. — Devecseri Gábor. Ország Útja. 215—216. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 184. l.

Bokányi Dezső. G. P. Bokányi Dezső. Irodört. 141. l.

Bókay János. 1. Mario. (Regény.) — Ism. Pest. 125. sz. — Az író munkájáról. Koszoru. 6. köt. 243. l. — (—ő.) 8 Órai Ujs. 125. sz. — (b. m.) Esti Kurír. 149. sz. — Uj Nemzedék. 124. sz. — (k. b.) Nemzeti Ujs. 123. sz. — Divinyi Mihály. Diárium. 132. l. — 2. Feleség. Vigj. 3 fv. Nemzeti Kamara Színháza, 1939 nov. 8. — Ism. Schöppflin Aladár. Tükör. 64—65. l. — Dedinszky Gizella. M. Női Szemle. 34. l. — 3. Első szerelem. Vigj. 3 fely. Vígsház. 1940 márc. 23-án. — Ism. Schöppflin Aladár. Tükör. 272—273. l. — Saád Béla. M. Kultúra. 126. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 216—217. l. — Kárpáti Aurél. M. Nők Lapja. 11. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat. 268—269. l. — Ebeczki György. Új Idők. 494. l. — Rédey Tivadar. Napk. 282. l. — 4. Négy asszonyt szeretek. Komédia 3 fv. Nemzeti Színház, 1940 dec. 7-én. — Ism. Némethi László. Híd. 12. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 254. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 200. l. — Th. G. Élet. 1058. l.

Boksay Antal, vitéz. A fogoly repülőtiszt. (Regény.) — Ism. (—bó.) 8 Órai Ujs. 85. sz.

Bónyi Adorján. Öméltósága. (Regény.) — Ism. Uj Nemzedék. 290. sz. — M. Nemzet. 272. sz.

Borbély László. 1. A tengeri medve. (Elbeszélések.) 204 l. — Ism. K. S. Kat. Szemle. 315. l. — Uj Nemzedék. 163. sz. — 8 Órai Ujs. 119. sz. — Ujs. 121. sz. — K. Gy. M. Nemzet. 144. sz. — —s. Nemzeti Ujs. 126. sz. — (—nd.) Népszava. 122. sz. — Pallós László. M. Kultúra. II. 111. l. — 2. Magyar fiú Kongóban. (Regény.) — Ism. M. M. Prot. Szemle. 160. l.

Bornemisza Péter. Főja Géza. Magyar Példa. Híd. 12. sz.

Schulek Tibor. Bornemisza Péter. XII, 450 l. — Ism. M. Szemle. 38. köt. 108. l. — Gálos Rezső. Pannonia. 137-139. l. — G. R. Pannonh. Szemle. 234. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 15. l. — Harsányi András. M. Könyvszemle. 195—201. l.

Zoványi Jenő. Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes munkáit? M. Könyvszemle. 271—272. l.

Bornemisza Péter. Kelet Népe. 20. sz.

Borostyáni Nándor. Kozma Antal. Borostyáni Nándor párizsi magyar-francia folyóirata negyven évvel ezelőtt. Debr. Szemle. 85—90. l.

Bors Emil. G. P. Bors Emil. Irodört. 141. l.

Bóta Ernő. G. P. Bóta Ernő. Irodört. 42. l.

Bozzay Margit. 1. A lecke vége. (Regény.) — Ism. Vajda Endre. Prot. Szemle. 83—87. l. — 2. Egy pár selyemharisnya. (Regény.) — Ism. Pest. 149. sz. — Ujs. 151. sz.

Bőződi György. Romlás. (Regény.) 2 köt. — Ism. Tatay Sándor. M. Élet. 6. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat. 399. l. — Erneyi Gáspár. Láthatár. 182—183. l.

Brassai Sámuel. S. Csengery Ilona. Kolozsvári emlékek. Tükör. 463. l. Breyer István. G. P. Breyer István. Irodört. 177. l.

Brisits Frigyes. Brisits Frigyes kitüntetése. Nemzeti Ujs. 5. sz.

Brisits Frigyes — tanügyi főtanácsos. Uj Nemzedék. 5. sz.

Bródy Lili. Fehér tanuló. (Regény.) — Ism. Vajda Endre. Prot. Szemle. 83—87. l. — Steiner Lenke. Libanon. 26—27. l.

Brutus Mihály. Papp Márta. Brutus Mihály és Báthory István magyar humanistái. 87 l. — Ism. G. K. Irodört. 131. l.

Buttykay Antal. G. P. Buttykay Antal. Irodört. 141. l.

Csajthay Ferenc. G. P. Csajthay Ferenc. Irodört. 141. l.

Csajthay Ferenc halála. Koszoru. 6. köt. 248—249. l.

Franz v. Csajthay. † P. Lloyd. 73. reggeli sz.

Csanády György. I. N. R. I. Húsvéti misejáték 3 részben. Nemzeti Színház, 1940 márc. 17-én. — Ism. Keresztury Dezső. Jelenkor. 7. sz. — Schöppflin Aladár. Tükör. 228—229. l. — Saád Béla. M. Kultúra. 126. l. — Szira Béla.

Kat. Szemle. 166—167. l. — Kárpáti Aurél. M. Nők Lapja. 10. sz. — Ruzitska Mária. Új Idők. 383. l. — Rédey Tivadar. Napk. 227—228. l.

Császár Elemér. *Agyagfalvi Hegyi István.* Császár Elemér sirjánál. (Költemény.) Koszorú. 7. köt. 4—5. l.

Cs. K. Császár Elemér. Új Idők. II. 57. l.

G. B. Meghalt Császár Elemér. Irodört. 137. l.

G. P. Császár Elemér. Irodört. 177—179. l.

Havas István. Császár Elemér ravatalánál. Koszorú. 7. köt. 2—3. l.

Kéký Lajos. Császár Elemér. IK. 321—325. l.

Kornis Gyula. Császár Elemér. Bpesti Szemle. 258. köt. 163—165. l.

U. az. Gyászbeszéde Császár Elemér ravatalánál. Akad. Ért. 410—413. l.

Romhányi Gyula. Császár Elemér. Diárium. 189—190. l.

Szinnyei Ferenc. Császár Elemér és a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. IK. 368. l.

[*Voinovich Géza*]. A föltitkár megemlékezései elhunyt tagokról. Akad. Ért. 405—406. l.

—y. Császár Elemér. P. Lloyd. 150. reggeli sz.

Császár Elemér emléke. Koszorú. 7. köt. 57. l.

Császár Elemér halála. Koszorú. 7. köt. 54—56. l.

Császár Elemér meghalt. M. Nemzet. 134. sz.

Császár Elemér meghalt. P. Hirl. 150. sz.

Császár Elemér meghalt. Új Nemz. 150. sz.

Császár Elemér meghalt. Nemzeti Ujs. 150. sz.

Császár Elemér meghalt. Új Magyarország. 150. sz.

Császár Elemér pályafutása. Koszorú. 7. köt. 56—57. l.

Császár Elemér temetése. Ujs. 152. sz.

Meghalt Császár Elemér. Magyarország. 150. esti sz.

Csathó Kálmán. 1. Szita-utca 25. (Regény.) — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 12—13. l. — 2. Vadászszákmány. — Ism. Magyarország. 291. esti sz. — Pest. 279. sz. — Új Nemzedék. 286. sz. — S. P. Lloyd. 281. esti sz. — M. Nemzet. 264. sz. — Népszava. 285. sz. — Ujs. 282. sz. — 3. Első osztályon. (Regény.) 320 l. — Ism. (L. H.) Ung. Jahrb. 358. l.

Cseh Béla. Daróctól a talárig. (1919—1939.) Komárom. 160 l. — Ism. Kéký Lajos. Bpesti Szemle. 258. köt. 241—244. l.

Csia István Versei. — Ism. 8 Órai Ujs. 289. sz. — Új Nemzedék 290. sz. — Új Magyarország. 289. sz.

Csighy Sándor. Bujdosó lángok. (Versek.) 112 l. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 63. l.

Csiký Gergely. *Turóczi-Trostler József.* Cifra nyomorúság. Libanon. 47—48. l.

Csokonai Vitéz Mihály. A lélek halhatatlansága. Debrecen. — Ism. —y. Ref. Élet. 34. sz. — Kulcsár Adorján. Diárium. 104. l.

Écsy Ö. István. A Csokonai irodalom 1908-tól 1938-ig. IK. 170—180. l. — Pótlás ugyanahhoz. U. o. 297. l.

Gulyás Pál. A legelső Csokonai-életrajz. Debrecen. — Ism. Kelemen János. Kelet Népe. 6. sz. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 319. l.

Kardos Albert. Csokonai-antológiák. Irodört. 174—176. l.

U. az. Mikor járt Csokonai «trocheus-lábakon». Debreceni Szemle. 198—200. l.

Ortutay Gyula. Fedics Mihály meséje Csokonairól. Nyugat. 288—290. l.

Szemző Piroška. Egy könyv életrajza. Tükör. 200—204. l.

Csuka Zoltán. Sötét idők árnyékában. (Versek.) 2^o 48. l. — Ism. Hungarus Viator. M. Lélek. 92. l. — (K.) Kat. Szemle. 57. l. — Sziklay László. Szabolcsi Szemle. 84—85. l. — Flórián Tibor. Pásztortűz. 116—117. l. — Szabó István. Erd. Helikon. 178—179. l.

Szirmay Károly. Csuka Zoltán költészete. Kalangya. 119—122. l.

Czakó Tibor. Fekete kenyéren. (Versek.) Novi Sad. [Újvidék.] — Ism. Weöres Sándor. Kalangya. 129—130. l. — (Cs. Z.) Láthatár 68. l.

- Czakó Zsigmond.** *Solt Andor.* Czakó Zsigmond, a tépett lélek. Irodört. 49—63. l.
- Czél Jenő.** *G. P.* Czél Jenő. Irodört. 89. l.
- Czikle Valéria Gy.** Triolettek. (Versek.) — *Ism.* Geréb László. Vigilia. 264—265. l. — Kiss Tamás. Nyugat. 519. l. — *Esti Kurir.* 128. sz. — *Uj Nemzedék* 144. sz. — *B. A. M. Nemzet.* 159. sz. — *Nemzeti Ujs.* 126. sz. — *Ünnep.* 15. sz.
- Czillinger Loránt.** Lucifer tragédiája. (Drámai költemény.) — *Ism.* R. Sz. I. *Uj Magyarság.* 234. sz.
- Czirák Imre.** Muskátli. (Szinjáték.) — *Ism.* Kass László. Kalangya. 1—6. l.
- Dadányi György.** Csordás voltam Paraguaiban. (Életregény.) — *Ism.* (d.) *Uj Magyarság.* 27. sz. — Ruzskabányai Elemér. Diárium. 35. l.
- Dallos Sándor.** 1. Mezei mirákulum. 368. l. — *Ism.* (b.) Pest. 124. sz. — Jelenkor. 14. sz. — M. Szemle. 39. köt. 161—162. l. — P. P. Lloyd. 204. esti sz. — Rezek S. Román. Pannonh. Szemle. 313—314. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 79. l. — gy. — Ref. Élet. 23. sz. — Vasárnap. 210. l. — Fábán István. Napk. 421—422. l. — Dövényi Nagy Lajos. *Uj Magyarság.* 123. sz. — *Ujs.* 122. sz. — *Uj Nemzedék.* 122. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 77. l. — Büjti László. *Uj Élet.* 238. l. — Meggyes Ete. Vigilia. 358—359. l. — (L. H.) Ung. Jahrb. 358—359. l. — 2. Fehér ménes. (Elbeszélések.) — *Ism.* *Ünnep.* 13. sz.
- Dalmady Győző** költői és prózai munkái. 5. köt. 216 l. — *Ism.* Szabó Dávid. IK. 191. l. — Keleti Kultúránk. II. 5. sz.
- Dalmady Ödön.** Arany méhkas egy palotán. *Uj Magyarság.* 1939. 280. sz.
- Dornyay Béla.** Dalmady Győző és a Balaton. Balatoni Kurir. 15. sz.
- Dalmady Győző** művei. A vármegye. 29. sz.
- Dapsy Gizella, Rozsnyai Kálmánné.** *G. P.* Dapsy Gizella, Rozsnyai Kálmánné. Irodört. 141—142. l.
- Darányi Kálmán.** *G. P.* Darányi Kálmán. Irodört. 42. l.
- Darázs József.** 1. Felhők a Balaton felett. (Versek.) — *Ism.* *Ünnep.* 13. sz. — Kunszery Gyula. M. Prot. Lapja. 79. l. — 2. Első lépések. (Versek.) — *Ism.* *Ünnep.* 6. sz. — Kunszery Gyula. M. Protestánsok Lapja. 14. l.
- Darkó Jenő.** *G. P.* Darkó Jenő. Irodört. 89. l.
- Darvas Gyula.** Ne félj. (Versek.) — *Ism.* M. T. *Magyarság.* 140. sz.
- Darvas József.** 1. Máról holnapra. (Regény.) 307 l. — *Ism.* D. D. *Uj Élet.* 78. l. — (G. P.) Korunk. 184—186. l. — Látos Sándor. Ref. Élet. 8. sz. — (L. H.) Ung. Jahrb. 360—361. l. — 2. Elindult szeptemberben. (Regény.) — *Ism.* S. Z. M. *Nemzet.* 257. sz. — Bodnár István. *Magyarság.* 250. sz. — *Esti Kurir.* 256. sz. — *Nemzeti Ujs.* 252. sz. — E. v. P. P. Lloyd. 279. esti sz. — (v. p.) Népszava. 255. sz. — Semetkay József. Diárium. 247. l. — Kelemen János. Kelet Népe. 21. sz.
- Dávid Ferenc. Édes István.** Dávid Ferenc. Népszava 181. sz.
- Deák Ferenc. Baráth Ferenc.** Magtár lett a szobából, amelyben Deák Ferenc született. Magyarország. 160. reggeli sz.
- Debreczeny Lilla.** Sugarak tánca. (Versek.) Újpest. — *Ism.* Bikácsi László. Prot. Szemle. 125. l. — M. *Nemzet.* 107. sz.
- Deme László.** *Ld. Kiss András.*
- Dénes Gizella.** Az asszony, aki vétkezett. (Regény.) — *Ism.* *Uj Nemzedék.* 296. sz.
- Dengl János.** *G. P.* Dengl János. Irodört. 89. l.
- Rakitovszky István.** Dengl János pályája. Keresk. Szakoktatás. 47. köt. 128—131. l.
- Déryné. Kiss Pál.** Déryné egy ismeretlen levele. Pásztortűz. 354—356. l.
- Pukánszky Kádár Jolán.** Két napló. M. Női Szemle. 5—9. l.
- Devecseri Gábor.** Barátaimhoz. (Versek.) — *Ism.* t. t. P. Lloyd. 71. esti sz. — —ó. Jelenkor. 4. sz. — Szerb Antal. Nyugat. 299—300. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 184. l.

- Dezsényi Béla.** Éjféli nap. (Regény.) 276 l. — Ism. Thurzó Gabriel. P. Lloyd. 8. esti sz. — S. K. Kat. Szemle. 169. l. — G. R. Pannonh. Szemle. 230—231. l. — Legény Elemér. Napk. 439. l. — Pakocs Károly. M. Kultúra. II. 29—30. l. — Lukács Gáspár. Diárium. 35. l.
- Dienes Adorján.** Regélő romok. (Elbeszélések.) — Ism. F. I. Új Élet. 239. l.
- Dóczi Gyula.** G. P. Dóczi Gyula. Irodört. 179. l.
- Dorozsmay János.** Kis mesék nagyoknak. (Elbeszélések.) — Ism. Nemzeti Ujs. 72. sz.
- Dömötör Ilona.** Behavazott kert. (Versek.) Szeremle.
- Dövényi Nagy Lajos.** Hívó hegyek. (Regény.) — Ism. Uj Magyarság. 280. sz.
- Dsida Jenő.** Sziggyártó László. Dsida Jenő. Jelenkor. 21. sz.
- Dubovszky Géza.** G. P. Dubovszky Géza. Irodört. 42. l.
- Dudás Kálmán.** Déli szél. (Versek.) — Ism. Nemzeti Ujs. 68. sz. — Richter Nándor. Kalangya. 39—40. l. — Weöres Sándor. U. o. 129—130. l.
- Dugonics András.** Bálint Sándor. Dugonics András emlékezete. Kat. Szemle 368—371. l.
- Baróti Dezső.** Etelka védelmében. M. Nemzet. 229. sz.
- Galambos Gruber Ferenc.** Dugonics András és a magyar regény. M. Kultúra. II. 151—152. l.
- Herczeg Ferenc.** Első Etelka. Uj Idők. 535—536. l.
- Kéry László.** Dugonics András. Uj Magyarság. 243. sz.
- Kovalovszky Miklós.** Dugonics és a nevek. M. Nemzet. 235. sz.
- Kunszery Gyula.** Etelkának kulcsa. M. Nemzet. 278. sz.
- Makay Gusztáv.** Az első magyar regényíró. Élet. 1106—1108. l.
- Paku Imre.** Dugonics András emlékezete. M. Nemzet. 221. sz.
- Tápay-Szabó László.** Dugonicsék. Ujs. 235. sz.
- Dugonics András** kétszáz éve. Nemzeti Ujs. 238. sz.
- Ecsedi Csapó Mária, Veressné.** Örtüzek. (Regény.) Szeged. 370 l. — Ism. Szilassy Lajos. Diárium. 60—61. l. — Szomolnoki Mária. M. Asszony. 48. l.
- Egressy Gábor.** H. E. Igazi halál a színpadon. Uj Idők. 230. l.
- Elek Öszkár.** t. t. Elek Öszkár. Libanon. 48. l.
- Emőd Tamás.** Borgisz. Emőd Tamás. Népszava. 26. sz.
- Török Tibor.** Emőd Tamás emléke. Ujs. 239. sz.
- Endrédy Zoltán Sándor.** Tüzek közé keverve. (Versek.) Pápa. — Ism. K. l. Élet. 229. l.
- Endrődi Béla.** 1. A boldogtalan ember. (Regény.) 194 l. — Ism. Hencze Béla. Prot. Szemle. 127. l. — (H. L.) Ung. Jahrb. 144. l. — 2. Bobó. (Regény.) — Ism. K. B. Nemzeti Ujs. 296. sz. — Uj Magyarság. 286. sz.
- Endrődi Sándor.** Gáspár Jenő. Endrődi Sándor levelei és kiadatlan versei a Petőfi-házban. Koszoru. 6. köt. 193—200. l.
- Eötvös József.** Balogh, Josef. Noch einmal: Unbekannte Eötvös-Briefe. P. Lloyd. 22. reggeli sz.
- Csapláros István.** A Karthausi forrásai. IK. 296—297. l.
- Elek Öszkár.** Manon Lescaut és A Karthausi. Irodört. 36—40. l.
- Késs József.** Eötvös és a magyar sors. M. Tanítóképző. 5. sz.
- Lengyel, Thomas.** Joseph Eötvös et ses vues sur l'Europe centrale. Nouvelle Revue de Hong. 63. köt. 189—199. l.
- Eötvös Károly.** Lengyel Zoltán. Eötvös Károly. Ujs. 7. sz.
- Erba Odescalchi Sándor.** A vakok látnak. (Regény.) — Ism. (—a —n.) Népszava. 239. sz.
- Erdélyi József.** 1. Emlék. (Versek.) — Ism. Kocogh Ákos. M. Élet. 8. sz. — y. P. Lloyd. 158. esti sz. — Bodnár István. Magyarság. 164. sz. — Györke Pál. Uj Élet. 237—238. l. — 2. Mutató. (Versek.) — Ism. —y. Ref. Élet 12. sz.
- Tóth Béla.** Erdélyi József. Uj Élet. 199—200. l.
- Veres Péter.** Egy költő gondolatai a magyar nyelvről. Kelet Népe. 4. sz.
- Erdős Renée.** Szemünk fénye. (Regény.) — Ism. K. S. P. Lloyd. 1. esti sz.
- Erdőssy István.** G. P. Erdőssy István. Irodört. 89. l.
- Eszterhás István.** 1. Három nap a pokolban. (Regény.) 336 l. — Ism. Füzi Lajos. Magyarság. 16. sz. — Robotos Imre. Korunk. 712—713. l. — Kázmér

Ernő. Kalangya. 240. l. — R. S. R. Pannonh. Szemle. 142. l. — Endrey. Népszava. 4. sz. — (L. H.) Ung. Jahrb. 359. l. — 2. Döbrönte kürtje. Színmű. 3. fv. Nemzeti Színház, 1940 szept. 7-én. — Ism. T. G. Élet. 799. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 376—377. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 480—481. l. — Huszár Miklós. Új Idők. II. 343. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 190—191. l.

Fábián Gáspár. Isten kőművese. (Regény.) — Ism. Új Nemzedék. 125. sz.
Falu Tamás. Tiszta víz. (Regény.) 220 l. — Ism. yi. Bpesti Szemle. 257. köt. 56—57. l.

Faludi György. Eckhardt Sándor. Szegény Villon... M. Szemle. 38. köt. 318—320. l.

Laczkó Géza. A Villon-ügy. Pest. 56. sz.

Faragó Dezső. Péter és Peggy. (Allatregény.) — Ism. Ujs. 282. sz.

Faragó Jenő. G. P. Faragó Jenő. Irodört. 89—92. l.

Farkas Elek. G. P. Farkas Elek. Irodört. 42. l.

Farkas Gyula. Jelenkor. 9. sz.

Farkas Imre. Városliget. (Regény.) — Ism. Pest. 293. sz.

Fáy András Hegyaljai Kiss Géza. Fáy András és az első magyar takarékpénztár. M. Lélek. 20—23. l.

Kornis Gyula. Az élő Fáy András. Bpesti Szemle. 256. köt. 206—213. l.

Kornis, Julius. Andreas Fáy und unsere Zeit. P. Lloyd. 39. reggeli sz.

Fazekas Mihály. Ludas Matyi. Előszót írt: Karácsony Sándor. Illusztrálta Szoboszlai Mata János. Debrecen. — Ism. V. E. Prot. Szemle. 64. l. — Julius. Ref. Élet. 4. sz.

Kovács Máté. Fazekas Mihály, a rokokó költő. Debrecen. 53 l. — Ism. Kelemen János. Kelet Népe. 6. sz. — S. Gy. M. Kultúra. 114. l. — Simon Árkád. Kat. Szemle. 313. l. — Ternay Kálmán. Debreceni Szemle. 207—208. l. — Semetkay József. Új Élet. 302. l. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 319—320. l.

Lukács Imre. Ludas Matyi visszatér. Népszava. 96. sz.

Fedics Mihály. Ortutay Gyula. Fedics Mihály mesél. 410 l. — Ism. Pap Gábor. Korunk. 706—708. l. — Kelet Népe. 13. sz. — D. v. Keresztúry. P. Lloyd. 129. reggeli sz. — S. A. Tükör. 347. l. — Mátrai László. M. Szemle. 39. köt. 124—126. l. — Halász Gábor. Nyugat. 396—397. l. — Marót Károly. EPHK. 224—235. l. — Bóka László. Ország Utja. 213. l. — Pallós László. M. Kultúra. II. 24—25. l. — Esti Kurir. 127. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 163—164. l. — Th. G. Élet. 869. l.

Ortutay, Julius. Michael Fedics, the Story-Teller. The Hungarian Quarterly. 1. köt.

Ortutay Gyula. Michael Fedics erzählte. Ungarn. 121—124. l.

Fejes István. Ványi Ferenc. Fejes István ismeretlen költeménye. IK. 292—294. l.

Fekete István. 1. Csí. (Regény.) — Ism. Cs. K. Új Idők. II. 243—244. l. — Erdősi Károly. Élet. 949. l. — 2. Zsellérek. (Regény.) 334 l. — Ism. M. y. Ref. Élet. 22. sz. — y P. Lloyd. 10. esti sz. — András Károly. Új Élet. 45—46. l. — Tóth Béla. Prot. Szemle. 62—63. l. — Kelemen János. Kelet Népe. 4. sz. — Örsy Attila. M. Élet. 1. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 44. l. — M. Szemle. 39. köt. 162. l. — Horváth Károly. Prot. Tantügyi Szemle. 90—91. l. — G. R. Pannonhalmi Szemle. 75. l. — Kovács István. M. Út. 9. sz. — Szinnyei Ferenc. Napk. 161—163. l. — (L. H.) Ung. Jahrb. 359. l. — 3. Hajnalodik. Színjáték 7 képen. Magyar Színház, 1940. nov. 15-én. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 469—470. l. — Schöpfung Aladár. Tükör. 619—620. l. — Nagypál István. Nyugat. 104. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 581—582. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 255. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 159. l. — Fodor Gyula. Új Idők. II. 635—636. l.

Fekete János gr. C. M. Galánthai gróf Fekete János a bécsi Corvinákról. M. Könyvszemle. 394. l.

Fekete Lajos. Delelő nap. (Verse.) — Ism. Weöres Sándor. Nyugat. 441. l. — Semetkay József. Új Élet. 7. sz.

Feld Zsigmond. G. P. Feld Zsigmond. Irodört. 43. l.

Feleki Sándor. G. P. Feleki Sándor. Irodört. 180. l.

- Feleki Sándor halála. P. Hirl. 200. sz.
 Feleki Sándor halála. Ujs. 200. sz.
 Feleki Sándor halála. Koszorú. 7. köt. 58—59. l.
Feliczian Vilmos. Fehérköpenyes rabszolgák. (Regény.) 246 l. — *Ism.*
 —df— Bpesti Szemle. 259. köt. 54—58. l. — Erdősi Károly. Élet. 598. l. —
 Meggyes Ede. Kat. Szemle. 253. l. — H. L. Népszava. 62. sz. — y. Ref.
 Élet. 12. sz. — T. Vasárnap. 210. l. — Ujs. 50. sz. — (—da.) Esti Kurir.
 45. sz. — Uj Nemzedék. 51. sz. — M. Nemzet. 45. sz. — Kardos Tibor.
 Diárium. 61. l.
Fendrik Ferenc. Okos házasság. Vigj. 3 fv. Vigszínház, 1940. febr. 9-én.
 — *Ism.* Keresztury Dezső. Jelenkor. 4. sz. — Saád Béla. M. Kultúra. 63. l.
 — Kárpáti Aurél. M. Nők Lapja. 7. sz. — Ebeczki György. Új Idők. 195. l.
 — Rédey Tivadar. Napk. 170. l.
Fenyő László. Hűség. (Versek.) — *Ism.* Keszi Imre. Libanon. 25—26. l.
Ferenczi-László Marcella. G. P. Ferenczi-László Marcella. Irodört. 92. l.
Flórián Tibor. Flórián Tibor. Vasárnap. 286. l.
Flóris József. Tetők felett. (Versek.) — *Ism.* e. j. Népszava. 122. sz.
Fodor József. Jelenések évei. (Versek.) — *Ism.* Kanizsai. Népszava. 151.
 sz. — —ár—án. Magyarság. 176. sz. — Jankovich Ferenc. Nyugat. 517—518.
 l. — Esti Kurir. 144. sz. — t. t. P. Lloyd. 225. reggeli sz. — Kenyeres
 Imre. Diárium. 184. l. — Fodor Béla. Vigilia. 397—398. l.
Fodor László. Születésnap ajándék. Színdarab 3 fv. Vigszínház, 1939
 dec. 1. — *Ism.* Keresztury Dezső. Jelenkor. 1. sz. — Schöpplin Aladár. Tükör.
 65—66. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 46—47. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat.
 58—59. l. — Rédey Tivadar. Napk. 70. l.
Forrás Ferenc. Az idő katlanában. (Versek.) — *Ism.* Ujs. 170. sz. —
 Esti Kurir. 128. sz.
Földeák János. Európa közepén. (Versek.) — *Ism.* Kiss Tamás. Nyugat.
 519. l. — Szakasits Árpád. Népszava. 116. sz.
Földi Mihály. 1. A menekülők. (Regény.) 499 l. — *Ism.* E. K. Élet. 89.
 l. — Berkó Sándor. Korunk. 92. l. — M. Szemle. 88. köt. 106. l. — Bohu-
 niczky Szefi. Nyugat. 52—53. l. — Szabó István. Pásztortűz. 289—290. l. — 2.
 Egy barátság története. (Regény.) — *Ism.* 8 Órai Ujs. 289 sz. — S. P. Lloyd.
 289. esti sz. — Juhász Vilmos. Ujs. 280. sz. — J. V. Ujs. 284. sz.
Frankenburg Adolf. *Machatschek Lucia.* Frankenburg Adolf. Sopron.
 72. l. — *Ism.* Kerekes Emil. IK. 403—404. l.
Futó András. G. P. Futó András. Irodört. 142. l.
Füst Milán. Amine emlékezete. (Regény.) — *Ism.* Esti Kurir. 170. sz.
 — (Kanizsai.) Népszava. 131. sz.
Galamb Sándor. 1. Első diadal. Színmű 3 fv. Nemzeti Színház, 1940.
 febr. 25-én. — *Ism.* Keresztury Dezső. Jelenkor. 7. sz. — T. Élet. 198. l. —
 Schöpplin Aladár. Tükör. 227. l. — Dedinszky Gizella. M. Női Szemle. 68. l.
 — Saád Béla. M. Kultúra. 79. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 165. l. —
 Kárpáti Aurél. M. Nők Lapja. 8. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. 223—225.
 l. — Benedek Marcell. Új Idők. 241. l. — Rédey Tivadar. Napk. 224—226. l.
 Kenyeres Imre. Diárium. 22—23. l. — 2. Sorompó. Színmű 3 fv. Nemzeti
 Színház Kamaraszínháza, 1940. szept. 21-én. — *Ism.* Az író munkájáról.
 Koszorú. 7. köt. 48. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 377—378. l. — Schöpplin
 Aladár. Nyugat. 481—482. l. — Benedek Marcell. Új Idők. II. 404. l. —
 Kenyeres Imre. Diárium. 191. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 107. l.
Gálffy Ignác. G. P. Gálffy Ignác. Irodört. 142. l.
Garay János. *Kozocsa Sándor.* Garay János levelezése atyjával és öccsé-
 vel. IK. 61—76., 159—170., 269—283. l.
 Élő személy volt vitéz Háy János, Garay híres obsitosa. Esti Kurir. 98. sz.
Gárdonyi Géza. *ifj. Hegyaljai Kiss Géza.* Attila Gárdonyi könyvében.
 M. Lélek. 126-128. l.
Nagy Méda. Gárdonyi, a «láthatatlan ember». M. Nők. Lapja. 2. sz.
Gáspár Jenő. G. P. Gáspár Jenő. Irodört. 142. l.
Gáspár Jenő. Szonáta. (Regény.) 232 l. — *Ism.* G. R. Pannonhalmi

Szemle. 228. l. — M. Nemzet. 45. sz. — m. m. P. Lloyd. 37. reggeli sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 45. sz. — (k. a.) Magyarság. 39. sz. — Z. D. Új Élet. 142. l. — Pest. 64. sz. — (sin.) Magyarország. 72. reggeli sz. — Péntes Balduin. Kat. Szemle. 168—169. l. — M. Nők Lapja. 9. sz. — szí. Népszava. 39. sz. — i—M—y. Ref. Élet. 12. sz. — Falu Tamás. Új Idők. 92. l. — Mihály László. Napk. 220. l. — (d. a.) Uj Magyarság. 33. sz. — 8. Órai Ujs. 66. sz. — (—l) Ujs. 60. sz. — (—y.) P. Hirl. 6. sz.

Gáspár Miklós. Cézár hitvese. (Regény.) — Ism. M. Nemzet. 7. sz.

Gedényi Mihály. Hatvan forint. (A gyufa regénye.) — Ism. F. L. Magyarság. 274. sz. — Uj Nemzedék. 291. sz. — é. i. Népszava. 279. sz.

Geleji Katona István. Nagy Géza. Geleji Katona István ismeretlen levele I. Rákóczi György megjegyzéseivel. Erd. Múzeum. 49—52. l.

U. az. Geleji Katona István személyisége levelei alapján. Erd. Múzeum. 35—48. l.

Gelléri Andor Endre. Villám és esti tűz. (Elbeszélések.) 95 l. — Ism. Pap Gábor. Korunk. 471—472. l. — M. Szemle. 39. köt. 55. l. — Füst Milán. Nyugat. 214—216. l. — K. Havas Géza. Népszava. 57. sz. — Kósa János. Ország Útja. 184. l. — Ujs. 151. sz. — Lengyel Béla. Libanon. 93—94. l.

Gergely Márta. Anyakönyvi kivonat. (Regény.) — Ism. Ujs. 125. sz. — Esti Kurir. 125. sz.

Gerő Ödön. G. P. Gerő Ödön. Irodört. 43. l.

Gombos Gyula. M. Élet. 3. sz.

Gömöri Jenő Tamás. Föld és ég között. (Versek.) — Ism. Kunszery Gyula. M. Protestánsok Lapja. 14. l.

Görgey Géza. G. P. Görgey Géza. Irodört. 92. l.

Görög Jenő. A mi szerelmünk. (Versek.) — Ism. Uj Nemzedék. 119. sz.

Gridi-Papp Emma. Unio Mystika. (Versek.) — Ism. Magyarság. 4. sz.

Gróf Lujza, Szabóné. J. S. Költőné — östehetség. Népszava. 280. sz.

Grünwald Béla. Barabás Tibor. Grünwald Béla. Népszava. 145. sz.

Horánszky Lajos. Grünwald Béla tragédiája. Bpesti Szemle. 257. köt. 40—54. l.

Gubicza István. G. P. Gubicza István. Irodört. 180. l.

Gulyás Pál. Tóth Béla. Gulyás Pál. Új Idők. 226—227. l.

Gvadányi József. (d. a.) A halhatatlan nótárius. Uj Magyarság. 200. sz.

Fábián István. A jó öreg Gvadányi. Élet. 950—951. l.

Gyallay Domokos. 1. Külön nótá. Népi játék 3 fv. Nemzeti Színház szabadtéri előadása 1940 jún. 27-én. — Ism. Az író munkájáról Koszorú. 6. köt. 240—241. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 309—310. l. — Benedek Marcell. Új Idők. II. 71. l. — 2. Hívó hegyek. (Regény.) — Ism. Uj Magyarság. 280. sz.

Gyalui Farkas. Gr. Teleki Sándor regényes élete. (Regény.) 111 l. — Ism. Dénes Tibor. Kat. Szemle. 346—347. l.

Gyóni Géza. Balogh István. Gyóni Géza utolsó órái. — Ism. — y. Ref. Élet. 25. sz.

Jánossy Gábor. Gyóni Géza sírja. Ujs. 116. sz.

Nagy Méda. Gyóni Géza és az asszony. M. Nők Lapja. 8. sz.

Számadó Ernő. Gyóni Géza ismeretlen versei. Magyarság. 274. sz.

Vargha Tihamér. Gyóni Géza utolsó napjai Krasznajarszkban. Magyarság. 214. sz.

V. T. Gyóni Géza a boncasztalon. Pest. 106. sz.

Gyökössy Endre. Anró napok hegedőse. (Versek.) 128 l. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 190—191. l.

Gyökössy Endre, ifj. Hallgatózz csak, énekelgetek... (Versek.) — Ism. M. Prot. Lapja. 86. l. — Uj Nemzedék. 262. sz. — Hegyaljai Kiss Géza. Vasárnap. dec. 15. sz. — (sz.) Ujs. 293. sz.

Gyöngyösi István. Badics Ferenc. Gyöngyösi István élete és költészete. 264 l. — Ism. Pintér Jenő. Irodört. 73. l. — Császár Ernő. IK. 85—87. l. — S. Gy. M. Kultúra. 114. l.

Nagy Méda. Gyöngyösi és a «Murányi Vénusz.» M. Nők Lapja. 14. sz.

Gyöngyössy János. *Alszegehy Zsolt.* Egy Habsburg-párti Árpád-eposz. Irodört. 124—128. l.

Györy Dezső. Magyar hegyi beszéd, (Versek.) 46 l. — Ism. Berkó Sándor. Népszava. 157. sz. — Péa. Pannonh. Szemle. 382. l. — Bóka László. Ország Útja. 214. l. — Kiss Tamás. Nyugat. 518—519. l. — Uj Nemzedék. 126. sz. — Nemz. Ujs. 123. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 185. l.

Györy Vilmos. *Kemény Gábor.* Györy Vilmos emlékezete. Prot. Tanügyi Szemle. 210—220 l.

Gyulai Pál. *Császár Elemér.* Tanár úr. Uj Idők. 9. l.

Papp Ferenc. Gyulai Pál utolsó baráti köre. IK. 326—343. l.

Tápay-Szabó László. A költő és a pénz. Ujs. 185. sz.

Hajnal Gábor. Emlékezés. (Versek.) — Ism. (l.) Népszava. 245. sz.

Halász Imy. Lila akácok. (Novellák.) — Ism. 8 Órai Ujs. 279. sz.

Haller Alfréd, gr. Erdő. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 172. reggeli sz.

Hámori Lajos. Hazajáró lélek. (Versek.) — Ism. U. E. Élet. 172. l.

Haraszti Gyula. *Angyal Dávid.* Haraszti Gyula emlékezete. 24 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 72. esti sz.

Harcos Ottó. Valamit elmondok. (Versek.) Pécs. — Ism. Makay Gusztáv. Diárium. 206—207. l. — Ünne. 15. sz.

Harmath Imre. Ember a hídon. (Versek.) Veszprém. 64 l. — Ism. Jelenkor. 11. sz. — Urbán Ernő. Élet. 172. l. — Mérió Mihály. M. Kultúra. 31. l. — S. K. Kat. Szemle. 169. l. — Gerézdi Rabán. Pannonh. Szemle. 75—76. l. — Meggyes Ede. Diárium. 207. l.

G. P. Harmath Imre. Irodört. 180—182. l.

Harsányi Kálmán. Harsányi Kálmán. Magyarság. 274. sz.

Harsányi Lajos. Fejjel nagyobb mindenkinél. (Regény.) 276 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Kat. Szemle. 459—460. l. — M. Szemle. 39. köt. 439. l. — Gácsér Imre. Pannonh. Szemle. 380—381. l. — Szabady Béla. Györi Szemle. 251—253. l. — Uj Nemzedék. 256. sz. — (O. G.) Uj Magyarság. 256. sz. — Vajda Endre. Diárium. 207. l. — Városi István. M. Kultúra. II. 156—157. l. — Kelet Népe. 21. sz. — G. R. Élet. 935. l.

Harsányi Zsolt. 1. Jókendvű könyv. — Ism. —y. P. Lloyd. 51. esti sz. — Magyarság. 45. sz. — i—M—y. Ref. Élet. 12. sz. — Esti Kurir. 124. sz. — M. Nemzet. 135. sz. — l— Nemzeti Ujs. 126. sz. — 2. A lebegő szív. (Versek.) — Ism. Debreczeni Lilla. Prot. Szemle. 159—160. l. — K. Gy. M. Nemzet. 84. sz. — 3. Szegény János. Korvin János életének regénye. 280, 270 l. — Ism. G. R. Pannonh. Szemle. 229—230. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 63. köt. 160. l. — 4. Mit den Augen einer Frau. Ford.: J. P. Toth—A. Luther. Leipzig. 947 l. — Ism. L. H. Ung. Jahrb. 144. l. — 5. Und sie bewegt sich doch. Ford.: J. P. Toth—A. Luther. Leipzig. 868 l. — Ism. L. H. Ung. Jahrb. 144. l. — 6. Élni jó. (Rubens életregénye.) 4 köt. — Ism. J. Ref. Élet. 38. sz. — Györi Szemle. 253. l. — Ujs. 234. sz. — (f. j.) P. Hirl. 239. sz. — M. Nemzet. 225. sz. — Esti Kurir. 235. sz. — 8 Órai Ujs. 236. sz. — Uj Nemzedék. 242. sz. — (d.) Uj Magyarság. 234. sz. — K. S. P. Lloyd. 244. esti sz. — K. Népszava. 233. sz. — E. Gy. Uj Idők. II. 149—150. l. — 7. — *Zágon István.* XIV. René. Vigj. 3 fv. Vigszínház. 1940 szept. 14-én. — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 51. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 414. l. — Zs. J. Uj Idők. II. 366. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 192. l. — 8. — *Móricz Zsigmond—Zilahy Lajos—Somogyváry Gyula.* Meháj és egyebek. 31 l. — Ism. —os. Bpesti Szemle. 258. köt. 176—118. l.

Papp Antal. Írói elégtétel. M. Nemzet. 209. sz.

Amerikanischer Erfolg Zsolt Harsányis. P. Lloyd. 35. esti sz.

Hegedüs Sándor, ifj. A marabu. (Színmű 1 fv.) — Ism. —r— Pest. 108. sz.

Hegedüs Zoltán. Az örök dokk felett. (Versek.) — Ism. Geréb László. Vigiliá. 265. l. — Végh György. Napk. 165—166. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 184. l.

Hegyaljai Kiss Géza. 1. Kék hegyek közt. (Elbeszélések.) — Ism. P. Lloyd. 204. esti sz. — Ujs. 255. sz. — Debreceni Ujs. — Hajdúföld. IX. 1. sz. —

P. Hirl. X. 4. sz. — Népszava. X. 6. sz. — Magyarság. okt. 6. sz. — Új Idők. 676. l. — Új Nemzedék. XII. 5. sz. — Ref. Élet. 45. sz. — Tanítók Lapja. 24. sz. — 2. Csillagtűzek. (Versek.) — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 63—64. l. — Szamos. IX. 18. sz. — Nagyvárad. 214. sz. — Mármaros. 11. sz. — Ref. Jövő. 26. sz. — Ellenzék. XII. 14. sz.

Hekler Antal. *G. P. Hekler Antal.* Irodört. 92. l.

Heltai Jenő. 1. Az utolsó pillanat. Pesti Színház. — Ism. Schöpplin Aladár. Tükör. 65. l. és Nyugat. 59. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 47. l. — 2. Egy fillér. Álomjáték 3. fv. Vígszínház 1940 dec. 11-én. — Ism. Kézai Béla. M. Kultúra. II. 200. l.

Németh László. Utóhang Heltaihoz. Hid. 13. sz.

Herczeg Ferenc. 1. Ellesett párbeszédek. — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 47. l. — 2. Az aranyborjú. Színmű két részben. Felújítás a Nemzeti Színházban, 1940 nov. 15-én. — Ism. Schöpplin Aladár. Tükör. 619. l. — 3. Bysance. Ford.: G. Ph. Dhas. Paris. 44 l. — Ism. L. H. Ung. Jahrb. 143—144. l.

Schöpplin Aladár. Aranyborjú. Nyugat. 581. l.

(vm.) Két új történelmi regény. Népszava. 124. sz.

Voynovich Géza. Aranyborjú. Új Idők. II. 565. l.

Hertel Péter. *Herepei János.* Ifjú Hertel Péter és Balási kécsináló Jakab özvegyének sírverse. (1647.) Erd. Múzeum. 148—152. l.

Hertelendy István. A pozsonyi három barát. (Regény.) — Ism. (a. i.) Esti Kurir. 284. sz. — Új Magyarság. 280. sz. — Ujs. 282. sz. — M. Nemzet. 269. sz.

Hetyei Modeszt József. *G. P. Hetyei Modeszt József.* Irodört. 92. l.

Hirsch Zsigmond. *Zsoldos Jenő.* Egy ismeretlen magyar-zsidó író. Libanon. 44—46. l.

Holló Ernő. 1. Férfiének. (Versek.) 63 l. — Ism. Bikácsi László. Prot. Szemle. 126. l. — Mihály László. Napk. 381. l. — 2. Tűz a tóparton. (Versek.) — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 191. l.

Holló József. A homokóra pereg. (Versek.) — Ism. Esti Kurir. 260. sz.

Hollós Korvin Lajos. Zivatar. (Novellák.) — Ism. j. P. Lloyd. 122. esti sz. — Sz. Ujs. 151. sz. — K. Havas Géza. Népszava. 122. sz.

Hollós László. *G. P. Hollós László.* Irodört. 92. l.

Hontvári Szabó Lajos. Lélekindák. (Versek.) — Ism. M. Nők Lapja. 14. sz.

Hornýánszky Aladár. *G. P. Hornýánszky Aladár.* Irodört. 43. l.

Horváth Imre. Elszánt kötelesség. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Korvin Sándor. Korunk. 286—287. l. — Heszke Béla. Vasárnap. 97. l. — Hegyi Endre. Pásztortűz. 239. l. — Heszke Béla. Erd. Helikon. 250—251. l.

Horváth István. Egy ember az utcán. (Regény.) — Ism. sz. Ujs. 137. sz.

Horváth János. *G. P. Horváth János.* Irodört. 92. l.

Hunyadi Sándor. 1. Kártabotrány asszonyok között. (Regény.) 173 l. — Ism. Szabó Endre. Pásztortűz. 165—166. l. — (L. H.) Ung. Jahrb. 359—360. l. — 2. Nemes fém. (Regény.) — Ism. Hencze Béla. Prot. Szemle. 30—31. l.

Huszthy Jolán. *Mérei Ferencné.* Huszty Jolán emlékezete. Szabolcsi Szemle. 115—122. l.

Ignác Rózsa. Született Moldovában. (Regény.) — Ism. H. S. Magyarország. 291. esti sz. — Magyarság. 278. sz. — Esti Kurir. 286. sz. — Az író könyvéről. 8 Órai Ujs. 281. sz. — Új Magyarság. 286. sz. — P. Lloyd. 280. és 291. reggeli sz. — V. L. M. Nemzet. 264. sz.

Ilyés Gyula. 1. Összegyűjtött versei. — Ism. Kárpáti Aurél. Pest. 126. sz. — Tükör. 310. l. — D. v. Keresztury. P. Lloyd. 173. esti sz. — Bóka László. Ország Útja. 211. l. — Esti Kurir. 120. sz. — 2. Lélek és kenyér. (Tanulmányok.) — Ism. Vass László. Magyarország. 63. esti sz. — Méliusz József. Korunk. 468—470 l. — M. Élet. 5. sz. — Herczeg János. Kalangya. 420—421. l. — Kázmér Ernő. U. o. 423—425. l. — Ortutay Gyula. Nyugat. 98—100. l. — 3. Ki a magyar? 32 l. — Ism. — os. Bpesti Szemle. 258. köt. 176—181. l.

Bóka László. Programm vagy költészet? Ország Útja. 170—173. l.

Gombos Gyula. Ilyés Gyula. M. Út. 50. sz.

- Keresztúry Dezső.* A költő és napjaink. Jelenkor. 15. sz.
Makay Gusztáv. Illyés Gyula. M. Szemle. 39. köt. 397—402. l.
Marosán György. Egy munkás levele Illyés Gyula írónak. Népszava.
22. sz.
Schöpflin Aladár. Illyés Gyula a költő. Nyugat. 276—279. l.
Tóth Béla. Illyés Gyula. Új Élet. 200—202. l.
Vajda Endre. Illyés Gyula. Prot. Szemle. 389—393. l.
 Jelenkor. 18. sz.
Innocent Vince Ernő. Vadmadár. Vigj. 3 fv. Vígsház, 1940 nov. 15-én.
 — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. 582—583. l. — Kenyeres Imre. Diárium.
 255—256. l. — Zsigray Julianna. Új Idők. II. 636. l.
Istvánffy Miklós. Istvánffy Miklós. Vigilia. 239—240. l.
Jankovich Ferenc. A viharhoz. (Versek.) — Ism. Kázmér Ernő. Kalangya.
 288—289. l.
Jankovics Marcell. 1. Egy század legendái. 475 l. — Ism. — j — P. Lloyd.
 5. esti sz. — E. K. Élet. 89. l. — Tükör. 114. l. — M. Élet. 5. sz. — Nyisztor
 Zoltán. M. Kultúra. 124—125. l. — M. Szemle. 39. köt. 56. l. — T. S. Napk.
 160—161. l. — 2. Húsz esztendő Pozsonyban. 304 l. — Ism. Kéky Lajos.
 Bpesti Szemle. 258. köt. 239—241. l. — K. J. Kelet Népe. 5. sz. — Péter
 Pál. Pannonia. 147—148. l. — Madzsar Imre. Századok. 128. l. — Térey
 Sándor. Napk. 378—379. l. — 3. Kikötők. (Írások.) 225 l. — Ism. J. Schn.
 Ung. Jahrb. 144—145. l.
Janus Pannonius. 1. Költeményei. Ford.: Hegedűs István. XVIII, 238 l. —
 Ism. Margócsy József IK. 298—301. l. — Vajtbó László. Napk. 158—159. l.
 — 2. A Duna mellől. Ford.: Geréb László. — Ism. Szijgyártó László. Jelen-
 kor. 17. sz. — (—dy —s.) Népszava. 122.sz. — Kardos Tibor. Diárium. 114. l.
Geréb László. Mátyás király költője. Új Idők. 248. l.
Jászai Mari. *Hunyady Sándor.* Jászai Mari levelei. Magyarország. 15.
 esti, 16. esti és 19. esti sz.
Nagy Méda. Justh Zsigmond és Jászai Mari. M. Nők Lapja. 6. sz.
Pásztor Árpád. Erdély és Jászai. Ujs. 210. sz.
Paulay, Elisabeth. Siebenbürgen und Marie Jászai. P. Lloyd. 294.
 reggeli sz.
Paulay Erzsébet. Üzenet Jászai Marinak. P. Hirl. 294. sz.
Pukánszky Kálmár Jolán. Két napló. M. Női Szemle. 5—9. l.
 Két történet Jászai Mariról. Új Magyarság. 124. sz.
Jékely Zoltán. 1. Medárdus. (Regény.) 180 l. — Ism. (L. H.) Ung. Jahrb.
 360. l. — 2. Új évezred felé! (Versek.) — Ism. (P. J.) Jelenkor. 10. sz. —
 Vass László. Magyarország. 71. esti sz. — Tükör. 420. l. — Tatay Sándor.
 M. Élet. 6. sz. — Halász Gábor. Nyugat. 106—107. l. — Just Béla. Vigilia.
 77—78. l. — Ifj. M. Gy. Ref. Élet. 29. sz. — Gombos Gyula. M. Út. 25. sz. —
 Bóka László. Ország Útja. 150. l. — Rónay György. Napk. 318—320. l. —
 Bereczeli A. Károly. Erd. Helikon. 423—424. l. — Bikácsi László. Prot. Szemle.
 351—352. l. — 3. Zugliget. (Regény.) — Ism. Tükör. 621—622. l. — 8 Órai
 Ujs. 283. sz. — szky. P. Lloyd. 294. reggeli sz.
Jerfy Adolf. G. P. Jerfy Adolf. Irodört. 142. l.
Jókai Mór. *Aldobolyi Nagy Miklós.* Az aranyember útja. Tükör. 259—
 262. l.
Bevilaqua Borsody Béla. Jókai Mór verses köszöntője a magyarországi
 nemzetiségekhez 1860-ban. Pest. 201. sz.
Fesztly Masa. Az unoka beszél Jókai jószágáról. M. Nők Lapja. 17. sz.
Gulyás József. Jókai Csataképeiről. IK. 389—390. l.
György Lajos. A magyar nábob. Erd. Múzeum. 215—239. l.
Jancsó Elemér. Jókai Mór ismeretlen levele gr. Teleki Sándorhoz. IK.
 390. l.
Köváry Margit. Jókai Mór svábhgyi villája eladó! Magyarság. 21. sz.
Szombathy Viktor. Jókai-émlék Komáromban. Ünnepe. 17. sz.
Joós Sándor. A kovász éneke. (Versek.) Sopron. — Ism. rj. Soproni
 Szemle. 288. l.

- Jósika Miklós.** *Kemény István.* Irodalom és szerelem. Ujs. 46. sz.
- Jozgits János.** *G. P. Jozgits János.* Irodört. 182. l.
- József Attila** összes versei és műfordításai. — *Ism. Tükör.* 419—420. l.
- Benamy Sándor.** József Attila sirjánál. Népszava. 191. sz.
- József Jolán.** József Attila élete. — *Ism. K. A. Pest.* 121. sz. — Féja Géza. Magyarország. 121. esti sz. — Ünnepe. 13. sz. — Pogány Ö. Gábor. Kelet Népe. 16. sz. — Lázár Béla. Koszorú. 7. köt. 39—43. l. — Tatay Sándor. M. Élet. 7. sz. — Herczeg János. Kalangya. 472—473. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 311—314. l. — Illyés Gyula. U. o. 314. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 79. l. — 8 Órai Ujs. 127. sz. — Ujs. 122. sz. — (g. a.) Esti Kurir. 134. sz. — Kassák Lajos. M. Nemzet. 122. sz. — Bálint György. Népszava 122. sz.
- U. az.* József Attila élete. Korunk. 8—15., 148—154., 232—237., 293—298., 429—437., 487—496., 614—629. l.
- U. az.* József Attila ismeretlen verseiből. Népszava. 293. sz.
- U. az.* József Attila, a gyermek. Kelet Népe. 7. sz.
- Kállai Gyula.** József Attila emlékezete. Népszava. 276. sz.
- Marék Antal.** József Attila három ismeretlen verse. Híd. 1. sz.
- Sziggyártó László.** A Dunavölgy költője. Jelenkor. 2. sz.
- Szilágyi Lilla.** Kései levél József Attilához. Népszava. 251. sz.
- Tóth Béla.** József Attila. Új Élet. 225—226. l.
- Juhász Árpád.** Felkiáltójel. (Versek.) — *Ism. (b. s.) Népszava.* 39. sz.
- Juhász Gyula** összes versei. Sík Sándor bevezető tanulmányával. Szeged. — *Ism. Tükör.* 419—420. l. — Rédey Tivadar. Nyugat. 370—372. l. — Bóka László. Ország Útja. 248. l. — Rónay György. Napk. 351—355. l. — Magyar László. Esti Kurir. 136. sz. — (b. s.) Népszava. 122. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 93—94. l. — András Károly. Új Élet. 301—302. l.
- László István.** Juhász Gyuláról. M. Út. 34. sz.
- Magyar László.** Torzonbörz önkarikaturák Juhász Gyula hagyatékában. Esti Kurir. 78. sz.
- M. F.** «Magyar volt, költő, átkozott, áldott...» Esti Kurir. 142. sz.
- M. L.** Megjelennek Juhász Gyula ismeretlen versei. M. Nemzet. 75. sz.
- Paku Imre.** Juhász Gyula ismeretlen versei. Híd. 10. sz.
- Just Béla.** Szagosome. (Regény.) — *Ism. Magyarország.* 292. esti sz. — H. B. Esti Kurir. 283. sz. — Nemzeti Ujs. 286. sz. — J. A. Magyar Nemzet. 276. sz.
- Justh Zsigmond.** *Mme de Coudekerque-Lambrecht.* Un ami de ma jeunesse. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 265—273. l.
- Halász, Gabriel.** Le journal parisien de Sigismund Justh. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 264., 274—283. l.
- Kozocsa Sándor.** Kiadatlan Justh Zsigmond-levelek. Irodört. 137—138. l.
- Nagy Méda.** Justh Zsigmond és Jászai Mari. M. Nők Lapja. 6. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR